Pyeslər

EV TƏRBİYƏSİNİN BİR ŞƏKLİ

ƏFRADİ-ƏHLİ-MƏCLİS

Bayraməli bəy – altmış iki yaşında, ağsaqqal, Avropa libasında
Şahmar bəy – onun qardaşı, əlli beş yaşında, saqqalı hənalı, ibarətlə danışan, çərkəs libasında
Səfdərqulu – iyirmi altı yaşında, Avropa libasında, başında papaq
Rəsul – on altı yaşında, məktəbxana libasında
} – Bayraməli bəyin oğlanları.
Əsgər – Bayraməli bəyin nökəri, on səkkiz yaşında, köhnə libasda

Əhvalat vaqe olur sübh vaxtı, Bayraməli bəyin otağında, Səfdərqulu oturub bikef, kürsü üstə, Rəsul taxt üstə uzanıb. Otağın ortasında miz və onun üstə bir neçə piyalə və çaydan. Əsgər ayaq üstə, küncdə.

Səfdərqulu. Ah... bu da bir gün deyil biz çəkirik... Allah kəssin belə diriliyi, belə günü!.. Vallahi mən heç bu evə girmək istəmirəm, elə zəhləm gedib... Evə gələndə elə bil ki, məni cəhənnəmə aparırlar... Mümkün deyil ki, kişi səni görə, sənə acı söz deməyə... Görürsən danışmağa bir söz tapmayanda başlayır: "Rəsul oxumur. Sənin boyunu yerə soxum, hərgah sən oxusaydın, Rəsul da sənə baxıb oxuyardı". Guya ki, mən Rəsulun qabağında dururam, deyirəm oxuma... Ah! Kişi məni elə darıxdırıb ki, vallah istəyirəm elə özümü boğam öldürəm... Rəsulda da insaf yoxdur...

Əsgər. Yəni kişi yalan deyir? Vallah yox... Budur bax, düz gözünün içinə deyirəm: oxumur, gedir gəzir, gəzir, gəlir deyir ki, dərsə getmişdim. O da belə gedir soruşur bilir ki, getməyib... Gəlir evə, biz biçarənin başına kül ələyir. Barı bu zəhmətə görə, əziyyətə görə, doyunca adama çörək verə, yenə dərd yarıdır; onu da vermir...

Səfdərqulu. Rəsul da nə oxuyan kimi oxuyur, nə oxumayan kimi oxumur, mən də gündə beş yol evdən qovuluram... Mən hara

gedim, qardaş? Getdim, necə dolanım, əlimdən nə iş gəlir? Acından ölənəm ki, ölənəm. Rəsul, bax, canım sənə qurban, axır mən sənin qardaşınam, mənə yazığın gəlsin, oxu. Atamızın iki yüz min manatdan artıq varı var... Qardaşı Şahmar bəyi tanımırsanmı ki, əlimizdən alar? Oxu!..

Əsgər. Rəsul, sən Allah dur ayağa, heç olmasa kitabı al əlinə, barı görsün ki, guya dərsini öyrənirsən; bəlkə bu dəfə, bu sabah ertə baş-beynimiz getməsin, Allah xatiri üçün...

Rəsul. Əsgər, elə bircə sən qalmışdın, gərək sən də mənə öyrədəydin... Allah mənim atamı öldürsün ki, səni də mənim başıma mindirib.

Səfərqulu. Qorxur, nə eləsin, ay başına dönüm!.. Yalandan da olsa kitabı al əlinə, bəlkə Allah rəhm eləyə, bu gün salamat ötüşək. Bax, Əsgər, sən şahidi ol ki, mən Rəsula deyirəm ki, qardaş oxu, sonra kişi deməsin ki, sən qoymursan Rəsulu oxumağa...

Əsgər. Rəsul oxumur, atanız da gündə beş yol dəftəri çıxardıb qoyur qabağına, vurur çortkəyə. Rəsulun müəlliminə bir belə vermişəm, bir elə vermişəm; bizi də acından qırır. Bircə deyin görüm, mən yetimin taxsırı nədir?!

Rəsul. Dəxi bəsdir... Vallah, billah, tallah, mən bir gün ya özümü zəhərləyib öldürəcəyəm, ya ki gedib özümü Araza atacağam. Vəssalam. Kişi məni bu məqama gətirib.

Səfərqulu. Pəh, pəh, pəh! Bu da bir söz oldu. "Gedib özümü suya atacağam", "zəhər içəcəyəm". Bəli, qabağına duran olacaq? Kişi elə Allahdan onu istəmirmi?

Rəsul. Belə gün, bel əziyyət çəkməkdənsə, bir yol ölüb qurtarmaq min pay yaxşıdır.

Əsgər. Kişidən bir qəpik çıxanda elə bil ki, canı çıxır... Qatıq-çörək, qatıq-çörək, tut qurusu-çörək, bir az kefi kök olanda bozbaş... Bir deyən gərək: ay kişi, milyonun var, boğazına niyə çatı salmısan, ölməyəcəksən? Ananızı bir cındır palton içində ölənəcən saxladı. Atanız belə kişidir...

Səfərqulu. Yalan danışma, axmaq oğlu axmaq! Əgər mən oxusaydım, məni Parisə göndərmək istəyirdi. Rəsul oxusa, min-min verər. Adamın üstündə Allahı var... İndi elə bu saat vermir? Rəsulda insaf yoxdur.

Rəsul. Mən oxuram özüm billəm, oxumuram özüm billəm... Heç kimə borc deyil... Əgər sən özün belə qoçaqsan, bəs niyə oxumadın?

Səfərqulu bəy. Atam məni tutubdur ki, gərək bir-iki ilə tamam eləyəsən. Mən də bacarmıram. Nə eləyim, qabiliyyət yoxdur, Allah verməyib. Özümü öldürüm? Baş üstə, öldürrəm.

Səfərqulu. Mən heç zad bilmirəm, ancaq onu qanıram ki, yazıq olmuşam, fəqir olmuşam. Kişi məni evdən qovsa, bir gün də dolanmağa taqətim yoxdur. Ona görə də mən sənə yalvarıram. Sən oxusan, məndən əl çəkər, bir parça çörək mən də yeyərəm.

Rəsul. Tələsmə, Səfərqulu, az qalıbdır: ya mən özümü öldürəcəyəm, ya ki onu... Mən dəxi dözə bilmərəm.

Əsgər (*qapıya tərəf gedib*). Aman günüdür, başınıza dönüm, yavaş danışın, yavaş danışın... Zəhər torbası yuxudan ayılıb gəlmək istəyir! Rəsul, kitabı al əlinə, başına dönüm, tez-tez, qurbanın olum.

Rəsul. Cəhənnəmə gəlsin, gora gəlsin! Ölsə də kitabı əlimə almayacağam.

Əsgər. (*balaca səvtlə*) –

Mirzə Taraqqa budur ha gəlir,
Əldə falaqqa budur ha gəlir,
Döyməyə sizi, ya incitməyə
Hıqqana-hıqqana budur ha gəlir.

Qaçır

Səfərqulu (*tez-tez*). Rəsul, aman günüdür, dur, başına dönüm, dur kitabı al əlinə, dur, canım qurban, dur! Rəsul, mənə yazığın gəlsin!..

Bayraməli bəy (*daxil olur, ayağında çust, əlində məhrəba, başıaçıq, acıqlı ətrafa baxır*). Əsgər, Əsgər! (*Çağırır.*)

Əsgər (*tez daxil olub*). Bəli, ağa! (*Kənara*) Necə murdardır, başınıza dönüm!

Bayraməli bəy (*rişxəndlə*). Samavar kimdən ötrü qoyulub, Əsgər bəy? Neçə qonağımız var, Allah qoysa? Axır sənin dədən də həmişə bilirəm kənddə səkkiz abbasılıq çay içir, sən niyə içməyəsən, Əsgər bəy! Bu samavarı gözün görür, ya yox? Cavab ver, məlun oğlu məlun! Görürsən, ya yox?

Əsgər. Niyə görmürəm, kor ha deyiləm.

Bayraməli bəy. Xeyr, görmürsən! Və mən bu saat sənə sübut elərəm ki, görmürsən, özün də bizim bu Səfərqulu bəy kimi korsan və bu Rəsul bəy kimi tənbəlsən.

235332.

Əsgər (*kənara*). Allahın verən günü elə belə sübut eləyir. (*Bayraməli bəyə*) Ağa, sən ki, deyirsən mən samavarı görmürəm, neynək, mən də deyirəm ki, görmürəm. Sonra nə buyurursuz?

Bayraməli bəy. Sonra, Əsgər bəy, canına dərd buyururam, vərəm buyururam! Heyvan oğlu heyvan, məgər bu samavarı bir yol təmizləyəndə nə olar, canın çıxar?

Əsgər (*kənara*). Yenə iş axtarır, başınıza dönüm! (*Bayraməli bəyə*) Bu samavar alınan gündən indiyə kimi heç ona əl dəyməyib, elə belədir belə; mən başıma nə kül töküm?!

Bayraməli bəy. Yaxşı cavab verdin, sən hələ dur. (*Oğlanlarına*) Siz mənə deyin görüm, mən kiməm? Rəsul ağa, sən heç zəhmət çəkib yerindən tərpənmə, necə ki, yatmısan, elə də kor öküz kimi yat, sonra danışarıq. (*Səfdərquluya*) Sualıma cavab! Hm, yadından çıxdı, hafizə qalmayıbdır. Üzünə bax, sifətinə bax! (*Güclü*) Bığına bax, bığına!.. Rüstəmi-Zaldır zalım oğlu zalım!

Səfdərqulu. Vallah başa düşə bilmirəm, məndən nə istəyirsiz?!

Bayraməli bəy. Əlbəttə, başa düşə bilməzsən. Başda ağıl varmı ki, başa düşəsən? "Başa düşə bilmirəm". Xa, xa, xa... Təzə xəbərdir...

Səfdərqulu. Ağlım yoxdur, ağlı hardan tapım, buyur görək.

Bayraməli bəy. Allah hamıya ağıl verir, sənə də vermişdi. Amma sən ağlını puç elədin, gözünün içinə baxanda mən aşkar görürəm ki, sən ağlını puç eləmisən.

Səfdərqulu. Vallah mən bilmirəm sən məndən nə istəyirsən? Qana bilmirəm, nə qədər fikir eləyirəm qana bilmirəm. (*İstəyir getsin.*)

Bayraməli bəy. Burada dur, hara gedirsən, səndən söz soruşuram, yoxsa istəyirsən yıxım qarnına təpikləyim?

Əsgər (*kənara*). Kaftar yenə canbaza çıxıb... Öl ha!..

Səfdərqulu. Mənim axır taxsırım nədir ki, yıxıb qarnıma döyəsən? Görək neyləmişəm? Mən uşaq deyiləm ki...

Bayraməli bəy. Uşaq deyilsən, yəqin. İyirmi beş yaşında, bığlar Rüstəmi-Zalın bığları tək çəkilib qulaqlarının dibinə, başda bir tozcan ağıl yox.

Səfdərqulu. Əstəğfürullah. (*İstəyir getsin.*)

Bayraməli bəy. Dayan dur, yoxsa belinin qozun çıxardaram...

Səfdərqulu (*oturur*). Baş üstə. (*Kənara*) Vallahı qanmıram bu məndən nə istəyir, tfu!

Bayraməli bəy (*Rəsula*). Çolaq öküz, buyur görək: lejaşiy – kakaya çast reçi? (*Səktə*) Hm, bilmirsən? Vay, vay, kül mənim başıma! Əsgər, lejaşiy – kakaya çast reçi?

Əsgər. Mən bilmirəm, ay ağa, başına dönüm. (*Kənara*) Qudurmuş itə dönüb yenə.

Bayraməli bəy. Siz bilmədiz, amma Səfdərqulu ona bülbül kimi cavab verəcək... Hm, Rüstəmi-Zal, buyur görək! Qanmaz uşaqları, mən sizin atanızam, ya yox?

Səfdərqulu. Atamızsan!

Bayraməli bəy. Mən bu saat sizə sübut edərəm ki, mən sizin atanız deyiləm, ya ki, siz məni ata hesab eləmirsiz.

Əsgər (*kənara*). Yenə sübutun başı açıldı. Allah, sən saxla!

Şahmar bəy (daxil olur). Dadaş, yarım saatdır mən sizin söhbətinizə o biri otaqdan qulaq asıram... Nə bais olub sizin bu qədər qəzəbnak olmağınıza? Mən lazım bilirəm sizdən müxlisanə təvəqqe edim ki, siz bir qədər səbr fərmayiş edəsiz.

Bayraməli bəy. Mənim günüm itin günü! Otur, qardaş, dərdimi sənə deyim... Gör heç dünyada belə müsibət olarmı ki, mənim başıma gəlir?! Oğlanlarıma baxanda bilərsən ki, mən dünyada nə əziyyət çəkirəm; bu iki fərzəndlərdən bir kor qız çox yaxşıdı... Yüz-yüz verirəm və vermişəm, heç birisindən bir şey çıxmadı.

Şahmar bəy. Dadaş, bir az səbr buyurun, mən bu cavanlardan bir-iki sual edim, görüm bunlar nə mərtəbədə ağıl-şüur sahibləridirlər... Mənim əzizlərim, mən sizdən səbri-tamam ilə göftgu edəcəyəm. Gərək mənim suallarıma diqqəti-lazimə ilən müvafiqi-qaidə cavabdeh olasız.

Əsgər (*kənara*). Mən itəm əgər bu danışıqdan bir şey başa düşdümsə... Bu yazıqlar neyləsinlər.

Şahmar bəy. Bilmək istəyirəm nə tərbiyət və şüur sahibləridirlər, bizim cənablar?

Bayraməli bəy. Belə tərbiyət sahibləridirlər ki, ağsaqqal ataları gəlir otağa, birisi kor öküz təki yıxılıb taxtın üstündə, biri də əyləşib xanzadə kimi... Heç biri yerindən tərpənmək istəmirlər, lazım bilmirlər ayağa durub ehtiram eləsinlər. O ki qaldı oxumağa, bu barədə əvəzləri yoxdur...

Şahmar bəy. Səfdərqulu, atan otağa daxil olanda, ya ki küçədə rast gələndə lazım bilirsən ayağa durub baş əymək, yoxsa lazım bilmirsən?

Səfdərqulu. Atam bir dəqiqə bir yerdə durmur, hər saatda yüz dəfə çölə çıxır, içəri girir, mən həmişə gərək ayağa durub baş vuram?

Bayraməli bəy. Yoxsa qorxursan başın boş olmağına görə düşüb itə, ona görə baş vurmağa cürət eləmirsən? Heyif deyil ki, baş yenə?: Murdar oğlu murdar! Cavabına bax, cavabına: "Mən həmişə gərək ayağa duram?" (*Yamsılayır.*) Duranda canın çıxar, murdar olarsan? Bığına bax, bığına! Boyuna bax, boyuna!

Əsgər (*kənara*). Zalım oğlu yenə ölçür.

Şahmar bəy. Dadaş, indi bildim ki, sizin zəminü asiman səbrivüz varmış. And olsun xudayə, bir türfətül-eyndə dərilərin boğazlarından tülkü dərisi kimi soyardım hərgah mənim uşaqlarımdan birisi mənə belə cavab versəydi!

Bayraməli bəy. Durun ayağa, hər ikiniz sürünün mənim evimdən, gözüm sizi görməsin! Rədd olun başımdan, gedin nə tövr dolanmaq istəyirsiniz dolanın! Vəssəlam... Hm, nəyə tərpənmirsiniz? Yoxsa istəyirsiz boynunuza bir beş-on da yapışdırım?!

Şahmar bəy. Dadaş, sənə fəda olum, bir qədər səbr buyurun. Səfdərqulu, hələ demək, bu sənin atandır, çox yaxşı, bu evə girəndə ayağa durmağı lazım bilmirsən, çünki o bir dəqiqə necə ki özün deyirsən, bir yerdə durmur. Mən sənin ağsaqqal əminəm, görək mən gələndə ayağa niyə durmadın? Buyur görək.

Əsgər (*kənara*). Ay özün ölәsən! Mən də dedim görəsən nə deyəcək.

Səfdərqulu. Durmadım-durmadım. Görək məni öldürməkmi gərək? Baş üstə, bundan sonra durram.

Şahmar bəy. "Baş üstə, bundan sonra durram". Bu bir cavab olmadı... Bəs indiyə kimi öz borcunu niyə mülahizə eləməmisən? Yox, əzizim, yaxşı danış, mənə qandır görüm indiyə kimi niyə durmurdun? Mən ildə bir dəfə bu evə gəlləm, onda da belə hörmət? Eyibdir sizə. Axır sən iyirmi beş yaşında oğlansan.

Bayraməli bəy. O qarabağlı bəy oxuyan həcv nə tövr idi? "Deyirlər məsəldir məşhur törəyən itdən..." Xeyr, belə deyil. "Deyirlər məsəldir bitər öz kökü üstə ot. Axırda törəyən itdən olur köpək oğlu".

Şahmar bəy. Dadaş, bu yaxşı olmadı, bu sözün bir ucu da sizə toxunur.

Əsgər (*kənara*). Çox əcəb oldu. Belədir ki, belədir.

Bayraməli bəy. Eybi yoxdur... Yaxşı sözlərdir... Əsgər, qoçağım, de görüm, nə tövrdür.

Əsgər. Şahmar ağa buyurur ki, bir ucu sizə toxunur. Mən qələt elərəm, deyə bilmərəm.

Bayraməli bəy. Eybi yoxdur, de!

Əsgər (*mərdanə*). O qarabağlı belə oxuyurdu:

Var özgə vilayətdə də tək-tək köpək oğlu,
Hədsizdi bu viranədə, bişək, köpək oğlu.
Məşhur məsəldir ki, bitər ot öz kökü üstə,
Səgdən törəyən axır olar səg, köpək oğlu.

Bayraməli bəy (*oğlanlarına*). Əgər siz bu beş kəlmə sözü bir ayda öyrənə bilsəz, mən adımı alabaş qoyaram. Sizdə o şüur yoxdur, yox.

Əsgər (*kənara*). Camaat, siz öləsiz, bu beş kəlmə sözü qarabağlı bəy bunun özünə üç ayda öyrədə bilmədi.

Şahmar bəy. Mətləbdən uzaq düşdük... Mənim əzizlərim, sualıma cavab!

Əsgər (*kənara*). Füzul oğlu füzul, bəsdir də!

Səfdərqulu. Əgər şüur yoxdur, tərbiyə yoxdur, dəxi bizdən nə istəyirsiz? Allah xatirinə, dəxi bəsdir, bizi incitməyin, yazığıq, qoyun bu sabah ertə görək nə var.

Şahmar bəy. Səfdərqulu, bildim sən nəkarəsən. Kifayətdir... Rəsul, qardaşım, sən niyə əmin evə girəndə ayağa durmadın, əzizim?

Rəsul. Ağlıma gəlmədi, durmadım.

Bayraməli bəy. Hələ belə işlər dursun kənara... Dərsə niyə getmirsən, bişüur oğlu bişüur? Mən axır hər bir saata iki manat pul verirəm...

Rəsul. Pul vermirsən, o da dərs vermək istəmir, mən də getmirəm. Qurtardı getdi.

Bayraməli bəy (*kitabça çıxardıb*). Mən pul vermirəm? Mən pul vermirəm? Yalan danışma, qotur oğlu qotur!.. Şahmar, bircə otur burada, bir dəqiqə buyur bir-bir deyim, sən sal. (*Şahmar bəy çotgəyə salır.*) Yanvarda vermişəm əlli manat, sal.

Şahmar bəy. Bu əlli manat!

Əsgər (*kənara*). Əvvəl-axır çotgə gələcəkdir ortaya... Ölәsən elə, ay milyonçu!

Bayraməli bəy. Mart ayında yetmiş səkkiz manat.

Şahmar bəy. Yüz iyirmi səkkiz manat.

Bayraməli bəy. Mayda yüz on bir manat pul və üç putdan on girvənkə kəm yağ, putu on iki manatdan, bu da elər, bu da elər... Əsgər, neçə elər?

Əsgər. İki putu iyirmi dörd, o da doqquz, otuz üç manat elər.

Şahmar bəy. Bərəkallah, Əsgər. Bu elər iki yüz yetmiş bir manat... Çox puldur, bunun altından çıxmaq olmaz.

Əsgər (*kənara*). Onda boğazınıza çatı salın!

Bayraməli bəy. Bu hesaba baxanda mənim on illiyim geri düşür, ay mürtədin balası. Canıma od düşür, ay qotur oğlu qotur!.. Ölürəm, ay zalım oğlu!..

Əsgər (*kənara*). Öl ha... öl ha!

Şahmar bəy. Dadaş, ondan keçib. İndi nə eləmək gərək barı heç olmasa bunlar bitərbiyət olmasınlar, əmiləri içəri girəndə ayağa dursunlar?

Bayraməli bəy (*Səfdərqulunu ortalığa çəkib*). Sən bundan tərbiyət gözləyirsən? Bir buna bax, sifətinə bax. Bığına bax, bığına...

Səfdərqulu. Kişi, Allaha bax, əstəğfürullah!

Bayraməli bəy. Əstəğfürullah deyəndə məni döyəcəksən? Çıx çölə, çıx! (*İtələyir.*) Gör necə murdardır a! Yaxın duranda it iyi verir, sürün!

Səfdərqulu (*gedə-gedə*). Qorxma, o iy məndən gəlmir...

Şahmar bəy. Tfu! Belə övlad olarmı? Allah qırsın sizi... Mən belə hərəkətlərə dözə bilmərəm. (*Gedir.*)

Rəsul getmək istəyir.

Bayraməli bəy (*kağızı cibindən çıxardıb*). Dayan oxu. Oxu, qotur oğlu qotur! Oxu! Əlli manat pul istəyir. Beş yol dərsə getməmisən, məlun oğlu məlun! Özü yazır ki, getməmisən... O mənə borc deyil deyir... Belə iş olar?

Rəsul. Oxumuram, oxumuram, oxumuram... Məndən nə istəyirsən, öldürəcəksən? Qabiliyyət yoxdur. Oxumuram.

Bayraməli bəy. Dərzi Arakelin oğlu bugün-sabah həkim gəlir, ay şüursuz oğlu şüursuz! Karapetin oğlu injenerdir, niyə ölmürsən? Niyə çatlamırsan, ay binamus oğlu binamus? Mən axır od tutub yanıram!

Rəsul. Belə tək sənin acığına oxumayacağam, ölsən də oxumayacağam!

Əsgər (*kənara*). İş yoğunladı, mən qaçım. (*Qaçır.*)

Bayraməli bəy (*Rəsulun qulağından tutur*). Oxumayacaqsan? Oxumayacaqsan? (*Qulağın bərk dartıb*) Yaxşıdırmı, yaxşıdırmı?

Rəsul. Əl çək, əl çək, əl çək deyirəm sənə... Əstəğfürullah!

Bayraməli bəy. Dəxi mənim canımı boğazıma yığdın sən... Yaxşıdırmı?.. İti döymәzlər, ay itin balası!..

Rəsul. Əl çək demirəm sənə?! (*Boğazından tutub yıxır taxtın üstə*) Bu da yaxşıdırmı? Sən məni təngə gətirdin, bu da yaxşıdırmı?..

Əsgər (*daxil olub*). Odu aayy! Heylə, başına dönüm, heylə!..

Pərdə

1875

DALDAN ATILAN DAŞ TOPUĞA DƏYƏR

(Komediya)

ƏHLİ-MƏCLİS

Əbdürrəhman bəy – əlli iki yaşında, çinovnik, qulluqdan çıxmış.
Xırda xanım – onun övrəti
Səkinə xanım – onların qızı, on səkkiz yaşında
Əbdürrəhim – nökər
Pəri – qarabaş
Nurcahan – aralıq övrəti
Heydərəli – dərviş, iranlı
İskəndər bəy – cavan həkim
Dəli Şirin

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Əhvalat vaqe olur Əbdürrəhman bəyin otağında. Əbdürrəhman bəy kürsü üstə əyləşmiş, qabağında stol, stolun üstündə bir stəkan çay, əlində qəzet. Xırda xanım döşəkcə üstə əyləşmiş, dalında püştə.

Xırda xanım. Xudavəndə, görəsən, mənim kimi də dünyada bədbəxt varmı? Qumun, torpağın sayı var, hesabı var, mənim dərdimin hesabı yoxdur. Az qalıb ciyərim od tutub yana... Daş doğaydı mənim əvəzimdə dərin yatmış anam... İçərim özümü yandırır, çölüm özgəni... Xırda xanım budu getdi, Xırda xanım odu getdi... Xırda xanım Əbdürrəhman bəy arvadı. Bəli, bəxtəvər başımıza, ağrım Xırda xanıma da, onun ərinə də... ah, ah!..

Əbdürrəhman bəy. Arvad, yaxşı başlamısan, durma heyfdir!

Xırda xanım. Səbəbin Allah evin yıxsın, tünbətün olsun, dərin yatsın, evi başına uçsun, dərbədər olsun məni bu evə düçar eləyəni!.. O günlərə daş düşəydi, zəlzələ oleydi, tarmar oleydi...

Əbdürrəhman bəy. Afərin, sabah ertə yaxşı başlamısan mavərənnəhri.

Xırda xanım. Mən ki sənnən danışmıram. Barı qoymazsan, heç olmazsa dərdimi öz-özümə deyim, a biinsaf? İnsaf da buracan?!

Əbdürrəhman bəy. Çünki mənnən danışmırsan, qoy bir stəkan çay içim, baş üstə, müraxxəs olum qulluğundan, ondan sonra allahvara əllərinin ikisini də qoy qulaqlarının dibinə gəraylı çağır.

Xırda xanım. Tələsmə, gedərsən, varax durur, sən durursan; çaxır durur, qumar durur, sən durursan, qaçmazlar. Elə bu dərddi məni öldürən, ay biçarə. Elə bu dərddi məni bu günə salan, ay Biçarə. Arın yox, namusun yox.

Əbdürrəhman bəy. Sən atayın goru, qoy oturax. Bəsdi, abrın olsun, həyan olsun!

Xırda xanım. Mən bilmirəm sən məndən nə istəyirsən ey! Qoymazsan bir saat dərdimə, fikrimə qalam?!

Əbdürrəhman bəy. Əstəğfürullah rəbbi və ətubəileyhə! Arvad, mən səni incidirəm? Mən səni söylədirəm? Mən sənin ovqatını təlx eləyirəm, yoxsa sən mənim?

Xırda xanım. Sənin öz-özündən xəbərin yoxdu, a biçarə... Əgər dərdini bilsən, bu dildə, bu damağda qalmazdın.

Əbdürrəhman bəy. Tfu, axı nə deyim... A gədə, Əbdürrəhim, Əbdürrəhim, sən atayın goru tez bir çubuq gətir ver durum itilim burdan... Arvad genə dınqır-dınqır eləyir.

Xırda xanım. Bilirəm, gedəcəksən. Bilirəm, tələsirsən. Bəli, varax qaldı axı, neyləyəsən?.. Daş düşübdü mənim başıma, sənə nə var... Mən də fəxr eləyirəm ki, Əbdürrəhman bəy kimi sahibim var... Bəli, şükür Allaha.

Əbdürrəhman bəy. Əbdürrəhim, Əbdürrəhim, a gədə, sənə demirəm çubuq gətir? Arvad, sən atayın goru ikicə dəqiqə mənə möhlət ver, gedəcəyəm.

Xırda xanım. Sənin kimi kişini çay aşağı axıdım, çay yuxarı axtarım. Şükür Allah, sənə! Mənə bax, sahibimə bax!

Əbdürrəhman bəy. Arvad, sən atayın goru bir mənə de görüm başına at təpib, ya ki soyux dəyib? Axır məndən nə istəyirsən?

Xırda xanım. Sən nə kişisən ki, mən səndən nə istəyim... Bilməzsən nə var nə yox, bilməzsən arvadın dərdi nədi, uşağın dərdi nədi. Gündüz axşama kimi başın qarışıb gədə-güdəyə, uşaq-muşağa. Gecə qumar, gündüz qumar.

Əbdürrəhman bəy. Axı evdə nə dərd var ki, mən onun fikrinə qalam?.. Təvəqqe eləyirəm ki, ağzını göyə tutmayasan!

Xırda xanım. Qırqovul başın kola təpər, daldan xəbəri olmaz. Daş başıma salasan. (*Əbdürrəhim çubuğu gətirir, gedir*).

Əbdürrəhman bəy (*çubuğu çəkə-çəkə*). Arvad, bilirsən nə var, mən sənə çox məsləhət görürəm durub gedəsən bir ağlaşmaya, orada zu tutasan bundan ötrü ki, bir böyük məşğuliyyət olub.

Xırda xanım. Mən onsuz da ağlamalı günə qalmışam. Sənin kimi sahibi olan mən günə qalar.

Əbdürrəhman bəy. Axır sənə nə olubdu, balam? Acsan, çılpaqsan, evin yoxdu, taydan-tuşdan geri qalmısan ki, belə canbazlığa çıxmısan?

Xırda xanım. Hanı ki... Dərdim elə olar olaydı.

Əbdürrəhman bəy. Bəs nədi dərdin, qoçaq?

Xırda xanım. Əvvəla elə onu götür ki, bizim bir yetişmiş qızımız var, onu gərək bir təhər eləyək.

Əbdürrəhman bəy. Elə bu mətləbdən ötrü bu qarəvəllini gətirirdin?

Xırda xanım. Bu dərdi azmı bilirsən?

Əbdürrəhman bəy. İndi gəldik Mərəndə... Pərvərdigara, görəsən elə hamı arvad elə beləmi olurlar? Qaçar ala dağdan qara dağa, qara dağdan ala dağa. Yeniş-yoxuş, dərə-təpə, axırdan-axıra nədi-nədi kömür qaradı, qatıq ağdı.

Xırda xanım. Sən axırı hədyana düzübsən... Qızın dərdi az dərddi? Onun tayları hamısı gediblər... Püstə xanımın qızı getdi. Nurcahan xanımın qızı getdi. Səfdərqulu bəyin qızı getdi.

Əbdürrəhman bəy. Arvad, Allaha bax, tarıya bax, qız deyəndə alma deyil, qarpız deyil tökəsən bazara, haray çəkəsən ay alma alan, ay şaftalı alan. Dəli olmamısan ki, arvad?

Xırda xanım. İndi ki mətləbin başı açıldı...

Əbdürrəhman bəy. Mətləbin başı açıldı, amma çox zülmlən, ənvayi-müsibət ilən.

Xırda xanım. Yaxşı sən atayın goru, qoy sözümü deyim... Bircə mənə de görüm, getmisənmi İskəndər bəyin yanına? O ki invərsət deyirsiz, nə deyirsiz qurtarıb, həkim gəlib, deyirlər ki, bir yaxşı kamallı, göyçək oğlandı. Heç belə zad ağlına gəlibdimi?

Əbdürrəhman bəy. İndi başa düşdüm mətləbini, arvad... Elə işləri sən özün yaxşı bilirsən, gərək o gəlsin vizitə, yoxsa mən gedim ona nə deyim? Deyim ki, gəl mənim qızımı al? Tutalım ki, dedim, axır alarmı? Elə iş heç bir yerdə görünübdümü? Axı biz müsəlmanıq.

Xırda xanım. Mən əvvəl gündən bilmişəm başıma düşən daşı. Mən bilirəm ki, sən elə şüur yiyəsi deyilsən. Get Allahı sevərsən, get qumar oynamağın dalınca. Mən öz işimi düzəldim, onda bilərsən ki, analar necə qızlar doğublar.

Əbdürrəhman bəy (*gedə-gedə*). Allah xeyir versin. Sən nəsən ki, düzəltdiyin iş nə ola? Mən ancaq axırda rüsvayçılıqdan qorxuram.

Xırda xanım. Get, dalınca da bir qara daş getsin.

Əbdürrəhman bəy (*gedir*). Tuf... tuf...

Xırda xanım (*tək*). Heç mümkün deyil, nə tövr olsa gərək varımdan, yoxumdan keçib bu işi düzəldim; yoxsa o qızların oxutmuş ləçərlər əgər bilsə, oğlanı çəkəcəklər bəndlərinə... Belə ittifaqı əldən buraxmaqlıq bişüurluqdur... Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu... Əbdürrəhim, Əbdürrəhim!

Əbdürrəhim daxil olur.

Əbdürrəhim. Nə buyurursan, xanım?

Xırda xanım. Bu saat gedərsən Nurcahan arvadı və o dərvişi ki İrandan təzə gəlib, çağırarsan bura. Nə tövr olsa gərək bu dəqiqə burada olalar. Başa düşdünmü? Şəhəri bir-birinə vurub tapıb gətirərsən!..

Əbdürrəhim. Bəli, bu saat, xanım. (*Gedir.*)

Xırda xanım. Tez ha, tez ha... Pəri, Pəri!

Pəri daxil olur.

Pəri. Nə buyurursan, xanım?

Xırda xanım. Bu saat otaqları təmiz süpürərsən, qapı-bacanı gül kimi elərsən!

Pəri. Baş üstə. Xeyirdimi, ay xanım, başına dönüm?

Xırda xanım. Hələ danışmaq yeri deyil, bircə tez Səkinəni də bura göndər! (Pəri gedir.)

Xırda xanım. Ay pərvərdigara, sən özün kömək elə, nəzir elərəm, hər ocaqda bir şam yandırım, beş qoyun kəsim, iki gün ildə ehsan verim. On yetim sevindirrəm. Ya göy çadırın sahibi!..

Səkinə daxil olur.

Səkinə xanım. Nə buyurursan, ana?

Xırda xanım. Anan sənə qurban, Pəriyə kömək elə evləri təmiz süpürsün... Sonra əl-üzünü təmiz yu, libasını dəyiş, bəlkə bizə naqafil bir qəribə qonaq gəldi.

Səkinə xanım. Kələyini duymuşam... Mənciyəz elə işi bacarmaram.

Xırda xanım. Kəs, küçük! Sənə nə deyirəm əməl elə. Yeri, qız uşağısan, artıq danışma. Yeri anan sənə qurban, yeri. Allah anamı mətləbinə yetirsin. (*Xırda xanım Səkinəni itələyə-itələyə çıxarır.*)

Xırda xanım (*diz üstə üzü qibləyə*). Ya göy çadırın sahibi! Ya mıxı mismara döndərən Tanrı! Ya yoxdan bizi xəlq eləyən Tanrı! İmdad günüdür, yet dada!

Əvvəlinci məclis tamam olunur, pərdə salınır.

İKİNCİ MƏCLİS

Xırda xanım və yerində əyləşmiş... Əbdürrəhim daxil olur.

Xırda xanım. Əbdürrəhim, necə oldular?

Əbdürrəhim. Nurcahan arvadı gətirdim, amma dərviş dedi ki, namazımı qılıb, bu saat gəlim.

Xırda xanım. Nurcahan gəlir, bəs hanı?

Əbdürrəhim (*qapını açıb baxır*). Budu gəldi... Nurcahan xala, gəl içəri!

Xırda xanım. Əbdürrəhim, sən get işinə. (*Əbdürrəhim gedir, Nurcahan daxil olur.*)

Nurcahan. Salam əleyküm, Xırda xanım. Başına dönüm, xeyirdimi? Atam-anam sənə qurban.

Xırda xanım. Xeyir olmamış nə var, a başı batmış! Nə verərsən mənə, sənə bir elə zad bağışlayım heç dadı damağından getməsin?

Nurcahan. Mən sənin qarabaşınam, itinəm... Ölüm, canım da sənindi, balalarım da sənindi. Başına dönüm, sən desən ki, get özünü qayadan at, ona da hazıram, yesirin olum.

Xırda xanım. Nurcahan, düz mətləb üstə gəlmək hamısından yaxşıdır... Özün bilirsən indiyə kimi tamam şəhər bir yana olub, mən bir yana və neçə-neçə müştərilər mənlən qohum olmaq istəyib, mən

qəbul etməmişəm; çünki əvvəla, Səkinə hələ uşaqdı, ikinci o müştərilər bizə tay olmayıb, özün də bilirsən.

Nurcahan. Bıy, başına dönüm, niyə bilmirəm? Bizim şəhərdə Səkinə xanıma layiq kim var?

Xırda xanım. İndi bu saat bizim şəhərdə bir oğlan var. Doğrusu budur ki, mən onu çox şadlıq ilən oğulluğa qəbul elərdim, amma elə adamım yoxdur ki, bu işi düzəltsin. Bu işi heç kəs düzəldə bilməz, səndən savay.

Nurcahan. İtin olum, xanım! Siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, Nurcahan elə işləri su içməkdən hasand bilir, belə işlərin anasıdı... Sizə məlumdu bizim şəhərdə nə qədər qız gedir, mənsiz heç keçmir. Bax, xanım, başına dönüm, əvvəl bu Səfdərqulu bəy, sonra Nurcahan xanım, ondan sonra...

Xırda xanım. A başı batmış, əgər bu işləri mən bilmirdim, səni niyə çağırırdım.

Nurcahan. İndi Xırda xanım, başına dönüm, bircə elə onu mənə de görüm oğlan kimdi. Vəssalam, nağma tamam. Artıq zad mənə lazım deyil.

Xırda xanım. Həkim İskəndər bəy. Hansı ki...

Nurcahan. Bıy, bıy, elə onu de. Heç gör ağlıma gəldimi? Çox yaxşı, çox əcəb. Kifayət elər, bəsdi. Allah qoysa görərsən o tərlanı nə təhər bəndə salacağam... Onu deyim sənə, Xırda xanım, başına dönüm... Həkim bir yaxşı ev tutub. Bu saat mən bura gələndə ona çox qəribə istul, kürsülər apardılar. Görünür ki, otaqların bəzəmək istəyir. Amma özün də görmüşəm. O sifətdə, o şücaətdə oğlan tapılmaz. Amma, Xırda xanım, sən də qoçaqmışsan. Halal olsun sənə anandan əmdiyin süd! Pəh, pəh, pəh!

Xırda xanım. Ancaq bu işi yadda saxlamaq gərək... Özün bilirsən şəhrimizdə bu saat yetişmiş qız çoxdur, o cümlədən o arvadın qızları... Adı nədi? Özləri oxuyub elm tamam eləyiblər... Əgər bizim qorxumuz olsa, o ləçərdən olacaq.

Nurcahan. Ağrın oların ürəyinə!.. Qadam onların oxumağına!.. Allahın verən günü məni apardılar, ta ayağımda başmaq da qalmadı gedib gəlməkdən... Hər kimə deyirəm, cavab verirlər ki, bizə rus qızı lazım deyil.

Xırda xanım. Nurcahan, bizə yatmaq kar verməz; gərək elə bu gündən başlayaq tor atmağa.

Nurcahan. Nə demək istər? Əlbəttə, əlbəttə... Mən deyirəm elə bu saat gedim görüm nə qayırıram.

Xırda xanım. Bax, Nurcahan, bu işi səndən istəyirəm. Gərək nə tövr olsa düzəldəsən. Mən də sənə borclu oluram bir dəst şaldan libas əbrə işməkli, otuz manat pul və qabaqcan bir dəst çit paltar. Bəsdimi?

Nurcahan. Heç verməsən də mən sənin qulluqçunam. Sən nə deyirsən, başına dönüm.

Xırda xanım (*çağırır*). Səkinə! Səkinə!

Səkinə daxil olur.

Xırda xanım. Anan boyuna qurban, o sandığın içində çit var, onu gətir ver Nurcahan nənəyə. (*Səkinə gedir.*) Bax, Nurcahan, dəxi bilmirəm, bu işi səndən istəyirəm. Nə tövr olsa gərək iş düzələ, yoxsa məni ölmüş görərsən.

Səkinə çiti gətirir.

Nurcahan (*Səkinəyə*). Nurcahan nənən sənə qurban, a bizim maralımız, a bizim ceyranımız, a bizim tavatımız! Belə ahu baxışına qocaca nənən qurban, a qız, a qız!.. Xanım, deyirəm dahı mən gedim.

Xırda xanım. Səkinə, sən get öz otağına. (*Səkinə gedir.*) Nurcahan, hələ bir az gözlə görək təzə dərviş nə deyir.

Nurcahan. Xırda xanım, başına dönüm, o dərvişdən adama möcüzələr nağıl eləyirlər, adamın başının tükü biz-biz durur... Deyirlər ki, əgər istəsə səni də bu saat öz yanına biixtiyar caduynan aparar, necə ki, Hacı İskəndər bəyin arvadını aparıbdır. Xanım, dərvişi də yaxşı fikrinizə salmısınız.

Əbdürrəhim daxil olur.

Əbdürrəhim. Xanım, dərviş gəlibdi.

Xırda xanım. Buyursun.

Dərviş daxil olur, çiynində xurcun tayı, içi dolu kitab və hər bir büsatı ilə.

Dərviş. Salam əleyküm.

Xırda xanım və Nurcahan (*ayağa durub*). Əleykümsalam, ağa dərviş, buyurun. (*Dərviş oturur.*)

Dərviş. Xanım, bəndəyə görə nə fərmayişiniz var?

Xırda xanım. Ağa dərviş, deyirlər siz cadu ilə möcüzələr görkəzirsiz, doğrudurmu?

Dərviş. Nə ərz edim, xanım xahiş edən görər.

Xırda xanım. Mən xahiş edərəm ki, siz bir qızın bir oğlan ilən ulduzun barışdırasınız və əgər bu işə əncam versəniz, məndən nə alarsınız?

Dərviş. Xanımcan, belə işlər mənim cadumun məqamında elə asandır necə ki, bir cam su içmək. O ki qaldı məni razı etməyə, o bağlıdır sizin şəfaətinizə.

Xırda xanım. Mən hazıram hər nə siz buyursanız, onu sizə verməyə.

Dərviş. Xanımcan, şükür olsun xudaya, siz sahib güzaransınız və mən sizdən artıq istəmirəm. Mənə iltifat edərsiz bir rəs at, bir dənə cübbə, bir saat və bir qədər cib xərşdiyi.

Xırda xanım. Mən razıyam.

Dərviş. Buyurun indi görək oğlanın ismi nədir, qızın ismi nədir?

Xırda xanım. İskəndər və Səkinə.

Dərviş. Pəh, pəh! Maşallah! İsmlərindən görünür ki, tamam olmuş işdir. İskəndər və Səkinə... Xanım, buyurun bir təşt su gətirsinlər.

Nurcahan gedir su gətirməyə, dərviş kitablarını açır, qələmdanı və bir neçə kağızları o yan-bu yan edir, əbcəd hesabına görə kağızlarda yazır. Nurcahan təşti gətirir, dərviş diqqət ilə suya baxır.

Dərviş. Xanım, buyurun görüm Səkinə xanım gecələr vəhşət ilə qalxıb yeri üstə oturub, öz-özünə danışırmı?

Xırda xanım. Ağa dərviş, Allahı sevərsən məni qorxutma, hərdən-birdən olur.

Dərviş. İşimiz bir az çətin oldu. Amma eybi yoxdur, qorxmayın! (*Qoltuğundan bir neçə zəncir çıxardır, silkələyir.*) Xanım, bu zəncirləri görürsən? Bunların hər bir bəndində düşmənlərin birisi bağlıdı. Babasına lənət onların, heç zad qayıra bilməzlər. Buyurun bir içi dolu od manqal gətirsinlər. (*Nurcahan gedir manqal gətirməyə, Dərviş ciblərindən neçə kağızlar arasında cürbəcür otlar və benqalski aqon çıxardır.*) Xanım, bilirsiniz nə var? Sizdən təvəqqe edirəm ki, qorxmayınız... tayifeyi-cindən ikisi Sərtanüş və Muqərqanuş mütə-

sərrif ediblər Səkinə xanımı. Lazımdır onları rəf etmək, ta ki işlərimiz düzəlsin, yoxsa onlar qoymazlar. Kafirlər hücum edib gələcəklər, mən onların qanadlarını yandıracağam, amma qorxmayın (*Nurcahan manqalı gətirir. Dərviş başlayır oxumağa. Oxuya-oxuya bir neçə otlar atır manqala, qalxır ayağa bir əlində kitab və bir əlində nacaq ben-qalski aqonu atır manqala, oxuyur.*): Xurulfərrarə vəttəlqa və şeyən yəşbəhülbərqa. İza məzzac təhussöhqa. Mələktəş-şərqə vəlqərba, sərhəti təcətü mərahya... Budu gəldilər, qorxmayın. (*Yenə oxuyur əl-ayağın tərpədə-tərpədə, Nurcahan və Xırda xanım qısılmış*).

Nurcahan, Xırda xanım. Allah, sənə pənah. Allah, sənə pənah.

Dərviş. Babası yanmışları gördünüz? Yaxşı tanıyırsız Heydərəlini. Tamam heyvanat, nəbatat, vəhşiyyat, cinü ins bu tilsimlərdədirlər. Zəncirlərdə...

Xırda xanım *və Nurcahan*. Allah, sənə pənah. Allah, sənə pənah. Allah, amandı.

Dərviş. Qurtardım. Heç qorxmayın, bacılarım. İndi, xanım, bir şey var; mənə lazımdır bir dənə yumurta, o yumurtanın üstündə bir dua yazacağam zəfəran ilə. Gərək onu İskəndər bəyin qapısında bir övrət yerə vursun, sındırsın... Əlavə mənə lazımdır bir dənə kök qurbağa. Dua yazacağam, o duanı atarsız bir cam suya və qurbağanı asarsınız o camın üstünə başıaşağı və bir də bir dua yazacağam, onu suya salıb verəsiz oğlana; bir qətrə də olsa kifayət edər. Çay içində, su içində. eybi yoxdur.

Xırda xanım. Nurcahan, dur bir yumurta gətir. (*Nurcahan gedir.*) Ağa dərviş, bəlkə bu saat qurbağa tapılmadı.

Dərviş. Eybi yoxdur, sonra taparsınız. O qurbağa başıaşağı qalıb suya baxa-baxa öləcəkdir və o dəqiqədən başlanacaq məhəbbət eşqi odlanmağa...

Nurcahan yumurtanı gətirir, dərviş yumurtanı yazıb

Dərviş. Xanım, bu yumurta gərək yerə qoyulmasın. Nurcahan bacı, saxla, yerə qoyma. (*Yumurtanı Nurcahan yaylığının ucunda döşündə saxlayır.*)

Dərviş. Nurcahan bacı, bir-iki kasa də təmiz su gətir, birisi içməkdən ötrü, birisi də qurbağadan ötrü.

Nurcahan. Ağa dərviş, ala, su hazırdı.

Dərviş (*duaları yazıb suya salıb*). Bu göy kasa qurbağadan ötrüdür və bu ağ kasa içməkdən ötrü. Dur, xanımcan, indi mənim elmim tamam oldu. Rüsxət verin, mən gedim.

Xırda xanım. Ağa dərviş, buyur. Bu hesab deyil. (*Beş manat verir.*)

Dərviş. Xanım, iş möhkəm olmaqdan ötrü fitəni də (*cibindən çıxarar*) atarsız ocağa, yansın, ondan sonra oğlan Allahın verən günü biixtiyar gələcək qulluğunuza. Dəxi mən də mürəxxəs olum.

Xırda xanım. Buyur, Allah səni də və məni də bu işdə məyus eləməsin... (*Dərviş gedir.*) Nurcahan, gərək sən də öz işinin dalınca ol. (*Gedirlər. Pəri daxil olur.*)

Pəri. A başınıza dönüm, bu arvad lap ağlını itiribdir axı. Bir deyən gərək, ay xanım, sən Nurcahanı tanımırsan, bilmirsən ki, o gündə min xan qapısında, bəy qapısında duz dadır? Ona sirr vermək olar?.. İşdi yağmadı, bitmədi. Ondan sonra zurnaya qulaq as. Gələcəkdi Püstə xanım, "a qız, Xırda, bacın ölsün, bu nə sözdü şəhərdə danışırlar?"... Gələcəkdi Bədircahan xanım, "a qız Xırda, mən elə sevinirdim, and olsun Allaha, elə sevinirdim. Doğrusu deyirdim yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım, a xalan ölsün bu nə işdi?".. Gələcəkdi Məşədi Cahan, "xanımın canı sağ olsun, İskəndər olmaz, Kərim olu, Kərim olmaz, Səlim olu"... beş-beş gələcəklər, yeyib-içib, şad-xürrəm geri gedəcəklər. Xanımlar elə belə mahna axtarırlar. İndi, Pəri, gəl evi süpür. Pəri, su gətir. Pəri, başmaq qoy. Bəxtəvər başımıza, pişiyimiz oğlan doğub... Əgər xanımın ağlı olsaydı o bir dəst çit libası verərdi mənim qızıma, mən yüz Nurcahan kimi adamın işin görərdim. Baş tutardı çox yaxşı, tutmazdı qalardı palaz altında... Çörəyi çörəkçiyə ver, birini də artıq. Aley, daş başına, ağılsız başına. (*Qarğıyır Xırda xanım gedən tərəfə.*)

Pərdə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Əhvalat vaqc olur İskəndər bəyin mənzilində. İskəndər bəy ayaq üstə durub stol yanında və stolun üstə kitab. Kitaba baxıb fıştırıq çalır.

İskəndər bəy (*sağ əlinin dal tərəfin kitaba bərk vurub*). Möhkəm dostum, əziz dostum, bitəməh dostum, bihəsəd, xalis dostum! Təklik yoldaşı, dərd-qəm yoldaşı, baqi dostum... Pərvərdigara, şükür,

gündə min kərə şükür sənə ki, mən kimi yetimi bu məqama gətirdin və məni tamam dünyanın ağıl və kamal sahiblərilə həmsöhbət etdin. Şükür, min kərə şükür!..

Nurcahan (*qapıdan baxır*). Həkim, sənsən? Başına dönüm, atam, anam sənə qurban!

İskəndər bəy. Mənəm xala, içəri gəl!

Nurcahan. Belə xalan sənin başına dönsün. Belə xalan sənin qadan alsın.

İskəndər bəy. Mənə görə nə qulluğun var? Əlindəki nədi?

Nurcahan. Başına dönüm, həkimbaşı, bu suyu bir baytal verib mənim azarlı nəvəmə dava adına, məndən beş şahı pul alıb. İndi hər kim dadır deyir bu xalis sudu, indi sənə qurban olum...

İskəndər bəy. Gətir görüm. (*Alıb dadır.*) Xala, doğrudan bu xalis sudu. Səni həqiqət aldadıblar.

Nurcahan (*kənara*). Yumurtanı sındırdım, suyu da içirdim. Bəs, başına dönüm, nainsaf oğlu mənicə aldadıbdı.

İskəndər bəy. Nəvənin naxoşluğu nədi? Əgər bura gələ bilir, gətir baxım.

Nurcahan. Nəvəm də sənə qurban, nəvəmin nənəsi də... sənəcə mənim bu cancığazım qurban... Şükür olsun Allaha, böyük həkim olmusan bizim kimi fəqir-füqəraya köməkliyin deyir, bizlər də sənə duaçı olluq.

İskəndər bəy. Xala, sən nə diribaş qarısan? Mənəcə nə verərsən sənə bir elə dava verim ki, norəstə cavan olasan?

Nurcahan. Sən mənə nə verərsən sənə bir elə qız tapam ki, şam yandırmaq lazım olmaya, üzünə baxanda günə baxan kimi gözlərin qamaşa. Gərdəni bir qarış, boyu sərv ağacı, ağ üz, qara kirpik, qara qaş, gözləri ala, ahu balası.

İskəndər bəy. Qarı, deyirsən eləməzsən.

Nurcahan. Mən? Mən? Eh, məni hələ tanımırsan. Mənə Nurcahan deyərlər. Mənim anam ölsün, tamam vilayətin alış-verişi hamısı mənimlədir. Mən başdan-ayağa sirr dağarcığıyam.

İskəndər bəy. Ay sirr dağarcığı, bəlkə mən elə küflət sahibiyəm, onda?..

Nurcahan. Qoca sərçəyə cub-cub öyrədirsən? Sənin nə vaxtında külfət sahibi olasan, dünənki uşaq ola-ola.

Dəli Şirin qapının dalından.

Şirin. Görəsən həkimbaşı evdədirmi?

Nurcahan. Həkim, başına dönüm, odludu, qoyma içəri girə, yoxsa xata elər.

İskəndər bəy. Dəli də məriz deyilmi? Qoy gəlsin görüm dərdi nədi?.. Hər kimsən içəri gir.

Nurcahan. Mürəxxəs olum, başına dönüm.

Şirin daxil olur.

Şirin. Paho, paho! Nurcahan qarı, axirətsiz! Nə tez xam yerə şikara çıxmısan?

Nurcahan. Qapıdan belə dur, mənim zırrama dəli ilə işim yoxdu!

Şirin. Hələ dur! Dur! Yoxsa axırını elərəm... Həkim, qadan alım, verdiyiniz dava qurtarıb, amma uşaq da yaxşıdı.

İskəndər bəy. Çox əcəb, artıq lazım deyil?

Şirin. Bəy, mənim adım Dəli Şirindi. Tamam vilayət məni dəli hesab eləyir, mən bu saat sübut elərəm ki, mən dəli deyiləm. Ancaq ərzimə qulaq asın və sən də, Nurcahan, əlim-ayağım dəyməmiş dur yerində. (*Nurcahanın qolundan tutub dartır ortalığa.*)

İskəndər bəy (*stul üstə oturub kənara*). Qəribə işə düşdüm.

Şirin. Həkimbaşı, mən özümü dəli kökünə salmışam ondan ötrü ki, vilayətimizdə həqiqətdə dəli çoxdu və mən neyləyim; bazara girdin gözü qıpıq, sən də ol gözü qıpıq!

Nurcahan. Şirin, and olsun uşaqlarımın canına, sənə beş fətir bişirrəm, məni burax gedim.

Şirin. Heç mümkün deyil. Dinməz-söyləməz dur yerində, yoxsa burnunu dişimlə qopardaram.

İskəndər bəy (*kənara*). Yaxşı qaravəllidi, axırını görək.

Şirin. Bəy, bu Nurcahan arvadı ki görürsən, şəhərimizdə beləsi hesabsız çoxdu və bunun özü tamam vilayətdə məşhur övrətdi. Əvvəli bir nazlı, həkətli, gəl məni gör, dərdimdən öl gəlindi. Nə qədər cahıldı, ötənə-keçənə göz vurardı... Belədi, Nurcahan?

Nurcahan. Yalansa ağrım ürəyinə!.. Dəlinin sözünə inanan özü də gərək dəli ola... Mən sənə nə deyim, hər nə istəyirsən de. İt hürər, karvan keçər.

Şirin. Həkim, eşitmişsinizmi ki, dəlidən doğru xəbər? Mən elə o dəlilərdənəm.

İskəndər bəy. Mən ki həkiməm, səndə bir dəlilik görmürəm.

Şirin. Dalına quluq asın! Qocalanda sonra başladı əvvəl miyançılığa. Nə döyülməyi, nə söyülməyi vecinə almadı; arı yedi, namusu atdı dalına. İndi böyük məşğuliyyəti odu ki, gəzər xan evlərini, bəy evlərini, bunun sözünü ona deyər, onun sözünü buna deyər. Hər bir sözün üstə yüz min qeyrilərin bəzəyir. Xudanəkərdə bir xanım cürət eləyib buna istədiyi şeyi verməyə... Vaveyla, vamüsibəta.

Nurcahan. Sənin ki dədənin malını vermirlər... Saqqalına bax, saqqalına.

Şirin. Nurcahan... Əvvəl ki, sən ağuçu idin, balam, sonra bu mərsiyəxanlıq nə idi?

Nurcahan. Həkim, başına dönüm, mənim nəvəm naxoşdu, Allahı sevirsən məni bu dəlinin əlindən qurtar gedim.

Şirin. Qoy mən bəyə əhvalatın hamısını nağıl eləyim, sənə bir turp əkim tütünün başından çıxsın, ondan sonra gedə bilərsən.

Nurcahan. Hələ sən get qanqal otla. Mən də Nurcahanam, sənin kimiləri çox xaltalamışam, ay it!

Şirin. İndi ki, belə oldu, çox yaxşı, çox əcəb... Bəy, sənə mənim canım qurban olsun, bağışlagilən sənə baş ağrısı olur, şəhərə təzə gəlmisən, bizim yerin gərək əcayib-qərayib işlərin öyrənəsən.

İskəndər bəy. Əvvəldən gərək olmayaydı, çünki başlamısan, söylə görüm axırı nədi.

Şirin (*Nurcahana*). Ay imansız qarı, sən haman Nurcahan deyilsən ki, Nəzərəli bəyin qızının əvəzində Şahqulu bəyə öz qardaşın arvadın göstərdin, nə qədər onu yedin?

Nurcahan. Yalançının atası dərin yansın! Yalançının atasının qəbrində donquz bağlayım!

Şirin. A imansız dılğır qarı, sən haman Nurcahan deyilsənmi ki, Şahbaz bəyi aldadıb apardın, biçarəni Qulaməli bəyin tələsində öldürdün.

Nurcahan. A səni görüm dizin-dizin sürünəsən! A səni yaylımı gülləyə rast gələsən! Ay tünbətün oğlu, bu sözlər nə sözlərdir ki, özündən qayırırsan?

Şirin. Səni gərək ağladım, hələ harasıdı... A qarı, de görüm, sən deyildinmi təziyə yerində Hacı Tanrıverdinin arvadının ətək qızıllarının səkkizini kəsib yasavul qabağında polisxanaya gedən?

Nurcahan. Axırı necə oldu, a beyman! Axırda taqsırlı kim oldu, a bihəya?

Şirin. Axırı necə olacaq, pristav qızılları məzdədi, səni də buraxdı.

Nurcahan. Yalançının evinə od düşsün! Yalançının balaları qırılsın! Yaxşımı?

Şirin. Bunlar olsun yalan. İndi mənim özümün başıma gətirdiyin məğlətəni bəyə ərz eləyim; günlərin bir günündə...

Nurcahan. Daha bəsdir, qapıdan belə dur. Vallah, yoxsa bir oyun oynayaram tamam şəhər bura tökülər. Belə dur, cəfəng oğlu cəfəng. (*İstəyir getsin.*)

Şirin. Ağlamasan buraxmaram.

Nurcahan. A bihəya oğlu, azmayınan! Məni burada yalqız görmüsən? Belə dur deyirəm sənə! (*Ağlayır.*)

İskəndər. Daha bəsdir, çıxın. İkiniz də birdən çıxın. Tez, tez! (*Şirin və Nurcahan dalaşa-dalaşa gedirlər.*)

İskəndər bəy. Şirin dəli deyil. Dəli mənəm ki, bu hədyana indiyə kimi qulaq asırdım. Qapını döyürlər... barı ikinci Şirin olmayaydı. (*Gedir.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Əhvalat vaqe olur Xırda xanımın otağında. Xırda xanım döşəkcə üstə əyləşmiş, püştə dalında.

Xırda xanım. Bu gecə heç yatmamışam, sabaha kimi fikirdə olmuşam. İndi başım yerində durmur, guya ki, mənim deyil... Bol xəyalat eləmişəm. Bir neçə vaxt iş düzəldib toy fikrinə düşmüşəm. Sonra Pərini götürüb Səkinənin evinə qonaq getmişəm. Bir neçə vaxt iş düzəlməyib hirsimdən ağlamışam... Xülasə, çox bədxab oldum... İndi sabah açılıb, görək Allah nə istəyir. Pəri, Pəri. (*Çağırır, Pəri gəlir.*)

Pəri. Nə buyurursan, xanım?

Xırda xanım. Nurcahan bura gəlmişdi? Heç bir xəbər varmı?

Pəri. Xeyr, gəlməyib, heç bir xəbər də yoxdu.

Xırda xanım. Get Əbdürrəhimi bura göndər. (*Pəri gedir.*) Nurcahandan çıxmayan iş!.. Gərək o tezdən gələydi. Görəsən xudaya, görə bildimi, dərvişin dediklərini əmələ gətirdimi? Hə-yoxluğun barı tez bileydim. Bir-iki gün də belə keçsə, məndən daha adam olmaz.

Əbdürrəhim daxil olur.

Əbdürrəhim. Nə buyurursan, xanım?

Xırda xanım. Nurcahan bura gəlmişdi? Bir xəbər varmı?

Əbdürrəhim. Xeyr, gəlməyib və bir xəbər yoxdu. Əgər buyurursan, gedim bu saat çağırım.

Xırda xanım. Get, gözünə dönüm, gör evdədimi? Deyinən xanım deyirdi bu saat bura gəlsin.

Əbdürrəhim. Baş üstə. (*Gedir.*)

Xırda xanım. Bilmirəm nədi ki, bu qızı Allah adama verir. Qız əvəzində bir daş olsaydı, böyük xoşbəxtlik olardı. Qızı adama ərə verib qurtaranacaq ya quddus deyir. Yer üzündən kökünüz kəsiləydi, dahı məndə can qalmadı.

Səkinə daxil olur.

Səkinə. Ana, çay gətirimmi?

Xırda xanım. İstəmirəm, yenə ürək döyünməm artıb. Çay içsəm, yenə gərək çölə qaçam.

Səkinə. Taqsır özündədi, hər bir zada hirslənirsən, axırda ürək döyünmən qalxır.

Xırda xanım. Qoçaq, həkimliyi nə tez öyrəndin? Get, küçük, başımdan ol. Bəlkə bir xəlvət işim var, uşaqsan, büzül yat!

Səkinə (*gedə-gedə*). Sən deyən olsun, ancaq hirslənmə.

Xırda xanım. Bilmirəm nədəndir bu saat elə haldayam ki, istəyirəm aləmə od vuram... Özümdən narazı, gedədən, qarabaşdan narazı... Əgər bu halda kişi gələ, başında tərs dəyirman işlədərəm.

Nurcahan daxil olur.

Nurcahan. Salam əleyk.

Xırda xanım. Əleyk salam a Nurcahan, indiyə kimi hardaydın? Səni gözdəməkdən gözümün qarası getdi.

Nurcahan. Əvvəl başdan ərz eləyim, Xırda xanım, başına dönüm, belə gözlərimiz aydın olsun.

Xırda xanım. Belə aydınlıq içində ol. İmanın kamil olsun. Nağıl elə görüm nə var.

Nurcahan. Mənim ki bu dilim var, Xırda xanım, onu gərək qızıla tutam. Getdim yumurtanı sındırdım, su aldım əlimə, dedim:

başına dönüm bu suyu dava əvəzinə mənə bir baytal veribdür. İçdi dedi "xalacan"... Hər bir sözün başında "xalacan"... həqiqətdə sudu... O yan-bu yan. Bəs dedi mənim burada bir kəsim yoxdu, çox şad olaram ki, sənin kimi imanlıya rast gəldim. Hər nə sən desən, mən onu qəbul elərəm... Xülasə, danışığımız çox oldu.

Xırda xanım. Evlənməkliyinin barəsində söhbət olmadı?

Nurcahan. Bəs mən nədən ötrü getmişdim? Özü dedi ki, bundan sonra mənə lazımdır ki, ev olam. Mən də ona dedim ki, sənə bir qız yeri bilirəm qonşuluqda. Sərv boylu, gərdəni bir qarış, qaş qara, kirpik qara.

Xırda xanım. Gərək deyəydin ki, filankəsin qızı, atası bu, anası bu.

Nurcahan. Xanım, gedim balalarımın üzün görməyim, əgər bunların hamısını deməmişəmsə. O da mənə zarafatnan dedi ki, sənə bir dava verim, on beş yaşında qız olasan. Bir danışan, bir məzəli oğlandı ki, heç dünyada özünün də əvəzi yoxdu.

Pəri daxil olur.

Pəri. Xanım, bu gün nahara nə hazır eləyim?

Xırda xanım. Hər nə ki sənin keyfin istəyir... Pəri, otaqda şəlitin üstə bir yaylıq var, ört başına, onu sənə bağışladım.

Pəri. Allah Səkinə xanımı xoşbəxt eləsin. (*Gedir.*)

Xırda xanım (*çağırır*). Əbdürrəhim, Əbdürrəhim!

Əbdürrəhim (*daxil olur*). Nə buyursunuz?

Xırda xanım. Taxtın altında bir cüt çəkmə var, onu və sandıqxanada bir yapıncı, onu verdim sənə.

Əbdürrəhim. Allah Səkinə xanımı xoşbəxt eləsin. (*Gedir.*)

Xırda xanım və Nurcahan (*ikisi də birdən*). Amin!.. Amin!.. Amin!..

Nurcahan. Xanım, başına dönüm mən bu gecə bir vaqiə görmüşəm.

Xırda xanım. Allah xeyir eləsin...

Nurcahan. İnşallah xeyirdi. Gördüm ki, bir göz iştədikcən düz yerdi. Otluq, gülzar. Bu düzün ortasında bir buynuzlu maral otlayır. Hərdən-birdən başını qalxızıb o yana, bu yana baxır, amma kənardan bir üzü nurlu kişi bu marala tərəf gəlir. O adam getdi maralın yanına,

maral qaçmadı. O kişi maralın başına ip salıb dalınca apardı. Mən buna çox təəccüb elədim, istədim ki, o üzü nurlu kişiyə yaxınlaşam, bu halda qulağıma azan səsi gəldi, oyandım.

Xırda xanım. Bu elə bizim işimizdir, o şəxs də haman dərvişdi. İnşallah maral qaçmaz.

Nurcahan. Xanım, başın üçün mən özüm də elə belə yozmuşam.

Dərviş daxil olur.

Dərviş. Salam əleyküm.

Xırda xanım və Nurcahan. Əleyküm salam, ağa dərviş, buyur otur.

Dərviş. Xanımcan, dəxi nə oturum, bu gün sübh tezdən Hacı Məhəmmədtağı və Hacı Kərim gəldilər mənim mənzilimə və mənə təklif etdilər ki, bu gecə cəm olalar mənim mənzilimə və mən onlar üçün dua yazım. Söhbət arasında mənə məlum etdilər ki, bu saat onlar gəlirlər təzə həkimin yanından. Guya İskəndər bəy onlardan çox iltimas edib ki, onlar sizin qulluğunuza gəlsinlər namzədlik üçün və onlar şal və üzük tədarükünə düşüblər... İndi, xanımcan, bildinizmi mənim dualarımın hikmətini?!

Xırda xanım *və Nurcahan* (*səcdəyə enib*). Allah, sənə şükür. Allah, sənə şükür.

Əbdürrəhman bəy daxil olur.

Əbdürrəhman bəy. Arvad, dünən sən mənim başıma nədən ötrü o müsibəti açırdın? Məgər övrətdə səbr olmaz, ağzına gələn hədyanı söylər? İndi necə oldu?

Xırda xanım. Necə olacaq, şükür olsun Allahın dərgahına. Gözünü sil, dürüst bax gözümə... İndi bilirsənmi arvadın da qoçağı olar.

Əbdürrəhman bəy. Xa! Xa! Xa! Arvad. Mənim qoçaq arvadım. Xa! Xa! Xa! Daldan atılan daş topuğa dəyər... Təklifini sevdim.

Xırda xanım. Gördün bu qara nərin hünərini? Gərək əlimdən, ayağımdan öpəsən.

Əbdürrəhman bəy. O qara nər ikicə pula dəyməz və hər nə iş tutsa özün biabır elər, necə ki dünən dedim.

Xırda xanım. Kişi, Allahı sevərsən sən məni qorxuzursan. Nə var, tez ol, tez de görüm?

Əbdürrəhman bəy. Nə olacaq? Sənin İskəndər bəyinin arvadı bu saat faytondan düşdü, yanında balaca oğlu.

Xırda xanım. A Nurcahan, a dərviş, bu kişi nə danışır? Dəli olmusan, a kişi, nədi?

Əbdürrəhman bəy. Mən niyə dəli oluram? Dəli sənin kimi olur ki, belə bambılı dərviş başına ip salıb dəli kimi oynadır.

Xırda xanım. Əbdürrəhim, Pəri, Nurcahan, bu saat mənə bir xəbər, ay, ürəyim çatladı!.. Mənə bir az su! Tez! Öldüm, ay su.

Əbdürrəhim. Xanım, doğrudur, mən özüm İskəndər bəyin gədəsini gördüm.

Xırda xanım (*Əbdürrəhimə*). Vur boyunlarına bu bihəya uşaqlarının, çıxart çölə, çıxart çölə bunları... Ay, ürəyim çatladı...

Əbdürrəhim (*Nurcahanı və dərvişi çıxardır*). İtilin buradan bihəya uşaqları. (*Xırda xanımın ürəyi gedir.*)

Əbdürrəhman bəy (*Xırda xanımı qucaqlamış*). Özünü toxtat, yassar olma. Əbdürrəhim, su! Tez, tez ha! Ay aman su. A qız, özünü toxtat deyirəm sənə. (*Səkinə və Pəri tələsik daxil olurlar, qucaqlayırlar Xırda xanımı.*)

Səkinə xanım. Ana, sənə qurban olum, nə qayırırsan? Uy Allah, uy!..

Pərdə

1890

SONRAKI PEŞMANÇILIQ FAYDA VERMƏZ

(*3 məclisdə*)

ƏHLİ-MƏCLİS

Səlman bəy – təzə evlənmiş dəftərxana mirzəsi
Səlbnaz xanım – onun övrəti
Səttar bəy – onun əmisi oğlu
Fatma xanım – onun anası
Şamama xanım – Səttar bəyin övrəti
Çiçək xanım – onun qayınanası
Kürd Ələkbər – Səlman bəyin nökəri

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Əhvalat vaqe olur Səlman bəyin otağında; Səlman bəy əyləşib otağın bir tərəfində, yanında dəftərxana kağızları. Səlbnaz xanım oturub bir tərəfdə, yanında podnos və neçə stəkan-nəlbəki.

Səlman bəy (*saata baxır*). Səkkiz tamama qalıb beş dəqiqə. Əzizim, sənin samavarın gec oldu, mən gedim. Bu gün poçt günüdü, tamam çinovniklər yığılıb.

Səlbnaz xanım. Bu saat hazır olu, çaysız hara gedirsən?.. Saat üçəcən ac qalsan gündə, axır nəfəsin olu.

Səlman bəy. Bu gecə saat birəcən yazmışam, genə qurtara bilməmişəm. Hamısı vacibli kağızlardı. Gedib ət-zad alıb göndərənəcən saat olu doqquz. Mən getdim, sən rahat anamı da çağır, çayını iç. (*Gedir.*)

Səlbnaz xanım. Ax, bu qulluq da heç bir zad deyilmiş; biçarəni lap cannan salıbdı, barı heç olmasa qoyalar günortadan sonra bir az dincələ, o da yoxdu. Vallah çay da adamın boğazından ötmür, yediyi-içdiyi haram olur.

Fatma xanım (*daxil olur, gözündə çeşmək əlində corab hörə-hörə oturur oğlunun yerində*). O Səlman necə oldu?

Səlbnaz xanım. Genə çay içməmiş getdi.

Fatma xanım. Dədəmin dərdin içsin. Neyniyim içmədi, çox mənim vecimə idi!

Səlbnaz xanım (*kənara*). Allah, sən özün xətadan saxla, genə pis başlayıb.

Fatma xanım. Vallah, mən özüm bu saat bir haldayam ki, nəinki Səlmanı, qardaşlarımı da gözümün qabağında doğrasalar, əhvalıma təfavüt eləməz.

Səlbnaz xanım (*kənara*). Genə bərk tutulub, Allah sən özün xətadan so... (*Ələkbər daxil olur, əlində samavar, çaynik üstdə, samavarı qoyur Səlbnaz xanımın yanında.*)

Fatma xanım (*Ələkbərə*). O boynunu yerə soxduğum getdi?

Ələkbər. Kimi buyurursan, xanım?

Fatma xanım. O adı batmış oğlum.

Ələkbər. Bəli, getdi.

Fatma xanım. Getsin, neynək. Boynu ha yanının altında qalmayacaq, həlbət gələr. Mən bu gecə sabaha kimi can vermişəm, səsimi qonşular eşidibdi, buradanca bura bir gəlib deyən olmayıbdı ki, niyə ölürsən. (*Ələkbər gedir.*)

Səlbnaz xanım (*kənara*). Bu canım ölsün ki, başdan-ayağa yalandı, görəsən ürəyinin qurdunu tərpədən nədi?

Fatma xanım. Deyən gərək mən nəyə gərəyəm, niyə ölüb qurtarmıram, Allahın çox əziz bəndəsi olmuşam?

Səlbnaz xanım (*bir stəkan çay əlində*). İsti-isti bu çayı iç, bəlkə tərliyəsən.

Fatma xanım (*çayı tullayıb*). Apar özün boğmalan... Mən həmişə çay içənlərdən deyiləm.

Səlbnaz xanım. İçmirsən, deyinən içmirəm, daha stəkanın taxsırı nədi sındırırsan?

Fatma xanım. Sındırıram, belə bu əllərimin ortasından gəlir. Dədənin ha xarabasının qabın sındırmıram?

Səlbnaz xanım. Beş gün deyil ki, onları oğlun alıb gətirib.

Fatma xanım. Sənin ha qardaşın alıb gətirməyib, mənim oğlum gətirib, sənin nə borcun?

Səlbnaz xanım. Hər kim gətirib, gətirib. Evdəcə şeydi, axı niyə sınsın?

Fatma xanım. Çox artıq danışarsan, duraram hamısını cilik-cilik elərəm.

Səlbnaz xanım. Səndən hər nə desən çıxar. Qorxuram mənim özümü də döyəsən.

Fatma xanım. Səni döyəndə sən Çingiz xanın nəvəsisən? Səni döymək olmaz? Anan sarımsaq, atan soğan, sən haradan oldun belə gülməşəkər, balam?!

Səlbnaz xanım. Çox artıq danışma, sənin də atanı tanıyırlar, mənim də.

Fatma xanım. Səndə taxsır yoxdu. Taxsır mənim o arvadağızdı oğlumdadı. Elə oğlun boyuna ip ölçüm... Mən öz əlimlə öz başıma daş salmışam, sənin ananı görə-görə, gedib səni alanda.

Səlbnaz xanım. Sən alanda başımıza tac qoymusan? Sən almazdın, həlbət bir hambal tapılardı.

Fatma xanım. Dünən bir, bu gün iki, dilinə bax dilinə... Niyə daş yağmır, Allah?

Səlbnaz xanım. Sən bu gün aşkara dava axtarırsan. Qoy, Allahı sevirsən, bu bir stəkan çayı içək.

Fatma xanım. İç, beşin iç, ağzınacan da qəndin doldur, qazananın canı çıxsın. İstəyənə də ver, qənd ver, çay ver, düyü də ver. Kimdi qabağına duran! Səlman bəyin vayın eləyim!

Səlbnaz xanım. Elə bir ovuc düyüdən ötrü ki, dünən o yazıq arvada verdim, qarnına od dolubdu. Bilməmişdik gərək rüsxət istəyəydik, bağışlayasınız?

Fatma xanım. Uy, uy, uy! Aman, aman! Dad, balam, sənin kiminin əlindən!

Səlbnaz xanım. O bircə qardaşım ölsün ki, sən bir ovuc düyüdən ötrü bu davanı başlamısan. Azarlı sənin kimi dingildəməz. Peşman olmadım ki, bir nəlbəki düyü verdim, sən özün qoltuğuna basıb, atayın evinə aparanda mən sənə deyirəmmi ki, bu evi niyə dağıdırsan?

Fatma xanım (*əllərini qalxızıb yerdə oynayır*). Yarıdıq yaza çıxdıq. Bəxtəvər başımıza, bundan sonra da gərək gəlinə baş açaq, əlimizi döşümüzə qoyub izn istiyək: gəlin, bir parça çörək alıb yeyimmi? Gəlin, ağlaşmaya gedimmi? Ay yiyi! Mən səni bu dildə, bu damaqda qoya bilmərəm, qoy bircə o kafir oğlu kafir gəlsin!

Səlbnaz xanım. Gələndə çox qorxan vardı; birin deyər, ikisin deyərəm!

Fatma xanım. Dur bu saat sürün buradan, cin sifətli, cinə oxşayanın qızı!

Səlbnaz xanım. Odu, qapı açıqdı, özünüz buyura bilərsiniz. Mənim sahibim sən deyilsən. Əgər o desə, kəbinimi qoysun ovcuma, baş üstə, getmək çətin deyil.

Fatma xanım. A qız, məni öz evimdən qovursan? A bihəyanın qızı!

Ələkbər daxil olur.

Ələkbər (*Fatma xanıma*). Xanım, günorta oldu, ət alıb gətirmişəm, nahara nə bişirim?

Fatma xanım. Dədəmin dərdin! Sürün buradan, it südü əmmiş! Gözümə elə nahar görünürdü.

Ələkbər. Sənin çox da gözünə görünmədi. Axı ağa gələcəkdi ac-susuz, ona nə deyim?

Fatma xanım. Get boğma pişir, zəhər pişir, zəhərmar pişir, dərd, vərəm pişir, yaxşımı?..

Ələkbər. Heyif o oğlana ki, sənin oğlundu.

Fatma xanım. Allah, gör mən nə günə düşmüşəm ki, bu kürd gədəsi də üzümə durubdu! Ay səni öyrədənin üstünə ildırım düşsün! Ay səni öyrədənin ciyəri dağlansın! Mənə xoruz-beçə deyirsən!

Ələkbər. Məni öyrədib eləyən yoxdu. Sən Səlbnaz xanıma eyham atırsan. Amma imanlı ol, məni öyrədib eləyən yoxdu, doğrusu budu ki, mən dahı burada dura bilmərəm.

Fatma xanım. Səni gücnən saxlayıram a mürtəd oğlu! Get, məlun oğlu məlun, yoxsa bağrım çatdar.

Səlbnaz xanım. Get balam, get... Görürsən nə canbaza çıxıbdı?

Ələkbər. Getməyəndə canımı çöldən tapmamışam, hər kim bu arvadın üzünə baxsa, sill azarına düşər.

Ələkbər gedir.

Fatma xanım. Yaxşı deyirsən, əllərinin içindən gəlir, bacardığını müzayiqə eləmə! Əgər mən də mən ollam, bu evi tar-mar edərəm... Görək, mənə də Fatma xanım deyərlər, uzağa da qoymayacağam, bu gün, ya sabah!

Səlbnaz xanım. Belə dolanmaqdansa, elə tar-mar olmaq çox məsləhətdi.

Fatma xanım. Bir ev varmı, a səni xeyir görməyəsən ki, siz övladdan ora girə, o tar-mar olmaya? A sizin ocağınızı Allah göyə sovursun!

Səlbnaz xanım. Doğrusu budur ki, mən özüm də təngə gəlmişəm. Mən bu evə gələn heç beş ay deyil, yüz yol bu evdə qırğın olub. Bir gün olmaz ki, bu xarabada dava, canbazlıq olmasın.

Fatma xanım. Xoşuna gəlmir, qadam?.. Xoşuna gəlmir, qadam? Bəs nə oturmusan? Bir oğlum var onu da əlimdən almaq istəyirsən? O sənin turş xəyalındı, quzu?

Səlbnaz xanım. O sənin oğlun, o da sən. Allah vara əl-ayağını dürt gözünə.

Fatma xanım. A mürtədin balası, mənə nə deyirsən? Dahı bəsdi. (*Çeşməyini çıxardır.*) Əlim-ayağım dəyməmiş, buradan elə get olmamış kimi.

Səlbnaz xanım (*çarşabını götürmüş*). Mən gedirəm, bilirəm də oğluna iki yüz min pis şeylər mənim haqqımda məndən goplayacaqsan... Eybi yoxdu, desən biiman öləsən. (*Gedir.*)

Qapıda anası rast gəlir. Çiçək xanım daxil olur.

Çiçək xanım (*qızına*). Nə var, nə var, hara belə tələsik?

Səlbnaz xanım. Ana, sənin qardaşların qırılsın, ana, məni yanar oda saldığın yerdə. Məni nədən ötrü bu kaftarın qıynağına vermisən, canımı yığıb boğazıma... Az qalıb özümü boğam öldürəm!

Fatma xanım. A qız, Çiçək, belə şeyin var idi, balam, özcə başına yaxeydin... Məni niyə cəhənnəm oduna salırdın?

Səlbnaz xanım. Ana, o qardaşlarımın xəbəri üstümə gəlsin ki, bircə nəlbəki düyüdən ötrü məni çarmıxa çəkibdi. Yalandan azarlayıb, bilmirsən nə qayırır.

Fatma xanım. A qız! Sənin bu ləçər qızın mənim üstümə oğurluq yıxır. Mənə deyir ki, düyünü qoltuğuna basıb aparırsan atayın evinə. Buna nə deyirsən? Məni bu ağbirçək vaxtımda oğru eləyir. Bunu Allah götürər? Belə iş harada görünüb, a sənin evini Allah yıxsın!

Səlbnaz xanım. Barı ağ birçəyindən utan, gözümün içinə yalan demə, böhtan atma, Allahdan qorx, bəndədən utan!

Fatma xanım. Çiçək, görürsən?.. Doğru deyirsən, balam, Allah qardaşını saxlasın... Mən yalançıyam, mən böhtan deyənəm.

Çiçək xanım. A Fatma xanım, siz ağbirçək, dünyagörmüş arvadsınız, bu uşağa niyə qoşulursunuz?

Fatma xanım. O uşaqdı?.. O uşaqdı?.. Xeyr, bəbədi. Ayağına papış gərək, döşünə önnük!

Çiçək xanım. Elə danışırsınız ki, xiyar əyri bitir də.

Fatma xanım. Xiyar əyri bitəndə, a qız, analı-qızlı məni şaqqalayacaqsınız? Sizə bir toy tutaram, aləm tamaşaya çıxar.

Çiçək xanım. Gözünü sil, dürüst bax. Səni də tanıyırlar, məni də. Mən sənnən yavaş danışıram, yoxsa ayağın yer alır?

Fatma xanım. Ana-qız məni döyəcəksiz?.. Ana-qız məni evimdən qovacaqsınız?.. Yamanlıq elədim, sənin bu bihəya qızını xoşbəxt eləyib, xanım elədim?

Səlbnaz xanım. Yaxşı xoşbəxt eləmisən, üzün ağ olsun, kömür qarası kimi.

Fatma xanım. Ay heyvana oxşayan tülkü balası, ananı gördün xoruzdandın? Vallah, bu saat ikinizi də yox kimi elərəm.

Çiçək xanım. O sənin xam xəyalındı. Hələ görüm oğlun nə deyir... Səni o qədər sürüdürüm ki, cızdağın çıxsın. Bəri gəl a qız, səni mən bir dəqiqə bu halda qoymaram, səni mən bir Fatma qayırım ki, dədənin adı yadından çıxsın. (*Gedir.*)

Fatma xanım. Poho, heç dahı dinməyin, dəftərxana qurulub, bizə tənbeh kəsiləcək.

Çiçək xanım (*başını qapıdan içəri salır*). Mən bu xarabaya belə qız vermişdim? Bir dəri qalıb, bir sümük, a biiman! A səni görüm öləndə dilin lailaheillellah tutmasın, a zəhər torbası!

Fatma xanım. Sənə bir od vuracağam, a biçarə, hələ harasıdı, qiyamətəcən dadı damağından getməsin!

Çiçək xanım. Cəhənnəm köpəyinə oxşayırsan, a biiman, heç bir güzgü alıb, mürdəşir yumuş üzüvə baxırsanmı? Sənin sifətini görən sill tapar, gərək kəffarə versin.

Fatma xanım. Sürünüb getməzsən, a çarxı xoruz? İstəyirsən paya götürüm?

Çiçək xanım. Sənə bilirsən nə deyirlər, a qız? Quyudan ilan qaçıran Fatma xala, tumanı cırıx, məclis gülüşü, öz-özündən xəbəri olmayan... Ala, kül başına!

Səlbnaz xanım. Bəsdir, Allahı sevirsən, gəl gedək (*Gedə-gedə.*) Biiman, kaftar, murdar!

Fatma xanım. Gedin qabağınız qaya olsun, dalınız qırğın!

Məclis tamam olur.

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Fatma xanım tək, evi süpürə-süpürə.

Fatma xanım. Keçən zamana necə gözəl zamana idi... Biz dörd gəlindik evdə... Hamımız qayınanamızın qabağında əli bağlı, satın alma qul kimi... Əlimiz-əlimizin üstə, üzüörtülü buracan. (*Döşünü göstərir.*) Kimsənin cürəti nəydi bir kəlmədən artıq danışsın! Bəli, xeyr. (*Süpürgələyir.*) O zamanda xeyr var idi, bərəkət var idi. Bir kəlmədən artıq danışanda deyirdi:. Ay hey, yolunu itirmə, düz tərpən!.. Gəlinlər də dinməz-söyləməz (*əlini vurur ağzına*), guya ki, laldılar... İndi gəl, tamaşa elə. (*Süpürgələyir.*) Bu zamananın gəlinləri belə otur kaftar, elə dur biiman, axıratsız! Tumanlarını elə fırladırlar, az qalır ki, göz tökələr... (*Süpürgələyir.*) Odu ki, bərəkət qalmayıb da... Bəs bu çiçək, qızılcıq, boğazağrısı nədəndi?.. Hamısı tamam onnandı ki, böyüyün üzünə ağ olurlar. Bu zamanın gəlinlərinin üzdərinə daş yamansın, üzdərini qara yer örtsün. (*Qapıdan Səlman bəyin səsi gəlir.*) Ələkbər, Ələkbər! (*Fatma xanım süpürgəni atıb küncə, tez oturur bikef, iki əlləri ilə başını tutur.*)

Səlman bəy. Bu gədə hara gedibdi bu vaxt?

Fatma xanım. Bu gecə sabaha kimi mən titrəmişəm; ölüb, ölüb, ölümlərdən qayıtmışam və indi başımı tərpədə bilmirəm.

Səlman bəy (*qapıdan aşpazxanaya baxıb*). Bu nə işdi, gədə evdə yox, Səlbnaz evdə yox, ocaq üstə qazan yox, od yox. Nə olubdu? Mən axı sabahdan çaysız getmişəm.

Fatma xanım. Balam, gədəni arvadın qovdu... Elə gəlini görüm ki, qudursun, çiyinlərin yesin. Mən də ki, görürsən, ağzı üstə qalmışam, tərpənə bilmirəm.

Səlman bəy. Axı nə səbəbə Səlbnaz gədəni qovdu? Gədə ilə Səlbnazın nə işi var? Nə alış-verişi var idi?

Fatma xanım. Məni artıq danışdırma, görürsən ki, ölürəm, məndə o hal hanı ki, sənə cavab verim?

Səlman bəy. Mən də axı bu evin hambalıyam... Saat dördün yarısıdı, yemək istəyirəm, barı heç olmasa deyin görüm Səlbnaz hansı cəhənnəmə getdi?

Fatma xanım. Belə anası gəldi, tutdu qolundan, götürdü getdi... Az qalmışdı məni də burada döyələr. Yəqin gördülər ki, məndə o hal yoxdu, getdilər, Allah atalarına rəhmət eləsin.

Səlman bəy. Genə başa düşə bilmədim, axı səbəb nə oldu?

Fatma xanım. Səbəb nə olacaq? Qudurğanlıq. Onların görüm cəmdəklərinə qurd düşsün.

Səlman bəy. Belə zülm heç bir millətdə görünməyib ki, siz mənə eləyirsiniz. Belə zülmü Allah da götürməz, bəndəyə də xoş gəlməz... Tutalım mən elə bir dilsiz, ağızsız heyvanam. Məgər heyvana adamın yazığı gəlməz?.. Nainsaflıq buracaq? Gecə-gündüz sizin qalmağalınıza dözürəm, fəhləlikdən əl çəkmirəm. Allah bir parça çörək veribdi, onu da qoymursunuz heç olmasa bircə gün vədəsində adam kimi yesin. Vallah, billah, tallah, təngə gəlmişəm, axırı peşman olacaqsınız! Məgər arvad tayfasında ləfzi-insaf, mürvət olmaz?

Fatma xanım. Bu sözləri mənə niyə deyirsən? Əgər sən yaxşı kişi olsaydın, işlər belə olmazdı.

Səlman bəy. Əgər mən sən deyən kişilərdən olsaydım, iki kötək ona vurardım, biri də gərək... Nə eləyim, yuxarı tüpürürsən bığ, aşağı tüpürürsən saqqal.

Fatma xanım. Mən səndən elə onu istəyirəm ki, bir yumruq ona vuranda beşini mənə vur, mən incimərəm.

Səlman bəy. Bəli, elə o qalıb ki, gündə piyabazlıq olsun. Ömür çox xoş keçər. Axı genə mən bilmədim nədən ötrü anası Səlbnazı apardı?

Fatma xanım. Nə eləyim, anası gəlmişdi bura, yolu qara gəlmiş. Mən dedim ki, a qız, akuşkanın ağzından belə dur, gəlib-gedən var, mənim acığıma akuşkanı açıb oturdu üstə. Bunun üstə dalaşdılar, getdilər.

Çiçək xanım və Səlbnaz xanım daxil olurlar.

Səlman bəy (*kənara*). Bəli, bircə Çiçək xanım əksiydi.

Çiçək xanım (*Səlbnaz xanımın qolundan tutub*). Bircə, qadam, buyur görüm, bu yetimin sahibi sənsən, yoxsa bunun yüz darğası var?

Səlman bəy. Mənəm!.. Sonra?

Çiçək xanım. Əgər bunun sahibi sənsən, bu evdən niyə qovurlar?.. Bu bədbəxtin qızı niyə bu günə düşübdü? Bir dərisi qalıb, bir sümüyü.

Səlman bəy. Səlbnaz, belə dur, bircə mənə de görüm bu nə işdi?

Səlbnaz xanım. Vallah, billah, qardaşlarım ölsün ki, heç zad. Sən gedəndən sonra Fatma xanıma çay verdim, stəkanı vurdu yerə, sındırdı; deyir mən bu gecə ölürdüm, mənə baxan olmadı.

Fatma xanım. Gör, ləçərin yalanına bax, a qız, sən deyildin mənim atamı-anamı qəbirdən çıxardan?

Səlbnaz xanım. Mən bu cavan canımdan xeyir görməyim, balam, əgər mən ona artıq-əskik söz demişəmsə.

Səlman bəy. Gədəni kim qovdu?

Səlbnaz xanım. Özü... Gədə gəldi ki, xanım, nahara nə qayırım? Dedi ki, zəhər, zəhirmar! Get də, kafir oğlu, yoxsa bağrım çatdar.

Fatma xanım. A qız, sən öyrətmədin gədəni ki, mənə xoruz-beçə desin, a səni görüm dilik-dilik olasan?!

Çiçək xanım. Dilik-dilik özün olasan, tamam övlad əcdad-bə-əcdadın olsun! Bu yetim yazıq deyil!

Fatma xanım. Səlman, eşidirsənmi, a binamus? Mənim axır qazancım budurmu?

Səlman bəy. Arvadın dilini Allah da bilməz, genə işlərin başı sənsən.

Fatma xanım. Mənmi, mənmi? Odu ki, yıxmısan mənim də evimi, öz evini də a biçarə! Bircə bu Çiçək xanımdan soruş görək, mənim təqsirim nə idi ki, basdılar məni döydülər, sənin anamı? Səni mən doğmuşam, a südüm gözünə dursun!

Çiçək xanım. Səni, balam, Əzrayıl döysün. Fatma xala, səni döymək olu?

Səlman bəy. Sənin özün də heç Fatma xaladan geri qalmazsan, qorxma.

Çiçək xanım. İndi, qadam, Allah sizdən razı olsun. Çünki belədi, bizi rədd elə gedək.

Fatma xanım. Siz gedəndə dağlar qara geyəcək? Oy, amandı, getməyin, yoxsa dünya bərbad olu...

Səlbnaz xanım. Mən daş daşımağa razıyam, sən ilə bir dəqiqə oturmağa razı deyiləm.

Fatma xanım. Sizin xahişiniz mənim əlimdən oğlumu almaqdı, o sizin xam xəyalınızdı.

Çiçək xanım. Bu sənin oğlun, o da sən! Allah vara əl-ayağını dürt gözünə.

Fatma xanım. Səlman, eşidirsənmi?.. Allah, mənim Səlman adlı oğlum ölsün, oğulsuz qalım!..

Səlbnaz xanım. Mən səndən bircə belə də narazı deyiləm, Allah səndən razı olsun. Məni çevir öz başına, itiyin başına, ya məni rədd elə gedim, ya da ki, mən bu tövr dolana bilmərəm... Dava bir gün olu, iki gün olu, beş gün olu, ayların qırğınına dözmək olmaz; daha mən az qalıbdı sill azarına düşüm.

Səlman bəy. Sənin dərdin bir isə, balam, mənim dərdimin hesabı yoxdu; nə eləyim, qalmışam naçar.

Fatma xanım. Görünür ki, mənəm sizin bədbəxtliyinizə səbəb. Neynək, mən gedərəm, sən ol, Səlbnaz xanım olsun. Çiçək xanım ələlxüsus... Burada mırt vurun! (*Oynayır.*) Oğluma bax, oğluma! Allah, yarıdıq yaza çıxdıq. Sənin kimi oğlun əvəzində bir kor qız çox yaxşıdı!

Səlman bəy. Bayaqdan başını tərpədə bilmirdin, indi ləzgihəngi vurursan! Mən də gərək ac-susuz bu hədyana qulaq asam.

Fatma xanım. Sən kişi deyilsən, belə sənə bu da azdı. Başına hamam fitəsi sənin kimi kişinin!

Çiçək xanım. A qız, dediyin nədi, balam? Hələ bizə bu azdı, istəyirsən ki, burada döyülək, gedək? Gör biiman nə danışır, a başınıza dönüm!

Fatma xanım. Biiman sənsən, atandı, anandı, cəddi babandı! Cürətinə bax, cürətinə! (*Səlmana.*) Sənin kimi oğulun paltarın töküm, üstə şaxseyin təpim, şamını, şaxını qara boyuyum.

Səlbnaz xanım. Bu ölsün, sən qal qurdnan qiyamətə. Sənsiz ölkə dolanmaz. Gör dilinə nə tövr gəlir kaftarın.

Fatma xanım (*qalxır ayağa*). Dəxi bəsdi!.. Səlman, bu saat bıçağı soxaram ürəyimin başına, özümü öldürrəm! Mən Fatma olam, axırı mənim başıma sən bu müsibəti gətirəsən? Sərikin burdan, sərikin burdan, mirqdanın balaları!.. Bu saat hirsimdən para-para ollam, dağıllam!

Səlbnaz xanım. Ana, sənə qurban olum, gedək, gedək. Yoxsa bu saat it kimi qudurar.

Səlman bəy. Bu ev cin-şəyatin ocağıdı, baş götürüb gedən canı qurtarı. (*Tez çıxır.*)

Fatma xanım (*süpürgəni götürüb*). Sizə demirəm gedin? Sizə demirəm gedin, a ev dağıdanlar? (*Süpürgə ilə vurur, gedirlər.*)

Pərdə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Səlman bəy (*tək, gəzinə-gəzinə*). Dünyada əvvəlinci düşmən odu ki, qeyrətə, namusa dəymiş ola, rahatlığa və güzarana mane ola. Həzərat, and olsun Allaha, mən elə işi düşmənə də arzu eləmərəm. Bu gündü, hansı ki, mən çəkirəm?.. Düşmüşəm od-yalovun içinə. Öz evimdə nə insaf görmürəm, nə mürvət, nə ehtiram, nə məhəbbət və nə də mədara. Qalmışam naçar... Vurub özümü öldürsəm, namazıma da duran olmaz, goruma söyərlər. Öldürməzsən, başına nə çara qılasan? Bir tərəfdən bir yetimi götürüb külfət olmuşam, boşarsan, olu bədbəxt və bitəqsir, onu necə boşayasan, o biri tərəfdən ana... İnsan oluncan at olaydı adam, heç olmasaydı nə olurdu... (*Başını tutub oturur. Səttar və Şamama xanım daxil olurlar.*)

Şamama xanım (*yıxılır Səlman bəyin ayağına*). Səlman bəy, atam-anam sənə qurban, məni başına çevir, mənə bir əlac elə, mən tab eləyə bilmirəm, canım gəlib boğazıma. (*Ağlayır.*)

Səlman bəy. Nə qayırırsan? Nə qayırırsan? Ağlama, ayağa dur, görüm nə var?

Şamama durur.

Səttar bəy. Əmi oğlu, bağışla, gəlmişik sənə zəhmət verməyə, adamımız yoxdu dərdi ona açaq... İkimiz də səndən təvəqqe edirik bizim tərəfimizdən vəkil olub, bunun kəbinin geri oxudasan, çünki dolana bilmirik.

Şamama xanım. Bizi rədd elə, ayaqlarına qurban olum. Elə bil ki, bir əsir qul azad elədin.

Səlman bəy (*kənara*). Həmdərdlərim tapılıb.

Səttar bəy. Bu gün bazar günüdür, bilirəm asudəsən. Elə olsun ki, bu gün tamam olsun.

Səlman bəy. Balam, sizə nə olubdu, dəli olmamısınız ki? Camaat nə deyər? Əstəğfürullah eləyin, gedin işinizin dalınca, bəs o biçarə tifillər necə olacaqlar?

Şamama xanım. Mən bunun evində oldum-olmadım, tifillərdən ötrü hamısı birdi. Çünki, qardaş, qoymurlar bir gün rahat evimizdə oturaq.

Səlman bəy. Sizin ki, qayınananız yoxdu, kimdi sizi incidən?

Şamama xanım. Belə bu bəyin bacıları! Gündə biri gəlir, ana, bizim qardaşımızı lüt qoydun, ana, bu evi niyə dağıdırsan?.. Ləçər, ona-buna yedirdiyin bir deyil, iki deyil. Başına dönüm, hansına cavab verim? Mənim sahibim də onlara dinə bilmir.

Səttar bəy. Qardaş, doğrusu budu ki, bir onlar deyəndə, beşini bu deyir... Ondan sonra peşman oluram. Evə gəlirəm, tutur mənim yaxamdan, ata qalmır, ana qalmır, yalvarırsan səsin kəsmir, döyürsən dəxi hədyan eləyir. Bacılarım bihəyadı, şək yox... Bu onlardan bir az artıq. Qardaş, doğrusu ki, təngə gəlmişəm. Deyəsən ki, bir gün, bir saat, ya bir dəqiqə məndə rahatlıq var, əstəğfürullah!

Şamama xanım. Onların hərəsinin öz evi var, getsinlər öz evlərində darğalıq eləsinlər, dəxi məndən nə istəyirlər?

Səttar bəy. Buna məsləhət görürlər ki, bacım, ağ günün qara günü də var... Olub qalanını dağıtma... Bu gör necə höcətdir ki, onların acığına qızıllarını satıb, daha da artıq tələfxərclik edir.

Şamama xanım. Satanda sənin malını satmıram. Öz atamın evindən gətirdiyim şeydi, nə billəm, elə elərəm.

Səlman bəy. Xeyr, bu işlər nahaqdır, sənin oldu, bunun oldu, hamısı birdir, höcətlik bir zad deyil.

Şamama xanım. Doğrusu budur ki, bunun bacıları mənə iynə batıranda, mən buna şiş batıracağam. Kefinə baxsın. Onlar o qədər pis-pis sözlər mənim haqqımda deyiblər ki, mən ölənəcən onlarnan varam.

Səttar bəy. Bunlar hamısı nahaq danışıqdı. Dahı danışıqdan keçibdi. Mənim ki, atama, anama gündə min kərə üzümə qarşı söyəcək, mən doğrusu buna dəxi dözə bilmirəm. Səlbnazın heç olmasa anası var, qovmusan, gedib evlərinə. Bunun heç kimi yoxdu, onunnan belə bir yerdə dilinə yiyəlik eləmir.

Səlman bəy. Bizim evin əhvalatın sən haradan bilirsən?

Səttar bəy. Heç, rəhmətliyin oğlu, tamam bazar danışır. Fatma xanım, deyib, ağlaşmada öz gününə ağlayıb. Sən nə danışırsan? Əlavə, Fatma xala ilə Çiçək xanım küçədə saç-birçək dalaşıblar, camaat yığılıb gücnən ayırıblar.

Səlman bəy. Balam, sən də mən günlü, mən də sən günlü, sabah ertə həmdərdlilər cəmləşib.

Şamama xanım. Səlman bəy, atam, anam sənə qurban! Gün günorta oldu, əgər zəhməti qəbul eləyirsən, durmaq yeri deyil.

Səlman bəy (*Səttar bəyi kənara çəkir*). Ölmək ölməkdi, xırıldamaq dahı nə lazım?.. Əkilək.

Səttar bəy. Sən öl, bu saat hazıram.

Səlman bəy. Ya Əli, mədəd – deyib dabanımıza tüpürək, hər nə ola, ola.

Səttar bəy. Hara?

Səlman bəy. Tanrı böyük, altı gen.

Səttar bəy. Əl ver.

Səlman bəy. Buyur.

Şamama xanım. Əgər siz istəmirsiz, mən bu saat özüm gedim qazıxanaya.

Səlman bəy. Bu saat gedirik sizin işinizi tamam etməyə, arxayın olun. (*O biri otaqdan bir yapıncı çıxardıb bürünüb tələsik çıxırlar.*)

Səttar bəy (*qapını daldan bağlayıb*). Şamama xanım, gözün aydın olsun, gedirik, axtarsanız bizi taparsınız Sibirdə, Sibirdə Sibirdə... (*Şamama xanım yüyürüb istəyir qapını açsın, açа bilməyir.*)

Şamama xanım. Səttar, Səttar, bircə geri qayıt! Səttar, aman günüdür, Səttar!.. Səttar, getmə. Səttar, balalarını kimə tapşırıb gedirsən? Səttar, qurbanın olum, getmə, qələt eləmişəm... (*Geri qayıdır.*) – Allah, bu nə işdi mən düşdüm, öz əlimdən öz evimi tar-mar elədim. Mən o iki tifilləri nə tövr saxlayacağam? (*Ağlayıb yıxılır.*)

Fatma xanım daxil olur.

Fatma xanım (*baxıb*). Şamama, niyə belə eyləyirsən?.. Şamama! Şamama! (*Tez su gətirir.*)

Şamama xanım (*ayılıb*). Getdilər, getdilər.

Fatma xanım. Bircə özünü düzəlt, ala su iç... Genə... genə

Şamama xanım. Getdilər, getdilər.

Fatma xanım. Kim, getdilər?

Şamama xanım. Getdilər, getdilər. Aman Allah, getdilər, su, su, su! (*Fatma xanım su verir.*)

Fatma xanım. Yasar olma, özünü düzəlt!

Şamama xanım. Səlman, Səttar...

Fatma xanım. Səlman, Səttar getdilər? (*Şamama işarə ilə deyir "bəli".*)

Fatma xanım. A qız, məni qorxutma, bircə ağıllı de görüm nə oldu?

Şamama xanım. Səlman, Səttar qaçdılar Sibirə.

Fatma xanım. Ha vaxt getdilər, başına dönüm?

Şamama xanım. Elə bu saat.

Fatma xanım. Vay, evim yıxıldı. (*Yıxılır.*)

Çiçək xanım və Səlbnaz xanım daxil olurlar.

Çiçək xanım. Bu nədi, Şamama xanım, niyə ağlayırsan?

Şamama xanım. Evim yıxılıb, başına dönüm, evim tar-mar olub, qurbanın olum!

Çiçək xanım. Nə olubdu, bircə özünü toxtat, de görüm nə olub?

Şamama xanım. Səlman, Səttar qaçdılar Sibirə...

Səlbnaz xanım oturur, əlləri ilə üzünü örtür.

Çiçək xanım. A Fatma xanım, dinəldinmi? Nasın, pasın yatdımı?

Fatma xanım. Sənin qızın bu evə gələn günə daş düşəydi!

Səlbnaz xanım. Ana, durmaq yeri deyil, qaçaq divan qapısına.

Şamama, Çiçək xanım və Səlbnaz tez çıxırlar.

Çiçək xanım. Gəlin, yazıq balalarım.

Fatma xanım. Yüyürün, başınıza dönüm, yüyürün, ayaqlarınıza qurban olum... Vay, vay, oğulsuz qalan canım vay...

Pərdə

1890

ADI VAR, ÖZÜ YOX

(Komediya)

ƏHLİ-MƏCLİS

Cənnətəli ağa – böyük mülkədar, əlli iki yaşında, qırmızı saqqal
Xanpərvər bəyim – onun tənumənd övrəti, qırx yaşında
Heydərqulu ağa – onların oğlu, on səkkiz yaşında
Püstəbanu bəyim – on dörd yaşında, onların qızı
Allahqulu, Şahqulu, Səfiqulu – ev qulluqçuları
Güləndam, Telli – ev nökərləri
Mirzə Əsgər
Usta Məhəmmədəli – bənna
Kərbəlayı Məhəmmədvəli – yalançı, gopçu, Cənnətəli ağanın rəiyyətlərindən biri

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Cənnətəli ağanın otağında. Cənnətəli ağa, Xanpərvər bəyim, Mirzə Əsgər əyləşiblər hərəsi bir tərəfdə, Allahqulu ayaq üstə söykənib divara, belində xəncər. Pərdə qalxır.

Cənnətəli ağa *(güzgüyə baxıb)*. Nainsaf oğlu, nainsaf elə hənа göndərib ki, sən öləsən, Mirzə, heç zada dəyməz. Lap çölə qolaz-damalıdı... İki dəfə qoydurmuşam, saqqalım genə hələ kürən ağ yaldı.

Mirzə Əsgər. Ağa! Niyə Hacı Mehdidən götürmürsünüz? Onun ki yaxşı əla hənası var, o gün mən də almışdım.

Cənnətəli ağa. Yalansa, onun getdiyi həcc ona qənim olsun. O, elə yalandan, tülkü-tülkü danışmağı bilir.

Xanpərvər bəyim. Allah töksün sənin saqqalını!.. O da bizə bir qəhr-qəzəb olub... Vallah, dəxi qulluqçular da təngə gəlib.

Cənnətəli ağa. Vallah, çox acığımı tutdurarsan, atamın ərvahına, dəlləyi çağırdıb dibindən qırxdırram.

Xanpərvər bəyim. Gözəl ağa çox gözəldi, vurdu çiçək çıxartdı. Otur yerində. Allahı sevirsən, özünü rüsvay eləmə, görən gülsün...

Cənnətəli ağa. Mənə də Cənnətəli ağa deyərlər... Mənim Araz aşığımdandır, Kür topuğumdan... Hər kim nə deyəcəksə, qoy desin... Mən elə sözləri ürəyimə salsaydım, çoxdan sümüyüm çürümüşdü.

Mirzə Əsgər. Xeyr, ağa, yaxşı iş deyil... Nə lazım?.. Saqqal deyəndə, kişinin abrusudur və üzünün nurudur...

Cənnətəli ağa. Dünya beş gündür, beşi də qara... Vallah, Xanpərvərin acığına saqqalımı qırxdırıb bir göyçək də qız alacağam: topuğu tüklü, on dörd yaşında... xa, xa, xa...

Xanpərvər bəyim. Çox əcəb olur, biz də toyunda oynarıq... Allahqulu, bir qəlyan gətir... Ağa yenə eşqə düşüb... ağzında bir dişi yox, məndən beş-betər... Ağrım o qızın ürəyinə ki, sənin kimi dişi düşüyə gedər. *(Allahqulu gedir qəlyan gətirməyə.)*

Cənnətəli ağa. Ağzımda dişim yoxsa da, at belinə minib quş ovlayanda gəl tamaşa elə də!.. Sən öləsən, atamın ərvahına, tulalar iyə düşəndə, tərlan boylarında elə bil ki, bir laçın oğlan oluram... Tərlan kəkliyi qovur, atı üzəngiləyirsən, Pəh! Pəh! Pəh! Ləzzət, nə ləzzət!

Mirzə Əsgər. Bəli, deyirlər ov çox şirin olur.

Cənnətəli ağa. Ancaq atın saz ola, tulaların cins, əlində tərlan... Sən öləsən, Mirzə, tulalarımın içində elələri var ki, birini bir ata qıymırsan verəsən. Ələlxüsus "Kaşdan", "Mundir". Əvəzləri yoxdur... Atamın ərvahına, birin yüz manata vermərəm.

Xanpərvər bəyim. Allah qırsın, yalan isə onları... evdə, eşikdə istirahət qoymurlar. Hər yeri murdarlayırlar.

Cənnətəli ağa. Zər qədrin zərgər bilər. Sən nə bilirsən onların qədr-qiymətini. *(Güləndam əlində bir cam, Allahqulu əlində qəlyan daxil olurlar. Allahqulu əvvəl qəlyanı özü çəkir, tüstüsünü çıxardır, sonra dizi üstə çöküb, verir Xanpərvər bəyimə.)*

Güləndam. Ağa, hənа hazırdır. Əgər istəyirsən, yaxım saq-qaluva.

Cənnətəli ağa. Yaxşı olar, ay qız, gətir görək.

Xanpərvər bəyim. Ay başınıza dönüm, görün heç bu vaxt hənа vaxtıdırmı? Apar, ay qız, dəli olmamısan ha. Görmürsən Mirzə oturubdur?

Cənnətəli ağa. Mirzə özgəsi deyil... İndi yaxanda nə olar. Bəri gətir, ay qız, onun sözünə qulaq asma.

Mirzə Əsgər. Əlbəttə, mən də sizin nökərlərin birisiyəm... Yad deyiləm. (*Allahqulu qəlyanı alıb, tüstüsünü çıxardıb, bir də haman qərar ilə verir.*)

Xanpərvər bəyim. A kişi, bəlkə bir yad qonaq gəldi, onda necə olsun?..

Cənnətəli ağa. Necə olacaq? Məni də ha yeməyəcəkdir? Gəlir, gəlsin, otursun orada, tamaşa eləsin saqqalıma necə həna qoydururam. Qiyamət ha qopmur, adam ha öldürmürəm?

Xanpərvər bəyim (*kənara*). Ağrım sənin höcət ürəyinə! (*Allahqulu qəlyanı aparıb, yenə gəlir.*)

Güləndam dizi üstə oturub, başlayır həna qoymağa.

Cənnətəli ağa. Ay qız, nə qayırırsan? Ay qancıq, saqqalımı tamam yoldun.

Xanpərvər bəyim. Elə yerində yolur... Ay qız, yaxşı eləyirsən, dibindən qopart.

Güləndam (*Bəyimə*). Neyləyim? Ağa sabahdan saqqalını daramayıbdır, pırtlaşıb, barmaqlarım ilişir. Mən başıma nə kül töküm?

Cənnətəli ağa. Yavaş, yavaş! Qəsdənmi yolursan saqqalımı, qancıq, sözbir eləyib?

Güləndam (*kənara*). Dişim bağırsağımı qırır, cana doymuşam, mürdəşir yusun saqqaluvu!

Xanpərvər bəyim. Sən atanın goru qırxdır saqqalını, bir topuğu tüklü də qız al, rədd ol başımızdan. Dəxi biz təng gəldik.

Səfiqulu (*daxil olub hövlnak*). Ağa, başına dönüm, bir böyük bədbəxtlik üz veribdir axı!..

Cənnətəli ağa. Ay qız, dayan görüm! Nədir, ay gədə, nə olub?

Səfiqulu. Nə bilim, ay başına dönüm... Qara köpək, quduz dəymiş, o axdarma motalı yeyib, lap tərk eləyibdir. Bizim də xəbərimiz olmayıb.

Cənnətəli ağa. Belə quduz dəysin ona ha... Sizin də boynunuz sınsın ha... Sizi yox olasız!

Səfiqulu. Qapını açıq qoyublar. Açıq qaba da it dəyər. Nə bilim ay başına dönüm, işdir olubdur.

Cənnətəli ağa. Qoy bir həna qurtarsın... Səni o qara köpək ilə boğaz-boğaza bağladacağam, hələ bir tələsmə.

Səfiqulu. Sənin çörəyin gözümə dursun ki, mən qapını örtmüşdüm, sonra bilməyib açıblar. İndi mən neyləyim, ağa, başına dönüm? Qəza işidir, olubdur.

Cənnətəli ağa. Necə qəza işidir? Vələdüzzina, xətakun!

Səfiqulu. Motal yenə yola gedər. Quduz dəymiş iki dəri yağı da elə yeyib ki, bir xəşillik ancaq qalıbdır.

Cənnətəli ağa. Bəs bu nədəndir, vələdüzzina? Bu da qəzadandır?

Səfiqulu. Ağa, bəs nədəndir? Əlbət olacağa çarə yoxdur...

Cənnətəli ağa. Belə olanda qara köpək məni də yesə, o da olacaqdır qəzadan? Kafir oğlu kafir!

Səfiqulu. Mən neyləyim, mən başıma nə daş salım, başuna dönüm?.. Bir belə ziyanlığı görəndə vallah istədim o saat qara köpəyi tüfənginən vurum öldürüm.

Cənnətəli ağa. Qara köpəyi sənin kimi yüz nökərə verməröm, çölə çıx axmaq. Bir durum, gör sənin başına nə iş gətirəcəyəm, ölənəcən dadı damağından getməsin.

Səfiqulu (*gedə-gedə*). Ev ev deyil ki! Mən başıma nə kül töküm?..

Cənnətəli ağa. Mirzə, ölmüşünü görüm, bu evdə üç-dörd qulluqçu var, beş-altı nökər, amma onunla belə genə bir belə binizam ev heç olmaz.

Xanpərvər bəyim. Allahqulu! Bir qəlyan gətir. Bilirsən ona səbəb nədir? Ona səbəb odur ki, külfət böyükdür... Bax, bir arvad qənd doğrayır, birisi ev süpürür, birisi də qab-qaşığı yuyur, paltar yuyur, o biri də sənin saqqalına gündə, günaşırı həna qoyur, evi yığışdırır, nökərlər də onu kimi.

Mirzə Əsgər. Bəyim doğru deyir. Sizin evin büsatı heç yerdə yoxdur. Mən belə evlər bilirəm ki, sabahdan bir qoyun kəsiblər, axşama bir tikə əti də qalmayıbdır.

Cənnətəli ağa. Mirzə, görəsən şəriətə görə o qalan yağı yemək olarmı?

Mirzə Əsgər. Xeyr, ağa, yemək olmaz. Çünki it özü murdardır və həm də ağzı nəcasata dəyir, ona görə yağı işlətmək caiz deyil.

Cənnətəli ağa. Baxırsanmı? Ha sizin boynunuz sınsın!.. Ay sizi yerə girəsiz! Bir naxır nökərin birisinin ağlına gəlmir ki, qapını açıq qoymaq olmaz. Qapıda yeddi-səkkiz it var... Belə də ziyanlıq olarmı? Xanpərvər bəyim də əlin ağdan-qaraya vurmur. Deyir gərək müdam yeddi qat üstən tərpənmiyəm.

Xanpərvər bəyim. Bıy, bu nə deyir, ay qız? Elə o qalmışdı... Mənim atam evində, babam evində belə işlərə bizlərdən qarışan olubdur ki, indi mən də qarışım... Nə danışırsan, dəli ha olmamısan, ay kişi?

Şahqulu (*daxil olub*). Ay başınıza dönüm, mənim taxsırım nədir ki, Heydərqulu ağa məni bu günə salıbdır?

Cənnətəli ağa. Sən nə deyirsən, ay gədə, dəxi nə var?

Şahqulu. Nə deyəcəyəm? Heydərqulu ağa başıma bir yumruq vurdu ki, budur ha başım şişib, qarpıza dönübdür!..

Cənnətəli ağa. Nə ilən vurdu, ay gədə?

Şahqulu. Yumruq ilən.

Cənnətəli ağa. Maşallah de, ay gədə! Maşallah! Ot kökü üstə bitər. Mən ölüm, namxuda deyin, namxuda! Ay gədə, elə bircə yumruq vurdu?

Şahqulu. Gədənin atasının evini Allah yıxsın. Birini vurmayanda beşin ha vurmadı!

Xanpərvər bəyim. Mirzə, sənin canuna, Heydərquluda pələng gücü var... Bir belə zad heç görünməyibdir.

Mirzə Əsgər. Ağa! Barı oxumağı necədir? Bu zamanda oxumaq çox yaxşı şeydir.

Cənnətəli ağa. Sənin canın üçün, Mirzə, nə qədər əlləşdim, oxumadı... Əvvəl qoydum məktəbxanaya, üç gündən sonra qaçdı, dedi ki, oxumaram... Dinmədim... Ondan qoydum uşkola. (*Gülərəndama*) Ay qız qurtardın? Di dur, buradan rədd ol! (*Güləndam gedir.*) Özüm getdim direxturun yanına, hələ bir at da vədə elədim... Oxumadı. Bir həftədən sonra qaçdı getdi qırğı ovlamağa. Xülasə, çox zəhmət çəkdim, amma çifayda oxumadı. (*Allahqulu qəlyanı gətirib haman qərar ilə verir.*)

Xanpərvər bəyim. Cancığazı sağ olsun, oxumaq niyə gərəkdir? O qədər mülk onun var, babasına bəsdir.

Mirzə Əsgər. Bəli, bəyim, doğru buyurursuz! Odur, bax, Əhməd yüzbaşının oğlu... Saf içəridə oxuyub qurtarıbdır; amma çifayda bir zad vermirlər, bikar-bikar gəzir.

Şahqulu. Mənə bir deyən gərək sən niyə burada durmusan, barı get başuna təpitmə qoy...

Cənnətəli ağa. Səni nə üstə vurdu, ay gədə?

Şahqulu. Dedi ki, gərək qara köpəyin ağzını yalayasan, o quduz dəymiş də yanına gedəndə mır-mır mırıldayır...

Cənnətəli ağa. Xa, xa, xa!.. Xalis öz dədəsidir ki, durubdur... Mən özüm də çox elə pəstahlar kök eləmişəm. Allah qoysa, Mirzə, bir gün sənə nağıl elərəm. Bir kağız gətirənin kağızını necə özünə çeynətdirib uddurtdum. Getsin xəbər aparsın. Gülməkdən qəşş elərsən... Görək bir az kağız tapılarmı saqqalıma qoyum?

Xanpərvər bəyim. Yazı bilənimiz kimdir ki, evdə də kağız ola? (*Cənnətəli ağa saqqalın kağızlayır, bu halda qapıda qaval səsi gəlir.*)

Cənnətəli ağa. Saqqala qoz yarpağı yaxşı olur.

Səfiqulu (*daxil olur*). Ağa, meymun oynadan gəlibdir. (*Əhli məclis tamaşa üçün dururlar qapıya və pəncərələrə.*)

Meymun oynadan. Bala, bala, balambar... (*Qaval vurulur, meymun oynayır.*)

Cənnətəli ağa. Ha bərəkallah! Ha bərəkallah! Odu ha, odu! Xa, xa, xa! Odu ha, odu! Xa, xa, xa.

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda. Allahqulu, Şahqulu ayaq üstə söhbət edirlər.

Şahqulu. Allahqulu dayı, sən öləsən, meyitini görüm, qara köpək dərinin üstündən azacıq yırtmışdı, yağı elə xakriz elədik ki, kefin gələ... İndi Şahqulu, vur ki, bacının toyudur. Düyü əldə, yağ əldə, ağaları ver yuxuya, döşən pilov üstə...

Allahqulu. Bu evdə it yeyəsini tanımır, nə vecinizə, kef aparın, Allah sizə baxıbdır.

Şahqulu. Allahqulu dayı, mən ölüm acığın tutmasın, sənin özünün kefi heç padşahda da yoxdur. Xanpərvər bəyimin sənə o qədər şəfaəti var, demək olar, sən süd gölündə üzürsən.

Allahqulu. Nə yava söyləyirsən, ay gədə? Başına at təpibdir, nədir? Heç qanırsanmı nə deyirsən? Bir elə qələt elə ki, atan-baban duzun dadmış olalar.

Şahqulu. Sən öləsən, meyitini görüm, Allahqulu dayı, heç o yan-bu yan eləmə. Bax, bu gözlərimlə görmüşəm... Amma, sən öləsən, heç kimə deməərəm.

Allahqulu. Sarsaq oğlu sarsaq, nə danışırsan? Ağzını qulağının dibinəcən cıraram, axmaq oğlu axmaq!..

Şahqulu. Meyitini görüm, mən heç sarsaq deyiləm... Bircə de görüm, gecələr bizi yuxuya verib bəyimin otağında nə qayırırsan?

Allahqulu. Veyil oğlu veyil! Mən də deyirəm bəs nə deyir... Belə qəlyan istəyir, qəlyan aparıram. Deyir ayağımı ov, ayağını ovuram... Deyir quluncumu sındır, quluncun sındırıram. Bundan nə çıxar?

Şahqulu. Allah atana rəhmət eləsin! Dəxi bundan artıq nə istəyirsən?..

Allahqulu. Gələn var, ay gədə, səsini kəs. Allahı sevirsən bizi nahaq qana çalxama! (*Səfiqulu qaçaraq otağa daxil olur, dalınca da Güləndam ona bir bərk yumruq vurur.*)

Güləndam. Ay mürtəd oğlu mürtəd! Adamı da elə çimdiklərlərmi? Yandım töküldüm, ətim kömür kimi qaralıbdır.

Şahqulu. Ay Səfiqulu dayı! Doğru deyir dayna! Niyə elə üsulluca çimdikləmirsən ki, özünün də xoşuna gələ? (*Gülüş*)

Güləndam. Ağrım hamınızın ürəyinə! Azğın uşaqları azğın! (*Gülüş*)

Səfiqulu. Artıq danışsan, vallah səndən dişdək allam ki, saf ürəyin gedər, qəşş elərsən.

Güləndam. Yavaş, boğazında qalar. Kül başına!

Səfiqulu. Mən ölüm, uşaqlar qoymayın! Şahqulu, tut, qoyma! Allahqulu, o yandan gəl!

Güləndam. Mürdəşir yusun üzünüzü, murdar uşaqları! (*Qaçır.*)

Allahqulu. Ay uşaqlar, birdən gedər deyər, vallah, Cənnətəli ağa dərinizə saman təpər, farağat oturun.

Şahqulu. Xasiyyətinə bələdəm, qorxma deməz. Sən öləsən, özünün ürəyindəndir... Siz öləsiz, özü məni gündə min qapazlayır. Qızlar da qoşulurlar ona. Sən öləsən, mənə qapaz, yumruq. Mən də, sən öləsən, meyitini görüm (uzada-uzada) həllənirəm, həllənirəm... Xülasə, qardaş, bu evə Allah min bərəkət versin, hamının kefi kökdür.

Heydərqulu ağa (*o biri otaqdan*). A gədələr! Şahqulu! Allahqulu! Ay murdar uşaqları, sizi çağırmıram? Biriniz bura gəlsənizmi!

Şahqulu. Hər kim qapaz yemək istəyir, buyursun! Mən qələt elərəm, getmərəm. (*Qaçır.*)

Səfiqulu. Ay gədə, Şahqulu! Ağa səni çağırır, hara qaçırsan? (*Bunlar da qaçırlar.*)

Telli (*daxil olub*). Sənə qurban olum, ay Allah! Səni and verirəm öz birliyin hörmətinə, məni bu evdən tez xilas elə! Yoxsa canım boğazıma yığılıbdır, dəxi dözə bilmirəm... Bir yandan ömrü gödəlmiş Heydərqulu ağa mənə göz verir, işıq vermir, elə fikrə düşür, elə qələt eləyir ki, it yesə gözü ağarar... Bəyimlər də biri deyir corabımı çıxart, birisi də papiros gətir, od gətir, gör saqqızım hardadır... Özləri yerlərindən tərpənməzlər. Bilmirsən hara gedəsən...

Heydərqulu ağa (*daxil olub*). Yaxşı düşmüsən əlimə, dovşan çomağa rast gələn kimi... Dünəncə məni niyə söyürdün?.. İndi necəsən?

Telli. Sürün cəhənnəmə! Min yol sənə demişəm mənə sürtüşmə, xeyir aparmazsan. Vallah, qarnına bir bıçaq soxaram ki, bağırsağın ayağına dolaşar... Bihəya oğlu bihəya!

Heydərqulu ağa. Adın nədir Daşdəmir, yumşalısan, yumşalı...

Telli. Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli.

Heydərqulu ağa. Vallah əlimdən qurtara bilməyəcəksən... Nahaq yerə məni əzaba salma.

Telli. Ağlın özününkülərə getməsin... Bu bıçağı görürsənmi? Yaxşı olar ki, məndən əl çəkəsən... Dünən də atan, saqqalından utanmayır, əlimi sıxır... Yox bu xalq özünü çöldə qoyubdur... Kökünüz kəsilsin. (*Gedir.*)

Heydərqulu ağa. Görək Telli! Qalsın səninkilə mənimki. (*Gedir o biri otağa. Püstəbanu bəyim tələsik yüyürür pəncərə tərəfə, dişində papiros.*)

Püstəbanu bəyim. Güləndam, Güləndam, bir tez gəl! Tez ha, Güləndam, getdi, gəl! (*Oxuyur.*) Getmə, qurbanın olum...

Güləndam. Kimdir, xanım, kimdir? Hanı, necə oldu?

Püstəbanu bəyim. Belə Yusif bəydir, Cavad bəyin oğlu.

Güləndam. Zalım oğlu zalım, xalis Yusifdir... Allah saxlasın gözdən-nəzərdən... Ay kafir oğlu, bir bəri bax, dayna!..

Püstəbanu bəyim. Bilsə ki, baxan var, gözün buradan kəsməz... Xa, xa, xa! (*Yalandan gülür.*) İndi getməzsən.

Güləndam. Bax! Bax! Bax! Tərlanım... Bax, qızlar səni yesinlər!

Püstəbanu bəyim. Zalım oğlunun gərdəni bir qarışdır... Yerişinə bax! Səkir... Quş kimi səkir kafir oğlu.

Güləndam. Ayağında çəkmə, arxalıq da məxmər... Bax, indi də papağın əyri qoydu.

Püstəbanu bəyim. Hələ çox büsat düzəldəcəkdir lotu... Deyəsən gələn var. (*Gedir, oxuyur.*) "Getmə, yesirin oldum".

Şahqulu (*daxil olub*). Gördünüzmü Yusif bəyi? Gördüz necə gözəldir?.. Havaxt məni görəndə deyir: a kafir oğlu, mürtəd oğlu, bəyimin kefi necədir?

Püstəbanu bəyim. Yəni məni də soruşur? A səni yesinlər, Şahqulu! Göyçəkdirmi? Uzaqdan çox gözəl görünür.

Şahqulu. Yaxından baxanda ki, sağ adam valeh olur... Allah bir xeyir iş düzəldə idi, nə oynardım, nə oynardım!..

Püstəbanu bəyim. Nə cür oynardın, a gədə?.. Elə indi bu saat oyna görüm... Mən ölüm başla... hm, tez!

Güləndam. Qara geyəsən, oynasana!.. Hə, durma, başla görək.

Püstəbanu bəyim. Sən Yusif bəyin ölmüşü oyna!..

Şahqulu. Yusif bəy ölüncə, qoy dünya-aləm dağılsın... Siz çalın, mən də oynuyum.

Püstəbanu bəyim (*pəncərə taxtasında ləzginka çalır*). Güləndam, əl vur! Ha qoçaq, ha qoçaq. Bərəkallah, afərin, Güləndam, yeri di, qoyma! (*Şahqulunu qapazlayır.*)

Şahqulu. Vurun, sizə qurban olum! Vurun, əzizlərim, sizə qurban!.. Dəxi bəsdir! Dəxi bəsdir, başınıza dönüm, öldüm axı... Bəsdir, vallah, dişlərəm.

Püstəbanu bəyim. Ağzına bax qoduğun! Gör nə deyir: dişlərəm! Güləndam, yeri di! (*Şahqulu qaçır, qızlar gülüşürlər.*) Xa, xa, xa... (*Gedirlər o biri otağa, o yandakı otaqdan Cənnətəli ağanın səsi gəlir.*)

Cənnətəli ağa. Nə var, a gədə? Genə nə olubdur? Bəri gəl görüm! Niyə qaçırsan?

Cənnətəli ağa, Kərbəlayı Məhəmmədvəli və Şahqulu daxil olurlar.

Şahqulu. Ağa, başına dönüm, hansı otağa girirəm məni qapazlayırlar. Canımın dərdindən bir yerdə dura bilmirəm. canım cəhənnəmə, papağımın şiltiyin atıbdırlar.

Cənnətəli ağa (*oturub*). Qırışmal oğlu, nadürüstlük sənin özündəndir. Papağın yırtılar birini də allam. Get, böyük ağaya ərz elə ki, Kərbəlayı Məhəmmədvəli gəlibdir. (*Gədə gedir.*) Kərbəlayı, indi söylə görüm kənddə nə var, nə yox?

Kərbəlayı Məhəmmədvəli (*yanında xurcun, içində bir kəllə qənd, bir sərnic qatıq*). Ağa, başına dönüm, sənin ki, adın bizim üstümüzdədir, şükür Allaha, kefimiz çox kökdür. Allah sənin kölgəni bizim üstümüzdən əskik eləməsin.

Cənnətəli ağa. Olsun, olsun... Söylə görüm, dəxi nə var, nə yox, özün necə dolanırsan?

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Ağa, dövlətindən kefim çox kökdür. Ancaq bu qış səkkiz gamuşum, on dörd inəyim, xırda-paradan başqa, tələf olubdur.

Cənnətəli ağa. Paho, nə böyük ziyanlıq olubdur!

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Ağa, dövlətindən qalanı da çoxdur... Mən bura gələndə qulluqçunuz bir az tədarük görmüşdü, ancaq bir elə qəza üz verdi ki, hamısını gətirə bilmədim. Yolda düşdüm Səmədbəygilə. Orada sənin dövlətindən mənə çox hörmət elədilər... Səfiqulu ağa da orada idi. Dedi ki, Kərbəlayı, gərək oturub mənim ilən bir yerdə çörək yeyəsən. Dedim, ay ağa, necə ola bilər? Mən elə qələt eləyə bilmərəm... Olmadı, oturdular, bir az çörək yedik. Sonra durdum ki, yola düşüm, gördüm sovqatımın çoxu gedibdir. Bilmədim motalı kim apardı, yağ necə oldu, qaymağı kim yedi. Qalanı bir sərnic qatıq oldu, heç açıb ağarda da bilmədim. Əlim boş olmamaqdan ötrü burada bir kəllə qənd alıb gətirdim.

Cənnətəli ağa. Dəxi nə var, nə yox?

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Dəxi sağlığınız, nə var ki. Bir də, ağa, qubernator camaatdan ağsaqqal istəmişdi. Bir on nəfər cəm elədim, getdik... Buyurdu niyə dinc oturmursunuz, oğurluq eləyirsiz? Bilirsizmi ki, oğurluq eləyən gərək binamusluğu da gözaltı eləsin? Ondan ötrü ki, onun arvad-uşağı yasavullar və kazak əlində yesir kimi həlaka gələr... Çox söylədi... Burada mən nə cür danışdımsa, dürüst yadımda deyil, amma onun elə xoşuna gəldi ki, oradan buyurdu mənə bir midal gəlsin nəlbəki böyüklüyündə.

Cənnətəli ağa. Paho! Kərbəlayı, hər sözün doğru isə, amma burada çox artırdın. Onun üçün ki, nəlbəki böyüklüyündə midal olmaz; o böyüklüyündə yasavul nişanı olar.

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Başın üçün elə idi ağa! O günü də bir əhvalat oldu. Sarı Əhməd bəhrənin üstə bir az artıq-əskik danışdı. Üstümdə yaraq yox, elə əlimə bir paya keçdi. Bir balaca qulunuz da var, elə onu gördüm ki, Əhmədi bayaq alıb altına... İndi o, başı qanlı şikayətə gedibdir. Dövlətindən, heç zad bacara bilməz... Nə qədər canımda can var oğlunuza heç kim cürət eləyib, dil tərpədə bilməz.

Xanpərvər bəyim və Şahqulu daxil olurlar.

Xanpərvər bəyim. Kərbəlayı, kefin yaxşıdırmı? Nə qayırırsan, nə eləyirsən?

Kərbəlayı Məhəmmədvəli (*baş əyib*). Şəfaətiniz artıq olsun, xanım, ömrünüzə dua eləyirəm, kölgənizdə dolanıram.

Cənnətəli ağa. Deməzsənmi kərbəlayının on dörd gomuşu, altı inəyi bu qış tələf olubdur.

Xanpərvər bəyim. Ay, vay, vay! Nə pis iş olubdur!

Şahqulu. Kərbəlayı, sənin bir elə malın harada idi? Rəhmətliyin oğlu, köhnə peşəni əldən qoymayıb goplayırsan

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Sən mənə havaxt naxırçı olmusan ki, mənim malımın sayını biləsən, qoçaq?

Şahqulu. Niyə, biz sizə qonşu deyilik, Kərbəlayı? Çığırmağa dəyirman, öyünməyə yad ellər. Belə gopu get elə yerdə işlət ki, səni orada tanıyan olmasın.

Xanpərvər bəyim. İtil buradan, vələdüzina! Sən heç ağzının sözünü bilmirsən! Kərbəlayı dəxi nə var, nə yox?

Şahqulu. Kərbəlayı, başla görək.

Cənnətəli ağa. İtil sənə deyirlər buradan, simitən oğlu simitən! İndi biz ilən həmsöhbət olacaqdır.

Şahqulu. Kərbəlayı, bağışda, bəlkə xatırına dəydim.

Xanpərvər bəyim. Ay gədə, itilib getməzsən?

Şahqulu. Bəli, gedim. (*Gülə-gülə gedir.*)

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Əliboş bu qapıya gəlmək mənə layiq deyil. Mən bu evin çörəyi ilə adam olmuşam. Çünki yolda sovqatımı əngələ saldılar, naəlac qalıb bu qəndi aldım ki, ağa özünə mürəbbə bişirtsin. (*Qəndi çıxardıb kənara qoyur.*)

Cənnətəli ağa. Kərbəlayı, bizə nə çox xəcalət verirsən?

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Allah qoysa, gör, ağa, mən bu evə nə cür nökərçilik edəcəyəm... Mənim, ağa, ikinizdən də bir təvəqqem var... Mənim malım bu il elə ələfsizlikdən tərk oldu. Deyirəm hərgah şəfaətiniz olsa, o sizin aşağıdakı evin yanında, arxın altındakı yeri mənə bərat buyurasız, artıq yer də deyil, beş-altı çuvalın yeri ancaq olar, dana-bizo çəpəri qayıram.

Cənnətəli ağa. Hə, yadımdadır... Oranı mən, orada olanda, istəyirdim bağ saldıram. İndi ki, sənə lazımdır, bağışladım sənə, sənin qulluğun mənim yanımda çoxdur. Hələ sənə çox zad verəcəyəm.

Kərbəlayı Məhəmmədvəli. Şəfaətiniz artıq olsun, Allah sizin kölgəvüzü bizim üstümüzdən əskik eləməsin, onsuz biz ayaq altında itərik. İndi, ağa, rüsxət versəz, gedib o bacım qızı Güləndamı da görüb gedərəm, yolum uzaqdır, bəlkə qaranlığa düşməyəm.

Cənnətəli ağa. Yaxşı, Kərbəlayı, mən özüm də gedəcəyəm, bir yerdə gedərik... Təliqəni də mirzə gələr, yazdıraram. (*Kərbəlayı Məhəmmədvəli Xanpərvər bəyimə baş vurub çıxır. Cənnətəli ağa da gedir.*)

Xanpərvər bəyim. Xoş gəldin. (*Onlar gedəndən sonra çağırır.*) Allahqulu, Allahqulu, bir qəlyan.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda. Cənnətəli ağa Allahqulu ilə danışa-danışa gəlirlər.

Cənnətəli ağa. Nə danışırsan, ay gədə, necə oldu ki, bir qəpik pul da gətirə bilmədin?

Allahqulu. Gətirə bilmədim, ağa, yoxdan nə gətirəydim?

Cənnətəli ağa. Necə yoxdan, ay gədə? Bəs mədaxil necə olubdur? Sən Pişixurd kəndinə getməmişdin?

Allahqulu. Heydərqulu ağa gedib tamam mədaxili alıb, mənə də cavab verdilər ki, ağanın bizim üstümüzdə heç zadı qalmayıbdır.

Cənnətəli ağa. Ay gədə, mən dəli olmuşam, bilmirəm, yoxsa sən? Əməlli danış görüm nə deyirsən?

Allahqulu. Ağa, elə əməlli ərz eləyirəm. Heydərqulu ağa bəhrəni tamam alıb, Hacı Qara Dinməzə satıbdır, yekanları tərəkəməyə tamam pay-püşk eləyibdir. Bostan pulunu mən istəyəndə, mənə qəbz göstərdilər. Onu da hacıya üz eləyibdir.

Cənnətəli ağa. Əstəğfürullah, bəs Heydərqulu özü necə olubdur?

Allahqulu. O da məndən bir-iki saat irəli gəlibdir, odur həyətdə qoç döyüşdürür.

Cənnətəli ağa. Onu bura çağır görüm bu nə əməldir mənim başıma gətirir? (*Allahqulu gedir.*) Siz Allah, buna baxın görün belə də iş olumu?.. Ha sənin boyuna ip ölçüm! Ha səni itəsən! Mən borcluların əlindən bazara çıxa bilmirəm, bu görün mənim başıma nə pəstaha gətiri! İndi mən başıma nə çarə qılım? Ha səni yerə girəsən!

Məhəmmədəli (*daxil olub baş əyir*). Ağa, bizim bir az hesabımız var, ola bilərmi ki, onu şəfaət eləyəsiz?

Cənnətəli ağa. Necə hesabdır? Sən haradan gəldin çıxdın bura?

Məhəmmədəli. Elə artıq hesab deyil, ağa... Təndirxana uçmuşdu, onu qayırmışam.

Cənnətəli ağa. Elə işlərə mən qarışmıram və qarışmaq da istəmirəm.

Məhəmmədəli. Niyə, ağa, özünüz danışmadınız? Dörd manat bir artıq pul deyil.

Cənnətəli ağa. Yaxşı qayırmamısan, bir qəpik də verməyəcəyəm.

Məhəmmədəli. Sahib ixtiyarısınız... Amma yaxşı deyil. Mənim haqqım gərək özümə çata.

Cənnətəli ağa. Mən haqq-maq tanımıram, çölə çıx, kefimin pis vaxtıdır! Çölə çıx! Çıx deyirəm sənə!

Heydərqulu ağa və Allahqulu daxil olurlar.

Cənnətəli ağa. Heydərqulu! Doğrudurmu ki, sən gedib mədaxilin hamısını satıb-sovub gəlmisən?

Heydərqulu ağa. Hə, doğrudur, nə olsun?

Cənnətəli ağa. Canuva dərd olsun, vərəm olsun! Yavaş, sənə kim izn verdi ki, gedib özbaşuva elə iş tutasan?!

Heydərqulu ağa. Kim izn verəcək? Mən özüm getdim.

Cənnətəli ağa. Sən çox qələt elədin! Başını daşdan-daşa döydün! Mən borcluların əlindən bilmirəm başımı hara təpim, sən də get bir böyük kəndin mədaxilini dəyər-dəyməzinə sat!.. Pulları bura gətir!..

Heydərqulu ağa. Bir qəpik də vermənəm... Pəs mən cahıl deyiləm! Mənim yoldaşlarım yüz-yüz manat xərcləyəndə mən baxa-baxa qalım?

Cənnətəli ağa. Bu saat pulu say bura, yoxsa ətini özünə yedirdərəm!

Heydərqulu ağa. Yox bir... Vallah, heç kim yel olub mənim yanımdan da ötə bilməz!

Cənnətəli ağa (*ayağa durub*). Nə deyirsən, ay gədə? Bir də de görüm! Bu saat səni iti öldürən kimi öldürrəm! (*Məhəmmədəli durur qabağa.*) Belə də iş olarmı, ay camaat, həmi darımı yesin, həmi də mənə xoruldasın?

Məhəmmədəli. Ağa, başına dönüm, hövsələni bir bas.

Heydərqulu ağa. Sən Allah burax görüm, o mənə nə qayıracaqdır... İndi bilir mənim cinimi ha... (*Allahqulu durur qabağa.*)

Allahqulu. Ağa, başına dönüm, böyüyün üzünə ağ olma, bəri gəl gedək. (*Aparır o biri otağa*)

Cənnətəli ağa. Yaxşı, Heydər, görək!.. Atamın ərvahına, bu saat gedib natarusda kağız yazdırıb, səni hər zaddan məhrum edəcəyəm. (*Gedirlər.*)

Məhəmmədəli (*tək*). Ağanın kefi şit dadır... Qəribə halətdir... Bir belə mülk-maaş sahibi olasan, yaxan borclular əlində qala və bir ağzından süd iyi gələn uşaq da səni biabır eləsin? Həqiqət böyük müsibətdir... Bəli, yazım dəftərin qırağına ki, bizim dörd manat guruldadı... Nə eləyək, o da qurban olsun Tellinin bir telinə. Ancaq bir işdən çox qorxuram. Bu ev çox qarış-bulaşdır, ona görə Tellinin burada qalmağını heç məsləhət görmürəm və bilmirəm ki, nə təhər eləyim (*yavaş-yavaş o qapıya, bu qapıya qulaq verir, yavaşdan.*) Güləndam, Güləndam.

Güləndam (*daxil olub*). Nə var, yenə çox tələsmisən? Hələ bir de görüm baftanı gətirmisənmi?

Məhəmmədəli (*baftanı verib*). Ala, ay başına dönüm, necə tələsməyim? Bircə mənə de görüm Telli nə deyir, razı olurmu?

Güləndam (*yavaşdan*). Telli razıdır, ancaq el adətilə gedərəm, deyir. Yavaş danış, bizi pusurlar.

Məhəmmədəli. Güləndam, itin olum, küçüyün olum, bu ev çox şuluqdur. Aman günüdür, mən Tellinin tək bircə gün də burada qalmağına razı deyiləm... Sənə canım qurban, gör bir təhər eləyə bilərsənmi?

Güləndam. Ay nainsaf, bundan artıq çalışmaq olarmı ki, mən çalışıram?.. Səninki də elə odur ki, həmi qız olsun, həmi tez.

Məhəmmədəli. Təxirə qoyma, Güləndam, aman günüdür, canım sənə qurban.

Güləndam. Mənə bir on dörd arşın güllü çit alarsanmı?

Məhəmmədəli. Belə, bax mənim bu gözüm üstə... İstəyirsən elə bu saat alım gətirim. Güləndam, Güləndam, cənnətə o kəs gedər kim, yetirər yarı yarına. Ölürəm, bağrım çatlayır!

Güləndam. Yaxşı, ölmə. Artıq burada durma, get... Get bu axşam molla Heydərgildə gözlə, qızı ora göndərəcəyəm, işiniz orada tamam olsun. Bax, amma çit yadından çıxmasın ha!

Məhəmmədəli. Belə Allah səni də xoşbəxt eləsin. Nəinki çit, hələ sənə bir neçə yaylıq da alıb gətirəcəyəm. Çox sağ ol. (*Gedir.*)

Güləndam (*tək*). Özümü yamanca bəlaya salmışam... Bədənim zağ-zağ əsir... Bilsələr, vay mənim halıma. Yusif bəy ilan dili çıxardır... Elə zarıyır, elə zarıyır, adamın yazığı gəlir... Bizim bu qız, bu qız! Başınıza dönüm, on dörd yaşında, yeyib, içib, qızmış nərə dönübdür... Elə deyir havaxt olacaqdır?.. Vay zamananız dağılsın! (*Süpürür.*)

Püstəbanu bəyim (*daxil olur*). Belə sənə bu cavan canım qurban, Güləndam, Yusifi gördünmü? Bu gecə gələcəkdirmi?

Güləndam. Yavaş danış, qurbanın olum! Məni qana çalxama, gələcək ey, gələcək! Get qızıl-mızılını yığ, bir boxçaya bağla... Küçənin başında fayton hazır olacaq, düz gir faytona, dəxi borcun deyil... Vaxtını mən özüm gəllərm deyərəm... Di durma, get!.. Mənə az yaxın gəl, duyallar!..

Püstəbanu bəyim. Gör sənə nələr verəcəyəm?! (*Üzündən öpüb qaçır.*)

Güləndam (*tək*). Qıza bax, qıza! Deyir ki, gör sənə nələr verəcəyəm. Pəs necə? Babamı öldürmüşəm ki, goruna and içim. Bir belə tədbir eləyim, bir belə qorxu çəkim, əvəzində bəs verməyəcəksən? Şahqulu, Şahqulu! (*Çağırır.*)

Şahqulu (*daxil olub*). Nə var belə, sənə mənim bu canım qurban? Nə deyirsən, ay maralım?

Güləndam. Sarsaqlama, genə sənə bir söz deyəcəyəm. O gərək yadından çıxmaya. Ondan ötrü ki, sənə mənim yazığım gəlir.

Şahqulu. Sən desən ki, yıxıl ayağımın altında öl, sözüm nədir.

Güləndam. Gör özünün də ağlın kəsirmi? Bax, Şahqulu, sən qızın yanında çox Yusif bəy elə getdi, Yusif bəy belə getdi söyləyirsən... Qız uşağının beyni olmaz... Sonra bir iş olar, altın çəkə bilməzsən. Heydərqulu ağa bir dəlibaş uşaqdır. Cənnətəli ağanın hirsin mən görmüşəm. Vurarlar, iti öldürən kimi səni də öldürərlər... Sonra haray hara çatar?.. O gün də böyük ağa deyirdi ki, bilmirəm bu Cavadın oğlu bizim küçədə nə çox gəzir. Bir deyən yox a qoduq, anqır tayını tap!.. İndi bilirsən, balam, Allahı sevərsən, dilini dinc qoy, bizi xata-bəlaya salma. Budur, bax qabaqcadan deyirəm: birdən səndən bir elə söz eşitsəm, vallah, düz gedib ağalara deyəcəyəm. İndi özün bil.

Şahqulu. Allah atana rəhmət eləsin, Güləndam, yaxşı ki, məni başa saldın... Bundan sonra mən qələt elərəm bir də Yusif adı çəkmərəm... Yazıq, yetim gədəyəm, vurarlar, öldürərlər, atamın evi yıxılar.

Güləndam. Get Tellini də bura göndər gəlsin, yazıqdır, onu da xəbərdar eləyim. (*Şahqulu gedir*) Vallah, belə qəribə iş olmaz, yaxşı deyirlər: özünə umac ova bilməz, özgəyə əriştə kəsər. İndi buna kələk qur, onun başın piylə, onların dilxahını əmələ gətir, özün qal aralıqda avara, sərgərdan... O iymişin saqqalına hənа qoya-qoya... Adı yadıma düşəndə dişim bağırsağımı qırır... Allah qəzəb eləsin dayım Kərbəlayı Məhəmmədvəliyə, məni bu bəlaya salan odur...

Telli daxil olur.

Güləndam. Telli, bu gün bura çox qarışıqdır, burada adam xətadan xali olmaz. Hər nə olsa gərək bu gecə ola... İndi get nə ayın-oyunun varsa, yığ bir düyünçəyə... Ancaq heç kim duymasın. Axşam azanı düz get molla Heydərgilə, əhvalatdan o özü xəbərdardır. Məmmədəli də orada olacaqdır...

Telli. Bədənim əsim-əsim əsir... Heç ağlıma gəlməyən işə düşmüşəm, qurbanın olum.

Güləndam. Ay yassar, güdaza getsə, burada mənim canım gedəcəkdir. Sən vaxt ikən canını qurtar. Bundan savayı sənin çarən yoxdur... Durma, get işinin dalınca!

Telli. Nə bilim, ay başına dönüm... Burada qalarsan vay, gedərsən vay. Belə də iş olarmı ki, mən düşmüşəm? (*Gedir.*)

Güləndam (*tək*). Bunları yola salandan sonra görüm Səfiqulunu nə təhər fola gətirrəm. Yoxsa belə yurdsuz-yuvasız bayquş kimi haçanacan qalacağam. (*Gedir.*)

Heydərqulu ağa (*əlində tüfəng daxil olur*). Allahdan qorxmayasan, bu ev-eşiyi darbadağın dağıdasan!.. Bu başdan bir od qoyasan, o başdan cırıt deyib çıxa!.. Allahqulu! Səfiqulu! Haradasız, biriniz məgər burada tapılmazsız?.. Ay gədələr, görək... Bəlkə mənim meyitimi salalar... Gedərəm qaçaqlara qoşullam. Bu işdə ölmək var, dönmək yoxdur... Gör məni kim ilən hədələyirlər!.. (*Gəzinir.*)

Nökərlər (*daxil olub*). Nə buyursuz, ağa?

Heydərqulu ağa. Çor buyururam, zəhrimar buyururam! Heyvan uşağı heyvan! Bu saat mənim atımı yəhərləyin, evdə də deyin ki, vallah, billah, tallah, hər kim Pişxurd kəndinə dolansa, onu iti öldürən kimi öldürəcəyəm!..

Səfiqulu. Ağa! At çoxdan hazırdı.

Heydərqulu ağa. Eşitdinizmi? Nə təhər ki, mən deyirəm, elə deyərsiz. Mən belə deməmişdim... İndi onlara, verən Allah, mənə verər Allah... Atı çək çölə! Ay gədə, hey, Allahqulu! Birdən bilməzsən, deyərsən ki, "buyruq quluyam", oralara gələrsən. And olsun Allaha, başını mal başı kimi kəsərəm!

Heydərqulu ağa və Səfiqulu gedirlər.

Allahqulu (*tək*). Arığın nə işi var qoruqda ki, vuralar qıçı sına... Allah vara ata-oğul bir-birinin ətini yesinlər, bizə nə var, canları cəhənnəmə... (*Gedir.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda. Cənnətəli ağa və Mirzə Əsgər danışa-danışa daxil olurlar.

Cənnətəli ağa. Bəs, Heydərqulu hesab eləyirdi ki, mən onun kimi küçüyün əlində məəttəl qalacağam?.. Sən öləsən, Mirzə, özü çıxdı qabağıma əl verdi... Qəribə oğlandır... Heç bir belə divanbəyi mən hələ görməmişdim... Şikayətimi elədim, buyurdu bu saat yazım pristava, onu qolubağlı göndərər. Dürüst xatircəm ol. Belə də dərd

olurmu, ay kişi?.. Mirzə, meyitini görüm, o məni o qədər yandırıbdır ki, bundan sonra onu evə qoymaq istəmirəm.

Mirzə Əsgər. Ağa, elə deməyin, nə təhər olsa yenə baladır... Lazımdır ki, bir qulaqburması verib, sonra bir iş üstə qoyasız, bikar gəzməsin.

Cənnətəli ağa. Bir oğul ki, mənim üstümə tüfəng çəkə, bir oğul ki, məni döymək istəyə... Gədələr tutmasaydılar, hələ məni vuracaq idi... Onu bir də evə qoya billəm?

Mirzə Əsgər. Əlbəttə, siz buyurandır, amma gənə nə tövr olsa, gərək onu mənzur eləyəsən ki, cahilin beyni qan olar və lazımdır ki, camaat üzünə bir növ ilə dolanasınız. Yoxsa, özünüz bilirsiniz, bizim xalq bir sözün üstə beşini də qoyub adamı rüsvay elərlər...

Cənnətəli ağa. Allahdan gizlin deyil, bəndədən nə gizlin... Mən çox yaxşı bilirəm ki, qədim əsrlər keçibdir. İndi mən məhz bir mədaxilin ağasıyam, o da ki tarac olsun, onda bəs mən nə eləyim?

Xanpərvər bəyim (*daxil olur*). Ay kişi, getdin nə qayırdın? Bu şikayət nə idi? Gözüyün ağı-qarası bir oğlun var, istəyirsən onun da başını şişirdib çöllərə salasan? Heç bir utanmırsan? Belə də iş olarmı?

Cənnətəli ağa. Elə əvvəldən axıra sən deyilsənmi uşaqların başına daş salan? Gözümün ağı-qarası oğul gərək mənim var-yoxumu dağıdıb, yaxamı borclular əlində qoya?! Mən ki hələ ölməmişəm! Bəs mənim adım, sanım necə olsun? Külfətimdən əl çəkib, acından ki ölməyəcəyəm?

Xanpərvər bəyim. Ay kişi, bəsdir Allahı sevərsən, acıqlı başda ağıl olmaz, xalqı özünə az güldür!

Cənnətəli ağa. Mən ancaq dünən bilmişəm başıma nə daş düşübdür... Borc, borc kimi deyil ki! Mirzə, sən özgəsi deyilsən, evim yıxılıbdır.

Mirzə Əsgər. Ağa, sən Allah elə danışma. Sənə nə olubdur ki, evin yıxıla... Borcsuz düşmənin olsun. Onun üçün ki, deyirlər borcum var, etibarım var... Bu halda borcsuz kimdir? Tamam xanlar, bəylər boğazacan borca batıblar, bir siz deyilsiz.

Xanpərvər bəyim. Ay kişi, bəsdir sən Allah, onsuz da bu gün mənim kefim yoxdur... Allahqulu, Allahqulu, a gədə, bir qəlyan gətir... Kişi bir sözün ucundan tutub dəxi qurtarmaq bilmir... Pul yiyəsinin canı çıxsın, bizi də buradan köçürtməyəcəkdir.

Cənnətəli ağa. Köçürdər də, hələ desən adamın gözünə ağ da salar! Kafir uşaqları bilmirsən adamın başına nə iş gətirirlər... Biri

deyir ki, ağa ola bilər ki, bizim o xırda-para hesabımızı görəsiz? O biri işarə vurur: bu il taxıl görəsən necədir? Barama ki, Allaha şükür, yaxşıdır. Birisi də şəst ilən qalxıb təvazö eləyir: ağa, salam əleyküm və elə də adama zənlən baxır ki, deyəsən gözü adamın o yanından keçəcəkdir və eləsi də var ki, qıpqırmızı, az qalır adamı yaxalasın. Doğrusu, xəcalətimdən istəmirəm dəxi bazara çıxam, adamı o qədər təngə gətirirlər.

Mirzə Əsgər. Qulaq asmayın, canları çıxsın.

Cənnətəli ağa. Kafir uşaqları istədikcə verdilər. Baqqal kor Əhməd üç yüz manat üstümə yazıbdır. Keçəl Hacı Mehdi doqquz yüz manat. İşə bax ki, nalbənd Poqus da on yeddi manat pul istəyir. Keçən vaxtlar olsaydı, belə borclar adamın gözünə muy qədri görünməzdi... Ay... hanı o günlər ki, on beş nökər ilə kəndin üstünə bulut kimi çöküb, bunu burada süpürləyirdim, onu orada... İndi qoyublar palajeniya. Rəiyyətə demək olmur buradan dur, orada otur... Bir yandan da saldat pulu, desyatin pulu, dəyirman pulu. Mən başıma nə çarə qılım? Vallah, az qalmışam dərdəcər olum...

Xanpərvər bəyim. Niyə, niyə, nə olubdur məgər? Padşahlıq pulu deyirlər manifest olub, bağışlanacaqdır. Baqqalların da canları çıxsın, verməyəydilər.

Cənnətəli ağa. Atamın ərvahına and olsun, arvad, səndə, bax bircə belə ağıl yoxdur.

Mirzə Əsgər. Ağa, doğrudan da zəmanə dəyişibdir. Keçən əsr hara, indi hara?.. Amma manifesti hamı danışır. Bəyim doğru deyir, heç qulaq asmayın... Sonra borclular özləri yalvaracaqlar ki, ağa, başına dönüm, heç olmasa, vaynaçar, ayda beşcə manat da olsa üstümüzə tollayın.

Xanpərvər bəyim. Ay kişi, borcdan gələsi nə var ki onun ucundan tutub bir belə sadalayırsan? Vallah, mənim gözümə bir zərrəcə görünmür... Bizim dərdimiz var ki, borc onun yanında toybayramdır... O dərd qızıvun dərdidir. Vallah, gecələr də yata bilmirəm... Mirzə də onun qaydına heç qalmır.

Mirzə Əsgər. İkinizin də başı üçün, mən elə gecə-gündüz o fikri çəkirəm. Bu nə sözdür ki, siz buyursunuz? Mən bu evin çörəyi ilən dolanıram, necə ola bilər ki, Püstəbanu bəyimin qaydına qalmayım?

Xanpərvər bəyim. Hərgah sənin köməyin dəysə idi, mən onu çoxdan xoşbəxt eləmişdim.

Mirzə Əsgər. Mən başıma nə çarə qılım? Bir para adamı siz layiq bilmirsiz, deyirsiz nanəcibdir, nücəbada də elə münasib oğlan

yoxdur... Ağa, başına dönüm, acığın tutmasın, deyim: sizin Cahannisa bəyimin oğlu ikicə qara pula dəyməz. Gündüz axşamacan gözünün suyu tökülə-tökülə qoduq-moduq ilən gəzir. Hərçənd mülk-maşı çoxdur, amma ona vallah heç qız rəğbət eləyib getməz.

Cənnətəli ağa. Qız uşağını özbaşına qoysan ya aşığa gedər, ya nağaraçıya... Cahannisanın oğlunu yaxşı tanımıram, amma mülkü çox olduğunu bilirəm.

Mirzə Əsgər. O ki Səfdərqulu ağanın oğludur, o da səfehin birisidir. Veyil-veyil gəzməkdən savayı bir işi yoxdur.

Xanpərvər bəyim. Məhəmmədkazım ağanın oğlu necədir?

Mirzə Əsgər. Ay başınıza dönüm, adam sözü danışın. O, xalis məktəbdən qaçmış Koroğlu dəlisidir. Ancaq bir çatması əskikdir. Ona qız vermək olar? Yenə bu təzə qoltuqdan çıxmalarda tək-tük layiq adam tapılar.

Cənnətəli ağa. Heç vaxt, heç vaxt! Elə adamlar ilə qohum olmaqdan isə, qızımın ikisinin də başını kəsməyə hazır varam.

Mirzə Əsgər. İndi, ağa, siz göstərin, mən də düşüm dalıncan... Birisi var, əgər mənim qızım olsa idi və o da müştəri olsa idi, mən yüz qurban kəsərdim. Ancaq bilirəm ki, qəbul etməyəcəksiz... Məhərrəm yüzbaşının oğlu... Bəy dəftərində adı var, artıq dövlətli. Bu halda da özü silistçi, çox kamil, gözəl oğlandır.

Xanpərvər bəyim. Mirzə, eyib deyil? Heç utanmırsan, bizim evdə elə adamların adını çəkirsən?

Cənnətəli ağa. Rəhmətlik oğlu edə söz danışır ki, bişmiş toyuğun gülməyi gəlir... Bu nə sözdür... İstəyirsən bizi şəhər içində rüsvay eləyəsən?

Mirzə Əsgər. Ay ağa, başına dönüm, söz idi, dedim. Dəxi sizin niyə acığuvuz tutsun?

Xanpərvər bəyim. Elə adamlardan isə, Cahannisanın oğlu yaxşıdır.

Mirzə Əsgər. Yaxşıdır, əgər qız getsə.

Cənnətəli ağa. Bayaq dedim, Mirzə, qızı özbaşına qoymaq olmaz... O da mənə Heydərqulu olmayacaq ki?.. Vallah, qoyaram ayağımın altına, çəkərəm, boğazı sərçə boğazı kimi üzülər.

Xanpərvər bəyim. O Cavadın oğlu Yusif də deyirlər buralarda çox hərlənir. O bilmirəm nəçidir, elə adamlara mən qızımın kəsinti dırnağını da qıymaram verim!

Mirzə Əsgər. Onu mən çox yaxşı tanıyıram. Onun veyil-veyil gəzməkdən savayı bir sənəti yoxdur... İtin birisidir: bir özü, bir darağı... Budur, iki ay olur ki, atası da evdən qovubdur... Ondan bəri dəllək Qəmbərin oğlu ilə yava-yava gəzir.

Güləndam (*daxil olub*). Xanım, bir tez bura zəhmət çək! (*Xanpərvər bəyim ilə Güləndam gedirlər.*)

Cənnətəli ağa. Bu qəziyyədən sonra, Mirzə, ola bilərmi ki, bir az pul tapasan, o xırda-para borcları verək?.. Mülkün birini də girov qoymağa hazıram.

Mirzə Əsgər. Nə deyim, ağa, ağlım kəsmir ki, elə adam tapılsın.

Cənnətəli ağa. Genə sən yaxşısan, mən buraya bələd deyiləm. Nə qədər neustoyka da qoysalar əlac yoxdur, qoysunlar.

Mirzə Əsgər. Görüm, ağa, papaqçı Məşədi Rəhimdən ala bilərəmmi. Onunla o günləri danışdım, qırışmal ildə manata üç abbası istəyir.

Güləndam tələsik daxil olub, otağın künclərini axtarır.

Cənnətəli ağa. Nə axtarırsan, ay qız?

Güləndam. Tüfəng, yaraq axtarıram... Nə bilim, ay başuva dönüm?.. Allah Şahqulunun atasına nələt eləsin! Mən min dedim bu qızın yanına az gir-çıx! (*Tələsik bir tüfəng, bir tapança götürüb gedir.*)

Mirzə Əsgər. Görəsən Şahqulu genə nə pəstah kök eləyibdir?

Cənnətəli ağa. Yox, xətadan xali deyil. Olmasa tüfəng-tapança nə lazımdır?

Xanpərvər bəyim (*daxil olub*). Ay qız, mənə bir az su!.. Su... Ürəyim getdi, ay, ürəyim getdi... Su, bir qurtum su! (*Yıxılır.*)

Cənnətəli ağa. Nə olub, ay arvad? Niyə belə eləyirsən?

Xanpərvər bəyim. Ay başınıza dönüm, bircə qurtum su! Ay, bircə qolumu tutun!

Cənnətəli ağa. Lal olmamısınız ha! Deyin görüm nə olubdur?

Güləndam (*Xanpərvər bəyimin qolundan tutub*). Püstəbanu bəyimi görüm şamı-çırağı qara yansın! Nə olacaq, biabırçılıq!

Cənnətəli ağa. Necə biabırçılıq? Nə danışırsan, ay qız? Ay gədələr, haradasız?!

Gədələr daxil olurlar.

Güləndam (*Şahquluya*). Sənə demədimmi, kafir oğlu, qız uşağının beyni olmaz, onun yanında çox artıq-əskik danışma?

Cənnətəli ağa. Xataya düşdük, camaat də! Ay murdar uşaqları, sizdən soruşuram, nə olubdur? Püstəbanu bəyim hansı cəhənnəmdədir?

Xanpərvər bəyim. Qolumu tut! Su! Su! Öldüm, Allah! Vaaay, vayy!..

Cənnətəli ağa. Əstəğfürullah rəbbi və ətubi ileyh! Niyə dinmirsiz, ay zalım uşaqları?

Güləndam. Ay başına dönüm, heç kimdə taxsır yoxdur, bütün işlərin başı, bu boğazından asılmalı Şahqulu kafir oğlundadır.

Allahqulu. Ağa, əvvəl-axır biləcəksiz... Cavad bəyin oğlu Yusif bəy Püstəbanu bəyimi götürüb qaçıbdır. İndi də buyursuz əməl eləyək... Tellini də Məhəmmədəli aparıbdır...

Cənnətəli ağa (*ayağa durub*). Necə, necə? Səsini kəs, kafir oğlu, elə zad ola bilməz! Qanı qurşağa çıxardaram!..

Şahqulu (*ağlaya-ağlaya*). Ağa, ağa, o çörəyin haqqı üçün mənim xəbərim yoxdur...

Güləndam. Çörək gözünü tutsun yalan isə! Biqeyrət oğlu biqeyrət!

Cənnətəli ağa. Zalım oğlu zalım, qabaqcan məni öldürəydin, niyə evimi yıxdın?! Vay, vay! Heydərqulu, boynun sınsın, harada qalmısan?

Mirzə Əsgər. Ağa, bir az səbr eləyin, görək məsləhət nədir.

Cənnətəli ağa. Məsləhətdən keçibdir. Uşaqlar, durmaq yeri deyil. Bu saat xəbər verin mənim övladıma! Biriniz də çapsın el-obanın içinə. At belinə çıxan durmasın gəlsin! Vay, vay! Heydərqulu, səni görüm yaylım gülləyə rast gələsən! Şahqulu, ay çörəyim gözünə dursun, bu nə müsibətdir mənim başıma gətirdin?!

Şahqulu. Ağa, ağa! Mənim əgər xəbərim varsa, Allah boynumu sındırsın, evimiz uçsun, bacım-qardaşım qırılsın.

Cənnətəli ağa. Mənim tüfəngimi, qılıncımı buraya gətirin!.. Mən onların erkəyini də, dişisini də qırmasam, ürəyim soyumaz... Mirzə, Mirzə, görürsən mənim başıma nə gəlir?

Şahqulu (*Cənnətəli ağanın ayağına yıxılıb*). Ağa, istəyirsən qabaqcan məni öldür. Amma vallah, billah, tallah, mənim xəbərim yoxdur.

Cənnətəli ağa. Ayağa dur, mürtəd oğlu! Səni boğazından asacağam! Kəndir, süyürtmə! (*Tutur boğazından.*)

Xanpərvər bəyim. Allah, bu nə işdir biz düşdük? (*Şahquluya.*) Barı gözümün qabağında durma! Barı gözümün qabağında durma!

Güləndam. Ölümün çatıb, ay mürtəd oğlu, nə durmusan? Bir işdir eləmisən, barı boynuna al!

Şahqulu. Yalan isə sənin gözünə güllə dəysin!

Cənnətəli ağa. Tərpənmə, məlun oğlu! Ay gədələr, sizə demirəm süyürtmə gətirin? Tərpənmə, murdar oğlu! (*Döyür.*) Qanuvu içəcəyəm!.. Mənim başıma belə iş?! Mənim başıma bel iş?! Süyürtmə, süyürtmə!..

Mirzə Əsgər. Ağa, başına dönüm, bir az səbr eləyin, qohum-qardaş da yığılsın, görək nə tədbir elərlər.

Cənnətəli ağa. Ay, ay, Mirzə, nə qoyub, nə axtarırsan? Bu iş tədbirsiz işdir... Yəni bundan sonra mən adam olub, adam içinə çıxacağam?!

Mirzə Əsgər. Ağa, belə işdə səbr lazımdır. Adamın gərək tədbiri çaşmasın. Artıq cəzə-fəzə sizin adınıza layiq deyil.

Cənnətəli ağa. Adımız varsa da, qardaş özümüz yoxuq!.. Tərpənmə, tərpənmə, zalım oğlu! (*Döyür.*) Süyürtmə, süyürtmə!

Şahqulu. Ağa, məni öldürmə, taxsırım yoxdur, taxsırım yoxdur. Başına dönüm, ağa, vallah, taxsırım yoxdur. (*Qaçır.*)

Cənnətəli ağa. Ay gədələr, dalımca gəlin!.. Gərək dünyavü aləmi xaraba qoyam! (*Gedirlər.*)

Xanpərvər bəyim. Ay Allah bəndələri, ölürəm!..

Pərdə

1891

YAĞIŞDAN ÇIXDIQ, YAĞMURA DÜŞDÜK

(*Komediya, 4 məclisdə*)

ƏHLİ-MƏCLİS

Hacı Qəmbər – əlli yaşında, sövdəgər
Dilbər xanım – qırx altı yaşında, onun övrəti
Cavahir xanım – on səkkiz yaşında, onların qızı
Yetər – qulluqçu, on altı yaşında
Cəbi – nökər, qırx səkkiz yaşında
Hacı Salman – tacir
Mayor Xudaverdi bəy – xaşalqarın
Əşrəf bəy – cavan oğlan, Dilbər xanımın bacısı oğlu, oxumuş
Dəyirmançı Qıdı kirvə – gödək, qoca kişi, üzü qırxıq, uzun sallama bığ
Molla Səfi
Aşıq Vəli
Tıntın İmamqulu – başmaqçı
Mahmud – Əşrəf bəyin nökəri

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Cavahir xanım (*tək, taxt üstə oturmuş, bikef*). Pərvərdigara! Sən özün bizə rəhm elə, yamanca yerdə axşamladıq, qəribə, olmayan xataya düşdük... Yazıq anam baş götürüb evdən qaçıb, bilmir nə tövr bədbəxt atama kömək eləsin. Allah evini başına uçurtsun Hacı Salmanın, fəqir kişini yamanca işə saldı... Əgər biçarənin naxoşluğu şiddət eləsə, ona əlac olmasa, belə müsibətə dözmək olmaz, mən gərək özümü diri-diri quyuya salam... Fəqir atam. Yazıq atam. Günü qara anam. Bədbəxt, köməksiz anam. (*Ağlayır.*)

Əşrəf bəy (*daxil olub*). Cavahir, nə olub, ay qız, deyəsən ağlayırsan?

Cavahir xanım. Sənə qurban olum, ay xala oğlu, nə yaxşı sən gəldin. Evimiz yıxılıbdır, başına dönüm.

Əşrəf bəy. Nə olub, ay qız, nə olub?

Cavahir xanım. Nə olacaq? Hacı Salmanı tanıyırsanmı? Evi yıxılmış biçarə atamı tovlayıb, var-yoxunu əlindən alıb verib baramaya, indi deyirlər ki, Qara dəryada gəmi qərq olub, tamam barama batıb... Atam bu əhvalatı eşidən kimi başına hava gəlib, olub dəli, evdən qaçıb. Anam da pir, ocaq qalmayıb ora qaçmaya, bir molla və seyid qalmayıb, ona dua yazdırmaya. Özü də evdən baş götürüb itib.

Əşrəf bəy. Bu yaxşı iş olmadı... Həkim gətirmisizmi?

Cavahir xanım. Həkim-zad nə qayırır?.. Ancaq qalmışıq kişinin həşrinə, bilmirik nə çarə edək.

Əşrəf bəy. Bəs hacı özü haradadır?

Cavahir xanım. Mən sənə deyirəm ki, atam belə. adəticə olub dəli. Nə qədər yalvardım ki, ata, sənə qurban olum, getmə, bir az yat dincəl, məni də itələyib yıxdı ora, ayaqyalın, başaçıq, hədərən-pədərən danışa-danışa getdi.

Əşrəf bəy. Yaxşı ki, mən gəldim. Heç fikir eləmə, Cavahir, mən bu saat gedib lazımı binagüzarlıq elərəm. Həkim gərək, dərman gərək. Lazımdır hacını evdən çölə qoymamaq.

Cavahir xanım. Gözlərinə qurban olum, Əşrəf... Bax, səni qoymayacağam gedəsən, ta ki, atam yaxşı olub, dürüst sağ olanacan.

Əşrəf bəy. Durmaq yeri deyil, dəxi mən getdim... Ancaq xalam gələndə deyərsən ki, çox cəzə-fəzə eləməsin, Allah qoysa yaxşı olar.

Cavahir xanım. Get, Allah səni bizə çox görməsin. Get, Allah fəryadına yetsin. (*Əşrəf gedir.*) Pərvərdigara! Şükür sənə. Mənim bacılarım hərəsi gedib bir Allah bəndəsinə, öz evlərində rahat dolanırlar. Mən bədbəxt gərək belə müsibətə düçar olaydım?.. Mal-dövlət əldən gedib. Bundan sonra bizim günümüz nə təhər keçəcək, Allah bilir?! Yazıq canım, fağır canım!

Dilbər xanım (*daxil olur, yorulmuş, bikef*). Cavahir, o suyu mənə ver, dilim ağzımda yanıbdır, ayaqlarım qəbər olub... Görəsən mən hansı saatda dünya üzünə gəlmişəm? Mən olan günə daş düşəydi! Elə bu qalmışdı ki, qəza bizim başımıza gətireydi?

Cavahir xanım (*su verib*). Ana, gəlsənə ayaqlarını isti su ilə yuyam.

Dilbər xanım. Lazım deyil, bala, gedəcəyəm...

Cavahir xanım. Heç yerə getmək lazım deyil... İndi elə bu saat Əşrəf dava-dərman gətirəcək. Dedi ki, xalam çox cəzə-fəzə eləməsin və qorxmasın. Heç zad olmaz. Atamı da bu saat gətirəcəkdir.

Dilbər xanım. Əşrəfin gəlməyi yaxşı oldu... Sizə canım qurban, şəhər tamam dəyib bir-birinə. Hara gedirəm gədələr məndən əl çəkmirlər. Biri deyir pirə apar, biri deyir dua yazdır, birisi hırıldayır, birisi yalandan, guya ki, bizim dərdimizə qalır... Mən də inanıram... Nə bilim? Adamın əli yananda ağzına təpər... Mənə hər nə deyirlər, mən də onun dalınca gedirəm. Nə bilim? Hacı Salmanın evin Allah yıxsın, balaları qırılsın!

Cavahir xanım. Allaha yalvarmaqdan savay əlimizdən nə gələr?

Dilbər xanım. Məscid qabağında dizi üstə çöküb, nə qədər yalvarmışam, nə qədər söz demişəm.

Cavahir xanım. Yavaş bir, deyəsən atamı gətirirlər.

Əşrəf bəy (*çöldən*). Ay kişi, vallah, billah, tallah, mən səni aldatmıram... Bəri gəl, sən nə təhər adamsan? Bəri gəl deyirəm sənə. Bir gəl, de nədir sözün.

Hacı Qəmbər, Əşrəf bəy və Cəbi daxil olurlar, Dilbər xanım, Cavahir xanım hacını qucaqlayıb

Dilbər xanım. Ay kişi, evindən niyə qaçırsan? Bəri gəl, bir az dincəl.

Cavahir xanım. Ata məgər bizə sənin yazığın gəlmir?

Əşrəf bəy (*acıqlı*). Allahı sevərsiz, danışdırmayın, oturun yerinizdə. Nə xəbərdir?!

Hacı Qənbər –

> Bir belə cəhəlkar adamlar olmaz, mən deyirəm:
> Fikrində idi bir neçə turac ilə kəklik vursun,
> Əvəzində oların sərçəni bozbaş edən əst.

O deyir, xeyr, qardaş, belə deyil... Bat-bat bexur, net rabatay. Yaramadı, getdi, batdı, itdi... İndi bunun cavabı nədir? O deyir: qaz vur, qazan dolsun. Mən deyirəm: xeyr, qardaş, yaramaz, bat-bat bexur, net rabatay! İndi yaydır, qazlar uçub gediblər... Əlavə mən deyirəm ki, əzizim, qoy gedim bu tiği-sitəmkarı oxalatdırım, Hacı Salmana qonaq gedim, o deyir: xeyr, olmaz, bat-bat bexur, net rabatay. Gəmi batdı, it də getdi, ip də getdi... Bu da beləsi... İndi necə olsun, Əşrəf, sən ağıllı oğlansan, buna nə deyirsən?

Əşrəf bəy. Mən deyirəm yorulmusan, get yat, bir az dincəl.

Hacı Qənbər. Təəccüb iş burasıdır ki, iki qulaqlarımın birisi mənə düşməndir, birisi dost... Sağ qulağım çığırır ki, vurulan qafilə sənindir, kirədar neçün ağlar? Sol qulağım çığırır: yalan deyir, çox qələt eləyir, bat-bat bexur, net rabatay. O dolu sandıqlar sağ olsun, biri ləl, biri cavahir... Sağ qulağım deyir ki, yüz min təbib neynəsin, bir fələk qarğamışa. Sol qulağım deyir: qələt eləmə, bir şəm ki, haqdan yana, heç bad ilə sönməz. Kafir uşaqları məni lap təngə gətiriblər, bilmirəm hansına inanım... Amma Hacı Salmana bir düdəməyi-hindi ilişdirməyim var... Belədir, Cəbi, ya yox?

Cəbi. Sənə gələn dərd-bəla gəlsin Cəbinin balalarına, yazıq ağa!

Hacı Qəmbər. Ayağımın birisi deyir: dərya topuqdandır, o birisi deyir: həri, ha-ha... Dərya Bakının neft quyularından da dərindir, ora düşən, get ay batandan sonra gəl. Bat-bat bexur, net rabatay... O qaldı İsrafilin düdək çalmağına. Yat ki, yatacaqsan... (*uzada-uzada*) Gəmi... dərya... barama... Hacı Salman... Hacı Qəmbər... qutrats!..

Cavahir xanım. Ata, heç bilirsənmi, gecədən nə keçibdir? Gəl gedək yataq, gəl, canım sənə qurban. Gəl axır biz də yazığıq!

Hacı Qəmbər. Gedək yataq. İsrafil zurnasını çalanacan (əlini ağzına tutub) du-u-u! Ay İsrafil qardaş, du-u-u!.. öləsən də yatıb durmayacağam, du-u-u!.. (*Gedirlər.*)

Əşrəf bəy. Xala, sən heç fikir eləmə, Allah qoysa hacı bir-iki günə yaxşı olar. O ki qaldı dövlətin əldən getməsinə, o barədə genə fikir lazım deyil. Mənim canımın da, malımın da təəllüqü var sizə. Mən bir gün də qoymaram ki, siz üsrət çəkəsiz. Mənim sizdən savay bir kəsim yoxdur.

Dilbər xanım. Allah səni bizə çox görməsin, həmişə ümid yeri eləsin, ay Əşrəf... Ancaq yaman bəlaya düşdük.

Əşrəf bəy. Sənin canın üçün, xala, hacının bu əhvalatından artıq məni bu gün müsəlman qardaşların hərəkəti qəmgin edibdir. Biçarə kişini bir hoydu-hoyduya götürmüşdülər ki, Allah göstərməsin... Vəhşi, nadan tayfa!

Dilbər xanım. Doğrudur, başına dönüm, Allah onların zülmün artırsın.

İmamqulu otağa girmək istəyir.

Cəbi. Sən nə istəyirsən, qardaş? Nə üçün gəlmisən? Nə var burada, qoymazsız görək dərdimiz nədir?

İmamqulu (*burnunda*). Gəlmişəm sənin sifətinə baxmağa... Rəhmətliyin oğlu, belə dur görüm... Əlbəttə, işim var ki, gəlirəm də.

Əşrəf bəy. Cəbi, qoy gəlsin görək nə deyir (*gəlir*). Nədir sözün, qardaş nə istəyirsən?

İmamqulu. Heç, bir elə artıq iş yoxdur... Deyirlər ki, hacı belə olubdur (*şəhadət barmağın salıb ağzına çıxardır*). Bizim bir balaca hesabımız var, ondan ötrü gəlmişəm. Vəssalam. Nə lazım, qardaş, kasıb adamam, bir sürü külfət sahibiyəm, zarafat deyil.

Əşrəf bəy. Buyur görək nə hesabdır.

İmamqulu. Hacının özünü görmək olmazmı?

Dilbər xanım. Hacı naxoşdur, yatır. Nədir sözün onu de?

İmamqulu. Hacını bu gün bazarda gördüm. Allah göstərməsin, çox yaman gündə. Allah kömək eləsin. Nə deyim... Ancaq, qardaş, bir çin külfətim var, zarafat deyil.

Əşrəf bəy. Allah xatirinə, qardaş, sözünü de, rədd ol, tul eləmə.

İmamqulu. Niyə belə tələsirsiz, ay bəy? Sizi mən burada yemirəm ha.

Əşrəf bəy. Əstəğfürullah! Ay tıntın qırışmal, hesabın nədir, onu de, artıq bizə niyə əziyyət verirsən?

İmamqulu. Ay bəy, niyə belə kəmhövsələsən? Deyirəm, qardaş, hesabım var, hacı özü yaxşısını bilir.

Əşrəf bəy. Cəbi, Allah xatirinə bu kişini çölə çıxart! Füzul oğlu füzul, ovqatımızı təlx elədi. Nə qanır, nə qandırır.

İmamqulu. Qanmayanda mən də hacı kimi dəli olmamışam! Belə ona bir cüt başmaq tikmişəm, onun pulunu istəyirəm, vəssalam... Zarafat deyil, qardaş, bir naxır külfətim var.

Əşrəf bəy. Tfu, füzul oğlu füzul! Pulu nə qədərdir, ayı, pulu? Qanırsanmı?

İmamqulu. Sən məni söyə bilməzsən, ixtiyarın yoxdur!

Cəbi. Ala bu sənin bir manatın, sürün buradan cəfəng oğlu cəfəng, yoxsa çənəni oynadaram!

İmamqulu (*gedə-gedə*). Sən öləsən, heç yel də olub yanımdan ötə bilməzsən.

Cəbi. Rədd ol, heyvan! (*Gedirlər.*)

Əşrəf bəy. Vay müsəlman qardaş, tərbiyəsiz, vəhşi qardaş... Xudaya, nə vaxt biz bədbəxtlər elm tapıb, heç olmazsa rəftarın qaydasını öyrənəcəyik? Hər bir müsibətdən artıq bizim nadan olmağımızdır.

Cəbi (*daxil olub*). Ay bəy, bundan bədtəri gəlir. Xanım sən buyur o biri otağa.

Dilbər xanım. Xudaya, dəxi nə qaldı bizim başımıza gəlməmiş ola? (*Gedir.*)

Əşrəf bəy. Qoy gəlsin görək nə buyurur. Eşidiblər ki, hacının malı batıb, özü dəli olub; onun külfətinə təsəlli vermək əvəzinə, hərəsi bir balta götürüb kişinin evin yurd eləməyə... və adlarını müsəlman qoyublar... Atəşpərəstliyə heç layiq olmayanlar...

Mayor və Cəbi daxil olurlar.

Mayor. Hacını görmək olarmı?

Əşrəf bəy. Xeyr, hacı naxoşdur...

Mayor. Cəhənnəmə naxoş olsun, gora naxoş olsun... İndi mənim taxsırım nədir ki, tərləyə-tərləyə bu uzun yolu gəlmişəm? Deyən gərək bihəya oğlu bihəya, pul almısan, niyə vədəsində vermirsən? Bir on gün bundan əqdəm lap nahaq yerə qoymadım gədələr onu saqqallayıb, bazar aşağı sürüsünlər.

Əşrəf bəy. Bəy, bir az atınızın başını çəkin!

Mayor. Sən nəçisən və nə cürət edib o sözü mənə deyirsən? Məni tanımırsanmı?

Əşrəf bəy. Xeyr. Ancaq görürəm ki, adamsan, əlli-ayaqlı və qulaqlı...

Mayor. Sən Məhəmməd yüzbaşının oğlu deyilsənmi ki, mənim qapımda dünənəcən sülənirdi?

Əşrəf bəy (*kənara*). Fuş... (*Mayora.*) Bəy, sizdən çox təvəqqe eləyirəm uzun eləməyin, tələbiniz nə qədərdir, onu buyurun.

Mayor. Qabaqca mənim sualıma cavab ver görüm Məhəmmədin oğlu deyilsənmi? Xa, xa, xa! Xalqa it hürər, bizə çaqqal.

Əşrəf bəy. Bəy, eyib olmasın soruşmaq, əldə böyümüsüz, yoxsa meşədən tutulmusunuz?

Mayor. Əgər mən səni bu sözün üstə bazarda gədələrimə çubuq ilə döydürməsəm, bu papaq mənə haram olsun! Səbr elə!

Əşrəf bəy. Mən əgər bilsəydim ki, siz mənim sözlərimi başa düşə bilərsiz, yaxşı cavab verərdim... Çifayda... Yaxşısı budur ki, tələbinizi buyurasız.

Mayor. İndi hər nə istəyirsən de, qəbulumdur. Ancaq axırını gözlə, gör başına nələr gətirəcəyəm.

Əşrəf bəy. Təvəqqe eləyirəm müzayiqə eləmiyəsiz... Tələbinizi buyuruz.

Mayor. Aşkara deyirəm: hərgah mənim iki yüz əlli manatım bu saat özümə çatmasa, bu evin palaz-paltarın çölə tullayacağam. Canım, Mirzə Petros bir ağıllı kişidir, doğru deyir. Hacı olub dəli. Dəliyə gərək qəyyum tikilə, ondan sonra mənim pulum özümə çata... Mən onu gözləyə bilmərəm, heç vaxt!

Əşrəf bəy. Yəqin hacının sizdə təməssükü var, çıxardın görək.

Mayor. Əlbəttə var. Onsuz mən bir adama pul vermərəm. Ala. (*Verir təməssükü.*)

Əşrəf bəy. Siz də buyuruz: bu bir yüz, bu iki yüz, bu da əllisi... Təvəqqe eləyirəm, bilatəxir təşrif aparasız.

Cəbi (*qapını açıb*). Ağa, izal olun!

Mayor. Neylək, eybi yoxdur, qeyri hesablarımız dursun görək. (*Gedir.*)

Cəbi. Haqqınız çatdı, kifayətdir, buyuruz!.. Buyuruz, ağa!

Əşrəf bəy. Cəbi, Allahı sevərsən, get darvazanı bağla, dəxi mən təngə gəldim.

Cəbi gedir.

Əşrəf bəy (*tək*). Adın müsəlman qoyan üçün dünyada hər bir dərdlərdən acı odur ki, hansı din qardaşımıza rast gəlirsən, onda mürüvvət, rəhm, məhəbbət nişanələri bilmərrə görünmür və halonki Həzrət Rəsul əleyhüssəlam buyurubdur ki, Məğribdəki müsəlmana iynə batsa, Məşriqdəki gərək onun ağrısın bilsin... Bu saat yer üzündə nə qədər müsəlman var, cəmən zəlalətdədirlər... Səbəb? Ehkami-şəriət bilmərrə yaddan çıxıb... Elm yox, tərbiyə yox, ədəb yox... Hər bir qədəmdə vəhşi nadanlıq, adam öldürmək, qan tökmək, yalan demək... Sübut? Tamaşa edin, divanxanalar qapısında qoyun sürüsü kimi boyun-boyuna büzülüb yığılan kimdir? Müsəlman! Bir-birinin canına-malına düşmən kimdir? Müsəlman! Bu çolaq, çiyni düşük, dilənçi kimdir? Sərgərdan, əli qoynunda neyləyim deyən kimdir? Ah? Yazıq, bədbəxt, biçarə müsəlman!..

Cəbi (*tələsik daxil olub*). Ay bəy, muştuluğumu ver, Hacı Salman əlində bir kağız "xeyir xəbər, xeyir xəbər" çığıra-çığıra budur gəlir!

Əşrəf bəy. Heç küyə salma, qoy gəlsin görək nə xəbərdir?

Gedir qapıya tərəf, Hacı Salmanın səsi gəlir.

Əşrəf bəy (*qapı ağzında*). Allah sizi xeyir xəbər eləsin, hacı əmi, buyurun görək!

Hacı Salman (*daxil olub*). Hacı əmin sənə qurban, bu teli bir oxu.

Əşrəf bəy (*oxuyur*). Рагим в Батуме, груз был застрахован 90 тысяча рублей, ура! Mexti. Mehdi yazır ki, Rəhim Batumda, yük straxovoy olunub doxsan min manata.

Hacı Salman. Yük, yəni barama. Şükür olsun pərvərdigara... Rəhim mənim oğlumdur, Mehdi bacım oğlu... İndi bilirsən, qadonu alım, nə var? Mən burada qala bilmərəm, çünki gərək özümü maşına yetirəm... Sabah sizə tel vurram. Hacı Qəmbərə bu əhvalatı bir növ xəbər verin, bəlkə biçarə kişi bir az özün düzəldə... Hələ ki, xudahafiz. Ev adamların da mənim tərəfimdən mübarəkbad eləyin, gözləri aydın olsun. Hələ ki, xudahafiz! Durmaq yeri deyil.

Əşrəf bəy. Buyurun, hacı əmi, Allah sizi xeyir xəbər eləsin. Xoş gəldiz.

Cəbi. Belə sənin kimi kişiyə bu Cəbinin balaları qurban. Get, get, pəhləvanım! Get, nərim, Allah səni şad eləsin.

Hacı Salman (*gedə-gedə*). Çox sağ ol, Cəbi, çox sağ ol. (*Gedir.*)

Cəbi (*bərkdən çağırır*). Ay xanımlar, gəlin ha, ha! Allah, sənə şükür, qaz vurulub, qazan dolub. Gəlin ha, ha!

Dilbər xanım, Cavahir və Yetər gəlirlər.

Dilbər xanım. Dilim tutuldu, başınıza dönüm, nə var?

Əşrəf bəy. Qərq olan barama əvəzində hacıya qırx beş min manat pul çatır.

Cəmən. Allah, sənə şükür! Allah, sənə şükür!

Cəbi. Yol verin, yol verin, ay qız Yetər, belə dur. (*Ağzı ilə çalıb-oynayır.*)

Cəmən. Allah, sənə şükür! Allah, sənə şükür!

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda. Hacı Qəmbər, Əşrəf bəy əyləşiblər.

Əşrəf bəy. Mən çox təəccüb eləyirəm sizə ki, mənim sözümə inanmırsınız. Mənə nə düşüb ki, sizə yalan deyim. Vallah, billah, necə ki, sizə ərz eləyirəm, elə iş o qaydadadır. Ala bax, bu iki tel: Hacı Salman yazır ki, bu gün üçün sizə qırx beş min manat pul gətirsin. Əvvəlinci telin də məzmunu belədir ki, baramanı straxovoy eləyiblər doxsan min manata, yarısı Hacı Salmanın, yarısı sizin. Burada bir şəkk-şübhə yoxdur.

Hacı Qəmbər. Mən bu sözü səndən bir aydır eşidirəm. Bu gün sabah, bu gün sabah! Pəs bunun axırı nə vaxt olacaq? Doğrusu inanmıram, qardaş. Məni sən heç qınama. Rus işidir, yağmadı, bitmədi... O zaftra, zaftranı mən çox görmüşəm. Ta ki, pul gəlib əlimə çatmasa, rahat ola bilmərəm. Vəssalam.

Əşrəf bəy. Mən sizi heç qınamıram, ancaq onu mənzur eləyin; həkim bir kəlmə deyir ki, əgər hacı xiffət eləsə, fikir eləsə naxoşluğu təzədən geri qayıdacaq. Özüvüz bilin.

Hacı Qənbər. Mən heç zad bilmirəm, ancaq onu qanıram ki, əgər bu iş dürüst olmasa, mən gərək Hacı Salmanı dünya üzündə qoymayım sağ qala. Vəssalam. Zalım oğlu zalım elə "qaz vur, qazan dolsun" deyə-deyə mənim evimi yıxdı.

Əşrəf bəy. Bu sözü tək mən demirəm, bu xəbəri tamam şəhər danışır. Əgər siz bu tellərə də inanmayanda, mən dəxi bilmirəm sizi nə tövr inandırım.

Hacı Qəmbər. Əşrəf, sən hələ uşaqsan, dünyanın işin bilmirsən. Hər saatın bir hökmü olar... İşdir, olmadı, olmadı; yağmadı, bitmədi... Mən özümü güclən inandıra bilmərəm!

Əşrəf bəy. Eybi yoxdur, inanmırsız inanmayın, əlbət pul gələndə inanarsız.

Dilbər xanım (*daxil olub*). Deyirəm, Əşrəf, dünyanın işinə bax, o gün gözümün içinə hırıldayanlar bu gün bilmirlər mənə nə qayda gözaydınlığı versinlər... Məsciddən evə gələnəcən yol uzunu bir arvad qalmayıb deməsin: "A Dilbər xanım, gözünüz aydın olsun, Allaha şükür, pulunuz çıxıb". Mən də ürəyimdə dedim: "Ölün, canınız çıxsın".

Əşrəf bəy. İndi gəl kişini inandır ki, bu xəbər doğrudur.

Hacı Qəmbər. Allahı sevirsiz, məndən əl çəkin. Nə istəyirsiz? Mən bilirəm mənim evim yıxılıbdır, dəxi artıq danışmaq nə lazım?.. Mən uşaq deyiləm ki, başa düşməyim. Mənə siz təsəlli verirsiz ki, mən artıq fikir eləməyim; qorxursuz ki, naxoşluğum geri qayıda.

Əşrəf bəy. Pa-a-a, rəhmətliyin oğlu, bizi lap ələ salmısız. Biz şadlığımızdan bilmirik nə eləyək, bu da elə öz dediyin deyir... Vallah, sizin acığınıza Aşıq Vəlini çığırıb burada qiyamət eləyəcəyəm... Axırda görək kim peşman olacaq.

Hacı Qəmbər. Mənim sizlən işim yoxdur, hər nə istəyirsiz, onu eləyin... Mənim bu işim özü elə bir böyük zurnadır.

Əşrəf bəy. Çox yaxşı, çox əcəb! İndi ki sizin zurnavuz var, qoy bizim də barı sazımız olsun... Cəbi! Cəbi! (*Çağırır.*) Bax, bu canım ölsün ki, Hacı Salman elə doğru deyib: qaz vurmusan, qazan da dolub. (*Cəbi daxil olur.*) Cəbi, get Aşıq Vəliyə deyinən ki, bu saat sazın da götürüb yoldaşlarilə buraya gəlsin.

Cəbi. Bay, sənə qurban olum!.. Bunu çoxdan elə də! Başın üçün, Əşrəf bəy, bu xeyir xəbəri eşidəndən bəri var-yoxumdan əl çəkmişəm. Bax, bircə manat Seyid Əzimə vermişəm, bir üç manat qara pul fəqir-füqəraya paylamışam. Şükür sənə, Allah, gündə min kərə şükür!

Hacı Qəmbər. Kor nə istər? İki göz, biri əyri, biri düz... Allah eləsin, nə deyirəm?.. İstəyirsiz zurnaçı da gətirin.

Cəbi. Bax belə söylə, mən də deyim ki, bu gün bayramımızdır... Düşməni öldürmüşəm, canına od qoymuşam. Aşıq Vəli qonşuda! Cəbi, vur, bacının toyudur. (*Gedir.*)

Əşrəf bəy. İndi mən bilirəm şəhərdə bu xeyir xəbər neçə adamın ovqatına soğan doğrayıb.

Dilbər xanım. Hacı Mehdinin arvadı məni görüb deyir: "Ay qız, Dilbər, barı bu xəbər doğru olaydı... Vallah, o qədər şad olmuşam, o qədər şad olmuşam, dəxi nə deyim". Mən də ürəyimdə dedim: "Yalansa qudurub, çiynini qapasan".

Hacı Qəmbər. Ay balam, deyəsən, mən də yavaş-yavaş inanıram axı.

Əşrəf bəy. Nə lazım inanmaq? Hələ inanmayın. Qoy Aşıq Vəli gəlsin.

Dilbər xanım. Bizə nə düşüb görəsən, adam alladaq? Kişi, sən özünü suya batmış toyuğa oxşatdın.

Cəbi (*daxil olub*). Aşıq Vəli, buyur. Ay uşaqlar, siz də gəlin... Gəlin görək, nə tövr nəğmə başlayacaqsız.

Aşıq Vəli (*və qeyriləri daxil olub*). Salam əleyküm, ağalar...

Əşrəf bəy. Əleyküm salam, Aşıq Vəli. İrəli gəl görək... Sənə bir az zəhmət verəcəyəm.

Aşıq Vəli. Hər nə buyursanız, nökəriniz Vəli, can-baş ilən qulluğunuzda hazırdır... Ancaq bir şey ərz eləyim. Məni Cəbi çağıranda ki, sazını da götür gəl, biədəblik eləyirəm, uşaqların anası zəli kimi yapışdı ki, bir az dayan, sözüm var... Arvad, Allaha bax, tanrıya bax, çağırırlar, məndən əl çək, xeyir olmaz, dayan... Rədd ol tünbətünün nəvəsi! Başıma bir qapaz... Dedim eybi yoxdur, sonra hesablaşarıq. İndi başınıza dönüm, qulluğunuza bir neçə kəlmə söz ərz eləyim: hansı arvaddan həzər etmək gərək? Fəda olum, hacı, bir az başağrısı verəcəyəm, əfv buyurasız... Əlhəmdülillah ki, o xeyir xəbəri ki, mən eşitmişəm, o məni artıq şad eləyib.

Dilbər xanım. Hər nə deyəcəksən de, ancaq mən onu bilirəm ki, arvadsız kişiləri qarğalar basıb yeyərdi. Birisi də bax bizim bu kişicığaz.

Aşıq Vəli. Hanı elə qarğalar məni basıb yeyəydilər, canım qurtaraydı Pərizadın əlindən? Axmağın qızı dünən mənim üçün başın tərpədirdi. Deyir ki, Səttar kişinin arvadı alışdım-yandımdan özünə libas tikib, nə bilim kimin arvadı qayçıkəsməzdən tuman tikib, kimi zər-zərdən, kimi zərxaradan, kimi gendədurdan, kimi qonşunun canıçıxsından. Nə bilim, başına dönüm, qana da bilmirəm qulaqlarım tıqqıldayır. Deyirəm, ay arvad, nə olsun axı? Deyir belə dərd olsun, vərəm olsun! Sən də aduvu kişi qoymusan? Başıma bir qapaz. Bizim Pərizad indi belə Pərizaddır. (*Gülüş*)

Əşrəf bəy. Bəs hansı arvaddan həzər etmək gərək, Aşıq Vəli, de görək.

Aşıq Vəli. Ərz eləyim, ay ağalar, o arvaddan həzər etmək gərək ki, sübhdən axşamacan dodağının altında həmişə donquldana.

Əşrəf bəy. Xalasına lənət!..

Aşıq Vəli. Genə o arvaddan həzər etmək gərək ki, təzə ərinin yanında rəhmətlik ərini tərif eləyə.

Cəbi. Bizim Şahsənəm kimi.

Aşıq Vəli. Ələlxüsus həzər etmək gərək o arvaddan ki, həmişə öz baxtından şikayət eləyə.

Əşrəf bəy. Afərin, Aşıq Vəli... Dalı gəlsin.

Cəbi. Ağa, birini də mən deyimmi?

Hacı Qəmbər. Bacarırsan de, Cəbi.

Dilbər xanım. Cəbi, bu kol sən girən kol deyil ha, özünü gözlə!

Cəbi. Al gəldi, Aşıq Vəli! O arvaddan həzər etmək gərək ki, hansı ki əri evə gələndə sımsığın sallaya, əri evdən gedəndən sonra şıllaq ata. (*Gülüş.*)

Əşrəf bəy. Aşıq Vəli, al üstün.

Aşıq Vəli. Yenə o arvaddan həzər etmək gərək, Əşrəf bəy ki, cavanlığında min bəd əməl eləyib, axırda mərsiyəxanlıq bina edə.

Hacı Qəmbər. Mən ömrümdə arvad mərsiyəxanının cəmini elə gördüm. Lənətüllah!..

Əşrəf bəy. Aşıq Vəli bu gün qiyamət eləyir. Hm, dalı gəlsin!

Aşıq Vəli. Ələlxüsus həzər etmək gərək o arvaddan ki, həftədə birinə sığə olmuş ola.

Cəmən. Xa, xa, xa!..

Cəbi. Aşıq Vəli, demə ki, qanmadı ha, axırda mənə sataşdın. Sən öləsən, hərgah bu söhbəti Bədirnisa xalam eşitsə, sənin bığında bir tük qoymaz qala.

Aşıq Vəli (*sazı kökləyə-kökləyə*). Bədirnisa xala, Əşrəf bəy, bir elə artıq sığə olmayıb. Bir Kərbəlaya gedəndə olub, bir Xorasana gedəndə, bir, iki ya üç mərsiyəxana, bir üç-dörd mollaya, vəssalam. Bir yol da meylində var idi ki, nökərinizə sığə olsun, Pərizaddan qorxdum.

Cəmən. Xa, xa, xa!.. Xa, xa, xa...

Aşıq Vəli. (*çalıb oxuyur*) –

Ey əzizim, uyma bu puç dünyayə,
Axır salar səni yaman sevdayə.
Nazü nemətinə çox həris olma,
Allanma dövlətə, gəzgilən sayə.

Təhtanı, fövqani qəsrinə baxma,
Xəz xirqəsinə su kimi axma.
Qızıl eynəkləri fəxr edib taxma,
Mübahat eyləmə zərrin əbayə.

Bunlarmıdır, gözüm, insana ziynət?
Bunlarla insanlıq olmaz həqiqət.
Lazımdır insana, bil ki, mərifət,
Mərifətsiz vermə ömrün fənayə.

Adımı soruşsuz, Aşıq Vəliyəm,
Axtarmayın ağıllı, ya dəliyəm,
Nə Bakı, şirvanlı, nə gəncəliyəm,
Hardan olsam, bir bəndəyəm xudayə.

Hacı Qəmbər. Ay sağ ol, Aşıq Vəli. Çox sağ ol, qardaş!.. Yaxşı sözlərdir.

Dilbər xanım. Bərəkallah, bərəkallah, Aşıq Vəli!

Əşrəf bəy. Gəlsin qulluği-şərifinə bir üç danə manat. (*Üç manat verir.*)

Aşıq Vəli. Şərafətiniz artıq olsun, ay bəy! Allah o günü eləyəydi ki, sizin də toyunuzu görəydim.

Dilbər xanım. Aşıq Vəli, indicə dedin ki, hansı arvaddan həzər etmək gərək. Əgər hünərin var, de görək kişilərin hansından həzər etmək gərək?

Aşıq Vəli. Belə mənim bax bu gözüm üstə! Qulaq as, xanımcan, bir-bir ərz eləyim... Əvvəla kişilərin şərir, biirzinə lənət.

Dilbər xanım. Qoçum, Aşıq Vəli, çox de!

Aşıq Vəli. Üzdə bir, batində qeyriyə lənət!

Əşrəf bəy. Amin!

Aşıq Vəli. Adama ümid-nevid verib, yerindən eləyib, zərərə salıb, axırda sözünə əməl eləməyənə lənət!

Əşrəf bəy. Vallah, Aşıq Vəlinin bu sözləri layiqdir ki, minbərdən deyilsin. Mərhəba, mərhəba, Aşıq Vəli.

Aşıq Vəli. Məqami-ehtiyacda dost olub, sonra dostluğu, aşnalığı kəsənə lənət!

Əşrəf bəy. Bərəkallah, Aşıq Vəli, de, qardaşım, de!

Aşıq Vəli. Qohum-əqrəbasına, yalı artanda, təşəxxüs edənə lənət! Ay Cəbi, mən ölüm, əgər acığın tutsa da, Allaha pənah, sənin özünə də lənət ki, Zeynəb arvadın oğlunu, divanda yalandan and içib şəhadətlik edib, vilayətdən yox elədin! Biçarə arvad əli qoynunda, nalə edə-edə qalıbdır.

Cəbi. Odur ki, Allah məni gündən-günə zəlil edir də! Doğru deyirsən, Aşıq Vəli, Allah səbəbə lənət eləsin.

Hacı Qəmbər. Bu söhbəti qoyun dursun... Aşıq Vəli, çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu! Başla görək, qəza başımıza nə gətirəcək.

Aşıq Vəli. (*çalıb oxuyur*) –

Ay ağalar, qulaq verin ərzimə,
Sizlərdən ələrəm bu iltiması.
Cəhd eləyin dünyayə bənd olmayın,
Heç kimə olmayıb dünya vəfası.

Allanma dünyanın mülkü malına,
Nə qədər çox olsa, çoxdur cəfası.
İnsanın ziynəti elmdir, ədəb,
Nə xirqəsi xəzdən, tirmə libası.

Hacı Qəmbər. Çox sağ ol, Aşıq Vəli, çox sağ ol.

Qıdı kirvə (*daxil olub*). Adə, nə çox adam vaaar!.. Hacı Qəmbər kirvə, Allah saxlasun, bağışla bir az vurmuşam, kepim kökdür... Xanım, Allah saxlasun... Paaa, Əşrəp bəy, Əşrəp bəy, Allah saxlasun! Kepin-damağın, Allah səni də saxlasun, ay Cəbi... Allah sizi də saxlasun, ay uşaqlar! Allah məni də saxlasun. Bir az vurmuşam, bağışlayın.

Hacı Qəmbər. Necəsən, ay kişi, çoxdandır səni görmürəm. Necə dolanırsan, qocalmamısan ki?

Qıdı kirvə. Allahın dövlətindən kepim çox yaxşıdır... Bir az da vurmuşam, pışdırım çalıram. Gecə-gündüz dəyirman işləyir, qatırlarım saz, kepim saz. Tut arağı bol, çaxır bol, kartoflu qazanı da ocaq üstündən düşmür... Əşrəp bəy kimi otuz qonaq gəlsə, qonşuya getmərəm, dükana getmərəm, elə toyuq kəsərəm, biri bir quzu kimi.

Əşrəf bəy. Allah eləsin, Allah eləsin, ay kişi. Eşitdim özün də bir cahıl arvad almısan, doğrudurmu?

Qıdı kirvə. Ərz eləyim qulluğuva. Elə ki, bizim pağır qarı Allah rəhmətinə getdi, gördüm ki, dolana bilmirəm. Əlacımı Allah kəsdi, getdim bir qocapəndi dul arvad aldım gətirdim. İndi kepim saz, öz qarımla dolanıram.

Əşrəf bəy. Ay Qıdı kirvə, eşitmişəm ki, sən bizim hacıyla lap uşaqlıqdan aşnasan, doğrudurmu?

Qıdı kirvə. Mən sənə bir-bir nağıl eləyim, Əşrəp bəy, sən də qulaq as, kepin kök olsun... Mən hacını on iki yaşından tanıyıram. Mənim rəhmətlik atam, Allah sizinkinə də rəhmət eləsin, sağ idi... İki də eşşəyimiz var idi. Mən buğda daşıyırdım dəyirmana. Hacı həmişə bizim kəndə gələndə bizim otağa düşürdü... Belədir, Qəmbər?

Hacı Qəmbər. Belədir... Doğrudur.

Qıdı kirvə. Buna mən bu gün elə hacı deyirəm ha. Həmişə mən Qəmbər deyirəm. Qulluğuza ərz eləyim, Əşrəp bəy, bu cahıl vaxtı bir laçın oğlandı, bir laçın oğlandı ki, bərabəri yoxdu... Əşrəp bəy, bir az səbr elə, bir burunotu çəkim. (*Yavaş-yavaş burunotu çəkir.*) Mən özüm də çox qoçaqdım ha! Elə indi bu saat da genə zalım adamam... Müsəlmanlar yorğan-döşəkdə xoruldaya-xoruldaya yatan vaxt mən şəhərə gedib, ev yiyəsini güclən durdurub, dən apararam dəyirmana... Qol yoğunluğunda buğlarımdan buz sallana-sallana gecələr iş görərəm... Bu hacını görürsən, Əşrəp bəy? Ha bunun anası ölsün, bir belə zalım oğlan heç olmaz idi. Vallah, elə gecələr ki, göz-gözü görmür, yağış göydən tökülür, elə bil ki, sel gəlir, görürdüm ki, Qəmbər qabağında bir eşşək, suyun içində, budur gəldi... Qıdı, qapını aç! Rəhmətlik atam deyirdi ki, balam bu gədə dəlidir, nədir... Belə gecələrdə çölə çıxmaq olar ki, bu səpərə çıxır?

Dilbər xanım. Amma indi ikicə qara pula dəyməz.

Qıdı kirvə. Yox a! Elə genə kalapası durur... Bir gün, Əşrəp bəy, Qəmbər dalında bir dağarcıq dən gətirib, mən də dəyirmanda... Səbr elə, burunotu çəkim... Haa... gəldi ki, Qıdı, bu dəni gərək üyüdəsən! Dedim, ada, görmürsən ki, təknə doludur?! Yox, olmaz... Bu dedi, mən dedim, axırı ki, özgənin sarı buğda unuyla dağarcığı doldurmuşam ki, get! Hələ getməyəcəyəm... Gərək bir kömbə də yeyim gedim! Ada, Allaha bax ki, vallah olmaz... Olmadı, kömbə də bişirdim... Peşman oldum dedim ki, "durum içim arağı". Qəmbər başladı "sonra qırxgilən parağı". Ada, parax nədi? Ki, bəs it adıdır... Bi!.. Sənin evin yıxılsın gədə! İndi başına dönüm, Əşrəp bəy, bu Qəmbər belə Qəmbər idi... Baxışlayasız, çox naqqallıq elədim, gedim görüm qatırlarım necə oldu.

Cəmən. Xoş gəldin. (*Qıdı gedir.*)

Aşıq Vəli. Ağalar, mən də qulluğunuzdan mürəxxəs olum.

Əşrəf bəy. Xoş gəldin... Allah qoysa genə görüşərik. (*Aşıq Vəli Cəbiynən gedir.*)

Hacı Qəmbər. Mən bir belə dayanatdı erməni görməmişəm. Bunlar mənə o qədər hörmət ediblər ki, ölənəcən yadımdan çıxmaz.

Əşrəf bəy. Görünür ki, qoçaq adammış. Görəsən bunun bir yetmiş sinni olarmı?

Hacı Qəmbər. Gərək artıq olsun.

Cəbi (*hövlnak daxil olub*). Ağa, sənə qurban olum, Hacı Salman elə gəlir, elə gəlir, ildırım kimi!

Əşrəf bəy. Əlhəmdülillah!

Hacı Qəmbər. Qabağa çıx, ay gədə, tez ol! Ya Allah, sən özün rəhm elə!

Hacı Salman (*içəri girməmiş*). Cəbi, ay gədə, hacı evdədirmi?

Cəbi. Evdədir, başına dönüm, evdədir. Buyur, buyur, sənə qurban olum.

Hacı Salman daxil olur, əlində qayış torba. Hacı Qəmbər və Əşrəf bəy ayağa dururlar.

Hacı Salman (*kənardan*). Tö ani ki gofti ki, ruyintənəm, bülənd asiman bər zəmin əfkənəm? Hə, necəsən, yassar kişi? Qorxaq kişi! Dəxi mənəm-mənəm deməyəcəksən ki? Əşrəf bəy, salam əleyküm.

Əşrəf bəy. Əleyküm salam. Hacı əmi, özü doğru, sözü doğru, biəvəz kişi!

Hacı Salman (*əlin Hacı Qəmbərin çiyninə qoyub*). Hacı yoldaş, dəxi bundan sonra başına hava gəlməyəcəkdir ki? Bazara çıxıb məni söyməyəcəksən ki? De görüm!..

Hacı Qəmbər. Keçənə güzəşt deyərlər. Bəri gəl üzündən öpüm!

Hacı Salman. Nə tövr ki, sənin xahişindir. (*Öpüşürlər.*) Əşrəf bəy, sənin canın üçün, maşından düz buraya gəlmişəm, heç evdən xəbərim yoxdur. Dedim ki, gərək qabaqcan kişini sakit edəm, sonra evə gedərəm... İndi, hacı qardaş, bu pulu say, mənə də bir qəbz şəfaət elə, sonra qulluğunuzdan mürəxxəs olum... Evdə də bilirəm nigarandırlar. (*Hacı Qəmbər pulu sayır.*)

Əşrəf bəy. Bu gün sabahdan indiyə kimi hacını inandıra bilmirəm ki, siz gələcəksiniz və qırx beş min manat pul gətirəcəksiniz.

Hacı Salman. Zarafat iş deyil, Əşrəf bəy, qırx beş min manat ağızda deyilir. Siz onu heç qınamayın.

Cəbi (*Hacı Salmana*). Hacı, ağa, bilmirəm, vallah, sənin əlindən öpüm, ayağından öpüm... Allah ömrünüzü uzun eləsin, hər bir xətadan, bəladan saxlasın!

Hacı Salman. Allah razı olsun, ay Cəbi. Mən burada bir artıq iş görməmişəm... Kömək Allahdandır... Hə, hacı yoldaş... hamısı qatdanmamış yüzlüklərdir ha!

Əşrəf bəy. Şükür Allaha ki, hacı dincəldi. Yoxsa yediyimizi-içdiyimizi bizə haram edəcəkdi.

Hacı Salman. Qınama, qınama, Əşrəf bəy. Allah heç bəndəyə göstərməsin, böyük müsibət idi. Zarafat deyil, qırx ildə əziyyət çəkib yığdığın dövlət bir gündə əldən gedə, qalasan müflis. Hə, hacı, saydın?

Hacı Qəmbər. Bəli, buyur bu da qəbz. Allah sizdən razı olsun... İndi gəl, dübarə üzündən öpüm.

Hacı Salman. Ay yazıq kişi... Gəl. (*Öpüşürlər.*) Hələ ki, xudahafiz.

Cəmən. Xoş gəldüz, Allah razı olsun!

Hacı Salman (*gedə-gedə*). Tö ani ki gofti ki, ruyintənəm, bülənd asiman bər zəmin əfkənəm? (*Gedir.*)

Hacı Qəmbər (*dizi üstə çöküb üzü qibləyə*). Xudavəndə! Şükür böyüklüyünə... Qurtardım zillətdən.

Cəmən. Gündə min kərə şükür!

Pərdə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda. Əşrəf bəy daxil olur.

Əşrəf bəy. Gəldik çatdıq Mərəndə... İndi bir qoçaq oğlan istərəm burda mətləbi açıb iş düzəldə... Biçarə müsəlmanın hər bir işi daş arasından çıxır... İndi mən neyləyim?.. Avropa əhlinin bu qaydası yaxşıdır ki, oğlan öz xahişini qıza qandırır, qız da elə ata-anasına məlum eləyir, cavab çıxır: bəli, ya xeyr. Vəssalam!.. Bizim işimiz çətindir. Mənim əlacım elə ona qalıbdır ki, özüm mərd-mərdana deyim;

hərçənd utanıram, həya eləyirəm... Hərçi badə bad... Ay Allah qonağı istəyən! Ay uşaq, evdə kim var?

Dilbər xanım (*daxil olub*). Bizə nə yaxşı qonaq gəlib, ay Allah! Əşrəf, yaxşısanmı, başına dönüm? Bir belə müddətdə bir yol heç olmasa bir kağız da yazmırdın... Bir adam da göndərmirdin.

Əşrəf bəy. Sizin canuvuza, macalım olmur, gecə-gündüz əlləşirəm; əkinçilikdir, nə bilim bağdır, dəyirmandır, asudə deyiləm...

Dilbər xanım. Hacı hər gün xəbər alır görəsən nə oldu ki, Əşrəfdən bir xəbər çıxmadı?

Əşrəf bəy. Mənim işim belə düşübdür ki, bir dəqiqə bikar otura bilmirəm. İşi də götürmüşəm böyük. Qapıdakı gədələr də gecə-gündüz mənlən əlləşirlər... İndi əlhəmdülillah evi tamam elədim, bağ-bağça öz yolilə düzəlir. Ancaq təkəm, bu yaman dərddir.

Dilbər xanım. Bu zəmanədə ev işi hər bir işdən asan olub, ancaq özün xahiş eləyəsən.

Əşrəf bəy. Mənim kimi yetimin işi bu barədə asan ola bilməz. Mənim bir kəsim yoxdur, səndən və hacıdan savayı.

Dilbər xanım. Hər kimin qızın istəsən, heç sənə müzayiqə eləməz, hələ deyəsən yalvarar verər... Sən göstər, mən gedim bir gündə tamam eləyim.

Əşrəf bəy. Məni bağışlayın, xala, tərkədəblik də olsa əlacım yoxdur... Nə lazım özgə qapısına getmək... Təvəqqe edirəm ki, məni siz və hacı oğulluğa qəbul eləyəsiz. Ərzim Cavahirin xoşbəxtliyidir.

Dilbər xanım. Cavahirin başını kəsməyə sənin ixtiyarın var, xalan sənə qurban!.. Sən bacımın balası, yadigarısan. Mənim artıq sözüm ola bilməz. Ancaq bilirsən, qadanı alım, lazımdır ki, bu işdə atasının və qeyri övladın xeyir-duası olsun. Kişi gələr evə, açıb ona deyərəm və onun nə cavabı olsa, sənə məlum edərəm.

Əşrəf bəy. Sahib ixtiyarısız. Ancaq təvəqqe eləyirəm mənim bu cür rəftarımı biədəb hesab eləməyəsiz.

Dilbər xanım. Nə danışırsan, Əşrəf? Kim sənə biədəb deyə bilər? Vallah, üzünə demirəm, sənin kimi cavan hələ bizim şəhərimizdə olmayıb. Əlavə, sən məgər özgəsən?

Əşrəf bəy. Mən həmişə sizi anam yerində qoymuşam... Allah şahiddir ki, bu sözdə xilaf yoxdur. (*Saata baxıb*). Yolum uzaqdır, xala, mənə rüsxət verin qulluğunuzdan mürəxxəs olum.

Dilbər xanım. Get, xalan sənə qurban. Hələ bu günlərdə, sənə xəbər göndərərəm.

Əşrəf bəy. Xudahafiz.

Dilbər xanım. Xoş gəldin... (*Əşrəf bəy gedir.*) Mübarək işdir, Allah çox xeyir versin... Bu halda şəhərimizdə Əşrəfdən münasib oğlan yoxdur... Cavahir əlbəttə bu işə razıdır, artıq söz ola bilməz. Mənim heç ümidim yoxdu ki, Əşrəf bəy bu fikrə düşə... Bundan sonra düşmən dəxi artıq yanacaq. Olsun, olsun! Yetər, Yetər. (*Çağırır.*) Artıq saxlamaq lazım deyil, bu günlərdə işi tamam elərik. (*Yetər daxil olur.*) Yetər, otağı yığışdır, hacının gələn vaxtıdır... Cavahir görəsən paltarı tikib qurtardımı? (*Gedir.*)

Yetər. Əşrəf bəy gələn kimi mən o saat duydum. Cavahir özü də elə eşitdi... Allah mübarək eləsin, heç belə münasib iş olmazdı... Tək oğlan, əl-ayağına dolaşan yox, cavan, göyçək, özü oxumuş, mülkmaşı. Artıq nə lazım? Buna deyərlər: nə yoğurdum, nə yapdım, hazırca kökə tapdım... Allah öz birliyi xatirinə mən yetimə də bir bəxt açsın.

Hacı Qəmbər (*daxil olub*). Ay qız, Yetər, nə qayırırsan, bala?

Yetər (*başını aşağı salır*). Heç, otağı yığışdırıram.

Hacı Qəmbər (*zənnlə Yetərin üzünə baxır*). Başını niyə aşağı salmısan, ay qız? Yuxarı bax görüm. Niyə rəngin qaçıb, naxoş-zad deyilsən ki, yaxın gəl görüm. Sənə yaxın gəl demirəm? (*Gedib Yetərin qolundan tutur*). Üzünə nə olub, qaralıb ay qız? (*Çənəsindən qalxızır.*) Kömürçü ha deyilsən. (*Yetər yavaşdan çəkilib getmək istəyir.*) Yetər...

Yetər (*dayanır*). Bəli.

Hacı Qəmbər. Get mənə bir az soyuq su gətir... (*Yetər gedir.*) Qəribə işə düşmüşəm, bir dəqiqə qızı görməyəndə dəli-divanə oluram... Bir xətadan qurtarıb dübarə təzə xətayə düçar olmuşam. Bilmirəm də nə tövr eləyim. Kəbindən savay bir əlac yoxdur, şəriətə görə də bu bir böyük savabdır. Zarafat deyil, səkkiz yaşından indiyə kimi saxlayıb bu dərəcəyə yetirmişəm, belə lətifəni əldən qoysam mənə axmaq deyərlər. Hərçənd məsəldir "köpəyin iyə düşəni tuladan yeyin olar", amma hələ mənə bu sinnimdə köpək demək olmaz, mən özümü heç bir cavana tay tutmaram. (*Yetər su gətirir, hacı almır*). Ay qız, Yetər, sən lap yekə qız olmusan ha, indi gərək sən on altı, ya on yeddi yaşında olasan... Sən bizim evə gələndə lap balaca uşaqdın... Ay qız, üzünü niyə yumursan? İstəyirsən sənə bir ətirli sabun alım?

Yetər (*kənara*). Qana bilmirəm bu nə deyir. (*Hacıya.*) Əgər içmək istəmirsiz, aparım.

Hacı Qəmbər. Yetər, gərək sənin atan-anan yadına düşməyə, sən çox balaca idin. (*Yetər suyu yerə qoyub gedir.*) Acığı tutdu. Eybi

yoxdur, yavaş-yavaş yola gətirrəm. Hələ ürkütmək lazım deyil. Pəh, pəh, pəh! Nə qədər dedikcən gözəldir. Ondan masəva novrəstədir. Ah, dünya beş gündür, beşi də qara... Bir az istirahət elərik, əcəl yetib Əzrayıl da gələndə deyərik buyur!

Dilbər xanım (*daxil olub*). Ay kişi, yaxşı ki, bu gün tez qayıtdın evə. Sənə bir əhval deyim... Əşrəf bu gün gəlmişdi mənim yanıma. Deyir ki, hacıdan təvəqqe eləyirəm məni oğulluğa qəbul eləsin... Mənim, deyir, bir kəsim yoxdur sizdən savayı... Bu işə indi sən nə deyirsən?

Hacı Qəmbər (*kənara*). Nə yaxşı oldu... Cavahir əl-ayağımıza dolaşmaz. (*Dilbər xanıma.*) Bilirsən, arvad, nə var?.. Mənim bu axırı kı işimdə Əşrəf bizə həqiqət oğulluq elədi, bizə xəcalət verdi, özün borclu elədi. Ona görə insafdan uzaqdır ki, biz onun sözün yerə salaq. Əlavə mən belə qanıram ki, Əşrəfdən artıq oğlana biz Cavahiri verə bilməyəcəyik. Allah mübarək eləsin. Mən bu işə çox razıyam və şadam.

Dilbər xanım. Mən özüm də çox şadam və razıyam. Ancaq indi rüsxət verirsənmi ki, mən bu işə razı olmağımızı Əşrəfə məlum edəm?

Hacı Qəmbər. Əgər Cavahir özü də bu işə razı olsa, onda məlum eləyə bilərsən?

Dilbər xanım. Məni və Cavahiri qonaq çağırıblar, gərək elə bu saat gedək. Cavahirə də yolda deyərəm.

Hacı Qəmbər. Çox yaxşı, elə vaxtdır, gedin... (*Dilbər xanım gedir.*) Heç bir belə sahmanlı iş olmazdı. Arvadın başın qarışdırrıq Cavahirin işinə, başlarıq Yetərin işini. Qardaş, Allahdan gizlin deyil, bəndədən nə gizlin, dəxi tab-taqətim kəsilibdir, aşkar olmuşam Məcnun. (*Gedib qapıdan qulaq asır.*) Gedin izalə olun da!.. Mən görüm başıma nə çarə qılıram (səktə). Əgər Yetər razı olsa, mən işi elə bu gün tamam elərəm. İnşallah, Yetər ağasının sözün yerə salmaz... Bir neçə gün xəlvət saxlarıq, sonra Dilbər bilsə də eybi yoxdur. Çox atılıb düşər, mehrin sayaram qabağına, deyərəm xoş gəldin. (*Gedib dübarə qulaq asır.*) İtilib getməzlər də!.. Əlhəmdülillah, getdilər (səktə). Yetər, Yetər!

Yetər daxil olur.

Yetər. Nə buyursuz?

Hacı Qəmbər. Getdilər?

Yetər. Bəli, getdilər...

Hacı Qəmbər. Çox əcəb, çox pakizə. (*Yetər getmək istəyir.*) Hara qaçırsan, ay qız? Bir az dayan görüm nə var. Cavahirin işinə sən nə deyirsən, razısanmı?

Yetər. Mən nəkarəyəm ki, razı olam ya olmayam... Mən bir yetim qız, özüm də qulluqçu.

Hacı Qəmbər. Sarsağın qızı, bu evdə əvvəlinci xanım elə sənsən. Ancaq orası var ki, sən o sinnə dolmusan ki, biz şəriətə görə olmuşuq bir-birinə nəməhrəm; mən sənin üzünü görüb səsini eşidə bilmərəm; çox günahdır, nə qədər desən günahdır.

Yetər. Nə eybi var, ağa, mən bundan sonra sizə heç görünmərəm və danışmaram.

Hacı Qəmbər. O nahaq sözdür. Mən elə iş görə billəm ki, sən mənə məhrəm olarsan.

Yetər. Mən qana bilmirəm. Bir deyirsən ki, mənə baxmaq günahdır, bir də deyirsən məhrəm olaram.

Hacı Qəmbər. Küçüyün nadürüstlüyünə bax a!.. Guya ki qanmır... Nəyindir ki, qanmırsan? Mən səni bu saat başa salım... Bilirsən, Yetər, nə var... Əgər mənim evimin şeylərin və nəqd pulumu hesab eyləsən, əlli beş mindən ziyadədir. Cavahir bu gün-sabah gedir. Dilbər əgər artıq-əskik danışsa, mehrin qoyaram qabağına, deyərəm xoş gəldin. Bir sən qalarsan, bir də mən. Kəbinimizi kəsdirərik. Hər nə olub-qalanım var, hamısını yazdırram sənin adına, olarsan bu evdə xanım. İndi başa düşdünmü, küçük?!

Yetər. Mən sizdən təvəqqe eləyirəm bu sözü bir dediz, bir də ağzınıza alıb, danışmayasız. Mən ölənəcən Dilbər xanımın kəniziyəm, kənizi.

Hacı Qəmbər. Dəli olmusan, nədir, ay qız? Bir dürüst fikir elə gör Allah-taala sənə nə mərtəbədə böyük bəxt açıbdır.

Yetər. Elə bəxti mən istəmirəm.

Hacı Qəmbər. Niyə? Belə məlum olur ki, məni qoca hesab eləyirsən də? Sənin Əşrəf bəyin kimi oğlanları mən cücə yerində qoymuram! Sən nə deyirsən? Onun kimi oğlanların beşinə bir yumruq vursam, yerlərindən durmazlar. Məni necə hesab eləyirsən?.. Yassar balası, yassar. Gör məni kimə tay eləyir.

Yetər. Nahaq yerə özünüzü tərif eləməyin, olan iş deyil.

Hacı Qəmbər. Heç o yan-bu yan eləmə. Bu işdə ölmək var, dönmək yoxdur... Bilsəm ki, məni bu işin üstə dar ağacına çəkəcəklər, genə səndən əl çəkməyəcəyəm.

Yetər. Bircə fikir eləyin axır, siz mənə həmişə qızım-qızım demisiz.

Hacı Qəmbər. Mənim malım, canım, dövlətim sənə qurban, Yetər. Sən gəl mənim bu sözümü yerə salma. Bilseydin ki, mənim gecə-gündüz qərarım yoxdur, bir saat səni görməyəndə dəli-divanə oluram. Bilseydin ki, malımı, canımı qoymuşam sənin yolunda, bu qədər məni incitməzdin.

Yetər. Ağa, belə söhbətdən mənim abırım töküldü... Sizi and verirəm Allahın birliyinə, məni Dilbər xanımın yanında xəcil eləməyin.

Hacı Qəmbər. Dilbər nəkarədir ki, cürət edib sənə güldən ağır söz deyə bilə. Dünyavü aləmi mən sənin üstündə xaraba qoyaram.

Yetər. Ağa, Allah xatirinə məni o məqama gətirməyin ki, sizin yanınızda bihəyalıq eləyim. Mən gedib özümü diri-diri quyuya salmağa razıyam, nəinki bu evə qeylü-qal.

Hacı Qəmbər. İndi ki, öz xoşuna razı olmursan, mən bu işi sənsiz elərəm, özü də güc ilən... Mən belə deməmişdim. Dürüst fikrində saxla ki, mən deyənə bitməsən, başuvu it başı kimi kəsəcəyəm və əgər o fikrə düşəsən ki, evdən qaçasan, səni yer deşiyindən çıxardıb genə əl çəkməyəcəyəm... İndi mən gedirəm, sən dürüst ağlını başına cəm elə və bu axşam mənə cavab ver. (*Gedə-gedə.*) Axmağın balası öz xeyrini də bilmir.

Yetər (*tək*). Belə ağrım sənin özünə də, malına da! Axmaq kişi. Hələ görünür ki, ağlı başına yığılmayıb... Dəlidən hər nə desən çıxar, qorxmaq gərək... Allah heç bir bəndəni yetim, köməksiz eləməsin!.. Hənək-hənək, axırı dəyənək... "Qızım-qızım" deyə-deyə axırda belə kələk?.. Səni görüm, kişi, belin sınsın!.. Qüvvətdən dəm vurur, öləsən ha!

Mahmud (*daxil olub*). Xoş gördük, Yetər! Yaxşısanmı, kefin necədir, nə qayırırsan, nə eləyirsən?

Yetər. Xoş günün olsun, ay Mahmud! Nə yaxşı oldu ki, sən gəldin bizə.

Mahmud. Məni Əşrəf ağam göndərib. Deyir o işdən mənə bir xəbər. Elə sənin yanına gəlmişəm.

Yetər. İşə nə var, iş çoxdan düzəlmiş işdir. Əşrəf bəyə deyərsən gözləri aydın olsun... Mahmud, sən özün bir mənə de görüm sən niyə bizə heç gəlmirsən?

Mahmud. Nə bilim, ay Yetər. Vallah, o qədər işim olur ki, başımı da qaşımağa macal olmur. Bir yandan bəyin işləri, bir yandan öz işim.

Yetər. Sənin işin nədir?

Mahmud. Nə bilim... Özümə bir-iki otaq tikdirirəm, töylə-pəyə tikdirirəm... Əşrəf bəy deyir ki, gərək sən də evlənəsən... Mən də hazırlaşıram, əlac nədir?

Yetər. Sən Əşrəf bəyin darğasısan?

Mahmud. Əşrəf bəy mənim ağamdır, ölənəcən ondan əl çəkməyəcəyəm... Nəinki darğa, bəlkə hər bir ixtiyar mənim əlimdədir.

Yetər. Ay Mahmud, vallah, fikir eləyəndə ki, Cavahir xanım bu evdən gedəcək, az qalır bağrım çatlasın, bilmirəm Cavahir xanımsız mən tək bu evdə necə olacağam.

Mahmud. Sən özün də gəl bizim kəndə. Vallah, doğru deyirəm. Nə var burada?.. Kənd yaxşıdır, Allah vurub şəhəri, adam göy ot da görmür.

Yetər (*gülə-gülə*). Hacı məni qoyarmı ki, mən də gedim kəndə?!

Mahmud. Sənin fikrin olsun gəlməyə, görüm onda səni kim qoymayacaq. Vallah, səni elə aparram ki, hacı olmasın, lap babası olsun, heç ruhun da inciməz. Qoymaram başından bir tük əskik olsun... Hacı o yan-bu yan eləsə, onun özünü də oğurlaram.

Yetər. Mahmud, zarafat o yanda dursun, Cavahir xanım gedəndən sonra nə vaxt sənə sifariş eləsəm, gəl məni apar kəndə.

Mahmud. Bax, belə mənim bu gözələrim üstə! Nə vaxt istəsən, mən o saat hazıram. Ancaq sən sözündən dönmə.

Yetər. Mənim heç kəsim yoxdur, Cavahir xanım gedəndən sonra mən lap yetim qalacağam, sən ol mənə qardaş.

Mahmud. Qardaş deyərsən, qardaş ollam, yoldaş deyərsən yoldaş!

Yetər. Çox sağ ol, indi get, hacı gəlib səni burada görməsin, yaxşı olmaz.

Mahmud. Salamat qal.

Yetər. Xoş gəldin.

(*Mahmud gedir.*)

Yetər (*tək*). Bizim hacıya bax, hacıya!.. "İtin əbləhi qaysavadan pay umar" – buna deyiblər... Siz Allah, görün heç rəvadırmı ki, mən nəsib olam kimə, bir dişi düşük, kaftar kişiyə. Bihəya oğlu bihəya zəli kimi yapışıbdır... Bir neçə gün möhlət verə ta ki, Cavahir xanımın işi

qurtara, onda mən öz fikrimi yaxşı çəkərəm... Ancaq qorxuram güclə iş görə. Dəlidən hər nə desən çıxar. Allaha pənah.

Cəbi (*daxil olub*). Ay qız Yetər, ala bu şeyləri. (*Səktə*) Nə durmusan, al da! Şal, üzükdür, hacı bu saat sandıqdan çıxardıb. Allah sənə bir elə bəxt açıbdır ki, heç kimə müyəssər deyil.

Yetər. Apar o şal, üzüyü hacı soxsun gözlərinə, eşidirsənmi?

Cəbi. Axmaq olma balam. Adam tarısına təpik atmaz... Bu bir belə xoşbəxtlikdir ki, heç yatıb yuxuda da görə bilməzsən.

Yetər. Bu ki, belə xoşbəxtlikdir və hacı sənə xoş gəlir, öz bacın qızını versənə.

Cəbi. Yetər, Yetər, mən ölüm incimə... Çünki hacıya getmək istəmirsən, lotu lotuyana gəlsənə mən arvadımı boşayım, mənə gələsən. Nə olar, ay qız, axırda ölməyəcəksən?

Yetər. Tfu, sənin bihəya saqqalına! Dəxi nə deyim. (*Gedir.*)

Cəbi (*tək*). Qız deyil ki, bir od-yalovdur... Yanından keçmək olmur... Amma öz aramızdır, necə yaxşıca maldır! Allah ürəyinə bir rəhm sala, özünə halal övrət eləyəsən. Necə yaxşı olar!.. (*Səktə*) Xeyr a... Mənim xəyalım turş xəyaldır. Milyonçu hacıya getməyən mənə gələrmi? Fələyin üzü qara olsun! Barı bolca dövlətin ola, bunlar da olmasa, barı bir şücaətin ola, gənə dərd yarıdır.

Hacı Qəmbər (*daxil olub*). Cəbi, şeyləri verdinmi?

Cəbi. Verdim, ağa götürmədi...

Hacı Qəmbər. Nə dedi götürmədi?

Cəbi. Nə bilim, ay başına dönüm. Qana bilmirəm. Bir söz deyəndə adamın atası, anası qalmır, ağzına gələni deyir.

Hacı Qəmbər. Ay gədə, sən qəribə bimənəsrəf adamsan, heç zad əlindən gəlmir. Bəs sən nəyə gərəksən?

Cəbi. Gədə neyləsin, burada güc işi yoxdur, ustalıq lazımdır. Bir az tələsməyin, görək nə təhər elərik.

Hacı Qəmbər. Cəbi, mən gedirəm... And olsun getdiyim Məkkə və Mədinəyə, əgər sən bu işi düzəltsən, sənə yüzcə manat pul verərəm.

Cəbi. Siz buyurandan sonra, pulsuz da mən borcluyam çalışım, əlləşim, ancaq bir az səbr lazımdır.

Hacı Qəmbər. Nəinki yüz, iki yüz də verərəm, üç yüz də verərəm. Ancaq iş əmələ gəlsin. Qoçum Cəbi, görüm nə tövr fənd quracaqsan. Sən ki, şeytana papaq tikənsən.

Cəbi. Arxayın ol, ağa, hər nə kələyim var, işlədəcəyəm.

Hacı Qəmbər. Görək, Allaha pənah! (*Gedir.*)

Cəbi (*tək*). Yüz manat az pul deyil... Bir az bərkitsən bəlkə üç yüz də verə... Görünür ki, kişi çox əl-ayaqdadır. Qan gözün tutub... Amma çifayda! Qancıq elə qancıq deyil ki, adam söz deyə bilsin... Görək... (*Səktə və fikir*) Yetər, Yetər!

Yetər (*daxil olub*). Qoymazsız bir saat bir yerdə oturaq! Məndən nə istəyirsiz, əl çəkməzsiz?

Cəbi. Mənim bu canım ölsün ki, səndə bax bircə belə də ağıl yoxdur. Axmağın balası, mən də səndən ötrü çalışıram, sənə yazığım gəlir, yoxsa mənə nə düşübdür... Mən bileydim ki, hacı mənim bacım qızını alar, mən elə bu saat özümü ataram hacının ayaqlarının altına... Sən nə deyirsən?.. Amma yəqin bilirəm ki, istəməz, o sənə bənddir, səndən ötrü dəli-divanədir.

Yetər. Cəbi, vallah, sən axırı məni o yerə gətirəcəksən, saqqaluva lomba ilə tüfürəcəyəm.

Cəbi. Vallah, çənəni yerindən oynadaram! Qancıq, bir sözünə bax.

Yetər. Tfu! (*Tüpürüb qaçır.*) Aldınmı payını?

Cəbi (*tək, səktə*). Mənə hələ bu da azdır... Bir mənə deyən gərək ay həpənd, sən nə girmisən meydana? Hacı nər kimi qızışıb norəstə qız alacaq, sənin saqqalına tüfürəcəklər. Mənim kimi də axmaq olarmı? Daş mənim bu axmaq başıma... Könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək. Hacı qoy özü öz işini düzəltsin, mən qələt elərəm bundan sonra Yetərə bir kəlmə söz demərəm. (*Gedir.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur həmin otaqda.

Hacı Qəmbər (*tək*). Paho, ay!.. Axır ki, Cavahiri yola saldım getdi. İndi görüm mən nə qayırıram... Doğru deyiblər bir cahıllıqda, bir də qocalıqda baş gərm olar. Göz qızışıb, gecə yuxusuz, gündüz əlamanda... Belə ruzgarı uzun çəkməz olmaz... Dünyavü-aləm olub peşəm. Hər bir saat, hər bir dəqiqə, vaxtbivaxt Yetər durub gözümün

qabağında... İş düzələr, bir neçə müddət istirahət elərik... Dünya beş gündür, beşi də qara. Süleymana qalmayan dünya kimə qalacaq? (*Cəbi daxil olur.*) Hə, Cəbi, necə oldu?

Cəbi. Cəbini Allah yer üzündən götürsün... Cəbini buyurursuz bitməz işə, adını qoyursuz yarıtmaz! Cəbi neyləsin?.. Nə qədər əlləşirəm, nə qədər çalışıram, qancıq tora girmir ki, girmir... Deyirəm ay qız, axmağın balası, belə dövlətdən, cah-calaldan kim əl çəkər... İndiyə kimi qulluqçuluq eləmisən, bundan sonra xanımlıq elə... Ye, iç, yat, gəz! Allaha da gündə min kərə şükür elə... Əlac olmur. Çox da bərkə çəkəndə, deyir vallah Dilbər xanıma deyərəm... Dəxi saqqalımda yer qalmayıbdır ki, lomba ilən tüfürməmiş olsun.

Hacı Qəmbər. Get onu bəri çağır görüm... (*Cəbi gedir.*) Nainsafın balası nainsaf, gör necə nəməkbəhəramdır. Bir mənə deyən gərək nə düşmüsən həpənd Cəbinin üstünə, çağır mollanı, kəbini kəsdir, qurtarsın getsin... Yetərin harayı onda görək hara çatar.

Dilbər xanım (*daxil olur, acıqlı və təəccüblü Hacı Qəmbərə xeyli baxıb*). Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük. Ay bihəya oğlu bihəya, tfu sənin bihəya saqqalına! Bu saqqaldan utanmırsan heç?!

Hacı Qəmbər. Başına at təpibdirmi nədir, arvad? Nədən ötrü və nə cürət edib bu föhşləri mənə deyirsən, hə?

Dilbər xanım. Nə cürət eləyirəm?! Nədən ötrü?! Bilmirsən, ay bihəya? Vallah, bu evə bir od qoyaram, bir oyun oynayaram inqirazi-aləməcən danışılar! Bir gözümün içinə dürüst bax! Təzədən dəli olmusan, ay mürtəd, ay məlun? Tfu, sənin saqqalına!

Hacı Qəmbər. Bihəyanın qızı, şəriətdən çıxıb üzümə ağ olursan? Mənim cinimi bilirsən ki! Bu saatda bu evdən səni it qovan kimi qovaram.

Dilbər xanım. Çaxır içmisən, yoxsa qarğa beyni yemisən, məni evdən qovursan?.. Bəxtəvər başıma, altmış yaşında sahibim təzədən eşqə düşüb!.. Boyunu yerə soxum!..

Hacı Qəmbər. Dinc, farağat otur, heç atlanıb-düşmə, yoxsa axırda peşman olarsan. Məni yaxşı tanı.

Dilbər xanım. Yetər, Yetər! Buraya gəl, ay qız! Buraya gəl görüm, indiyə kimi sənə "qızım, qızım" deyən, səni nə tövr zərzibaya münəvvər eləyib bu evdə xanım qayırır. Tfu sənin saqqalına!

Hacı Qəmbər. Sənin cürətin yoxdur ona "buradan dur, orada otur" deyəsən! Murdarın qızı murdar, sürün gözümün qabağından!

Dilbər xanım. Bu saat qaçaram bazara başıaçıq, ayağıyalın; çağırram aləmi, tökərəm başıma ki, camaat, Hacı Qəmbər təzədən dəli olub, məni, beş uşaq anasını, Fərhad kimi otuz il külüng çalanı öz evindən qovur. Səni bir saatda rüsvayi-cahan elərəm.

Hacı Qəmbər. Əstəğfürullah! Lənət sənə kor şeytan ha! Sözün nədir, gözünə dönüm, məndən nə istəyirsən, məndən, nə istəyirsən, ay dəli Xudaverdinin nəvəsi?

Dilbər xanım. Səndən nə istəyirəm ki, pinəçi Kazımın oğlu? Ay dünənəcən çərçilik eləyən! Yetəri buraya çağır, onda sənə deyərəm.

Hacı Qəmbər. Əstəbfürüllah! Xataya düşdük camaat da.

Dilbər xanım. Axır deyirəm nədən ötrü Cavahiri başından tez rədd elədi, qızışıb eyşi-işrətə məşğul olmaq istəyirmiş... Tfu, məlun! Heç utanmırsanmı? Yetər xanım, nazlı xanım, norəstə xanım, gəl! Tfu, biqeyrət!

Hacı Qəmbər. Yetər səndən pisdir? Yetəri sənin kimi yüz arvada vermərəm. Yavaş, onu xanım eləyəndə görək mən şəriətə namüvafiq iş görürəm?.. Əgər xoşuna gəlmir gözüm üstə yolun var, buyur təşrif apar... Buyur elə bu saat buyur.

Dilbər xanım. Sən bu evdə qan salmaq istəyirsən, qan, qan, qan! Vəssallam. Abrı yeyib, isməti atmısan dalına!

Hacı Qəmbər. Axmağın qızı axmaq! Bircə onu başa düş ki, Yetərin on beş ya on altı yaşı var, biz olmuşuq nəməhrəm, istəyirsən ki, məni günaha batırıb cəhənnəm odilə yandırasan?

Dilbər xanım. Bihəyanın üzrünə bax, üzrünə! Xeyr, elə deyil. Sənə belə dikməmə qız gərəkdir, norəstə! Tfu saqqalına, tfu etibarına!

Hacı Qəmbər. Dəxi bəsdir, kifayət elər?.. Dur itil gözümün qabağından, yoxsa vallah sür-sümüyünü əzərəm. Dur deyirəm sənə!.. Sən məni lap biqeyrət elədin, sürün!..

Cəbi daxil olur.

Dilbər xanım (*Cəbiyə*). Ay bihəya oğlu bihəya! Yaxşı, hələ bu Məkkə belini sındırmış ağlın itiribdir, sənə nə düşüb, mürtəd oğlu mürtəd, girmisən meydana, çöp altında dəyirman tikirsən? Ay çörəyim səni hər iki gözündən eləsin!

Cəbi. Ay xanım, başına dönüm, mənim taxsırım nədir ki, söyürsüz? Mən neyləmişəm?

Dilbər xanım. Gözümüz aydın olsun, pişiyimiz oğlan doğub... Allah kişilərin hamısına lənət eləsin ki, bir az yalları artıq düşəndə it kimi kürsəyə gedirlər.

Hacı Qəmbər. Yalım artıq olanda, görək mən də gedib qeyrilər kimi rus arvadı kənarda saxlayıram? Allahın əmrindən, peyğəmbərin şəriətindən çıxıram?

Dilbər xanım. Neynək, əgər saqqalına, getdiyin Məkkəyə yaraşar, sən də get bir rus arvadı saxla.

Cəbi. Xanım, heç acığın tutmasın... Rus xanımlarında belə naz var, qəmzə var, şivə var, o ki, müsəlman arvadlarında tapılmaz. O yaraşıb rus xanımlarına ki, hər tərpənişi adamın canını alır.

Dilbər xanım. Elə o deyilmi hacının beynini qarışdıran?

Hacı Qəmbər (*ayağa durub*). Dəxi sən mənim canımı yığdın boğazıma! Bu saat itil mənim evimdən! Tünbətünün qızı, sürün buradan! (*İtələyir.*) Get, bu gün mehrini sayaram qabağına. (*Güc ilə qovur.*)

Dilbər xanım (*ağlaya-ağlaya*). Allah, belə zülmü götürürsən də!

Hacı Qəmbər. Hara gedirsən get. Sənin o biri otaqda işin yoxdur, düz get!

Dilbər xanım. Gör, a bihəya oğlu, sənin başına nə gətirəcəyəm. (*Gedir.*)

Hacı Qəmbər. Mən belə deməmişdim... Cəbi, bu saat Molla Səfini çağır buraya, artıq məndə səbr qalmayıb, dəxi dözə bilmərəm!.. Bu nə arvad oldu mənim canıma!

Yetər (*daxil olub*). Ağa, indiyə kimi mən sənin üzünə dik baxmamışam, bu evi öz atamın evi hesab eləmişəm. Siz bu fikrə düşəndən bəri mən gecə-gündüz ağlayıram. Bu evi nə üçün dağıdırsız? Heç ola bilərmi ki, Dilbər xanım bu evdən qovulsun, axır o mənə analıq eləyibdir... Mən bu işə razı ola bilmərəm.

Hacı Qəmbər. Mən tamam qohum-əqrəbadan əl çəkirəm, otuz il bir yerdə mənimlə yoldaşlıq edən övrətimdən əl çəkirəm, gör bu axmağın balası mənə nə vəz eləyir.

Cəbi. Neyləyim ay ağa, başına dönüm, Allah mənə bir elə qız verməyibdir ki, sənə xoş gələ, atam özümü ayaqlarının altına, deyəm: "Ağa, qurbandır sənə, buyur". Bu veyil qızı veyil öz xoşbəxtliyin qanmır.

Yetər. Ağa, Allah xatirinə. Dilbər xanımı qaytarın evə! Xudaya, bu nə işdi mən düşdüm! Allah rizasına, ağa, mənə zülm eləməyin, məni çevir uşaqlarının başına... Mən Dilbər xanımın göz yaşına dözə bilmirəm, camaatı özünüzə güldürməyin.

Hacı Qəmbər. Səsini kəs! Dilbər də cəhənnəmə, camaat da cəhənnəmə... İşivü gör, ay gədə, Cəbi, tez ol get Molla Səfini buraya çağır, tez ol! (*Cəbi gedir.*) Mənim malımın, canımın bundan sonra təəllüqü var sənə. Gör səni necə saxlayacağam! Zər-zibanın içində. Görən desin: afərin, Hacı Qəmbər! Molla gələnəcən... Alıb gətirmişəm. (*Tələsik gedir.*)

Yetər. Anasız, atasız, qardaşsız yetim canım vay... Xudaya! Mən nə günah eləmişdim? Mən Dilbər xanıma nə cavab verim? Cavahir xanıma nə deyim? (*Oturub ağlayır.*)

Hacı Qəmbər (*əlində bir kəllə qənd və bir qutu nabat daxil olur*). Dinim, imanım, dövlətim, malım, niyə ağlayırsan? Bu canı qoymuşam yolunda. (*Yetərə tərəf gedir, Yetər qaçır*) Qız uşağı elə belə olar, qabaqcan bir az ağlar, xiffət elər, sonra öyrəşər. Bir az da keçər başlar ki, filan arvada niyə baxdım? Gül kimi Yetəri qoyub kənara kim baxar?.. Bundan sonra namazımız pakizə qılıb əyləşərik evdə, başımızı qoyarıq Yetərin dizi üstə, bir neçə müddət istirahət elərik, Əzrayıl da gələndə deyərik, buyur.

Mahmud (*daxil olub*). Salam əleyküm, ağa!

Hacı Qəmbər. Əleykəssalam. Nə var, nə yox, Mahmud? Cavahir necə dolanır, yaxşıdırmı?

Mahmud. Allaha şükür, keyfləri kökdür, damağları çağ... Cavahir xanım məni göndərib ki, get gör necə dolanırlar, salamatdırlarmı? Əlavə gəlmişəm bir neçə şeylər alıb aparım, bir də xanım bir az yağ, qaymaq göndərib, onu da verdim Yetərə. Müraxxəs olum qulluğunuzdan. İşim çoxdur, axşama düşərəm.

Hacı Qəmbər. Get, axşama düşərsən və mənim tərəfimdən çox dua apar.

Mahmud. Baş üstə, dua göndərən sağ olsun. (*Gedir*)

Hacı Qəmbər. (*tək, pəsdən oxuyur*):

Ey dil, qərar gir ki, çe vəqti-təpidənəst?
Ey didə, xun məbər ki, həngami-didənəst[1].

[1] Ey ürək, sakit ol, heç çırpınmaq vaxtıdırmı,
Ey göz, qan ağlama ki, yarı görmək vaxtıdır.

Axır ki, çatdım arzuma, şükür xudaya. Dilbər də bir az atılıb-düşər, sonra yumşalar, hər bir iş düşər öz yoluna. Mən qələt elərəm bir də Hacı Salmana yaxın gedərəm. Nə lazım özümü artıq zəhmətə salım. (*Qapını açıb baxır.*) Bu Cəbi məlun oğlu getdiyi yerdən qayıtmaz da... Bilmir ki, mən bu saat nə iztirabdayam. (*Oxuyur.*)

Mən bəsteyi-zülfəm, mənə zəncir nə lazım,
Öldür məni qurtar, belə təxir nə lazım?

Molla Səfi (*daxil olub*). Salam əleyküm, hacı.

Hacı Qəmbər. Əleykəssalam, Molla Səfi. Siz bu evə çox xoş gəlmisiniz! Buyurun, buyurun görək.

Molla Səfi (*əyləşib*). Bu saat Cəbi dedi ki, hacının sizə bir işi düşüb, tez buyurun oraya.

Hacı Qəmbər. Bəli, sizə bir xeyir işimiz düşübdür. Çox əziz olasınız ki, tez təşrif gətirmisiz.

Molla Səfi. Mən həmişə sizin qulluğunuzda hazır varam. Özünüz bilirsiniz ki, mənim sizə nə qədər məhəbbətim var. Allah özü şahiddir ki, mən həməvəqt sizə duaçı varam, heç sizi yadımdan fəramuş elərəm?

Hacı Qəmbər. Allah imanınızı kamil eləsin... Mən sizə bir işdən ötrü zəhmət vermişəm... Mən bir yetim qız, atasız, anasız saxlamışam, lap bir tikə vaxtından. İndi yetişib yekə qız olub. Özünüz bilirsiniz ki, şəriətə görə biz olmuşuq bir-birimizə naməhrəm. Ona görə lazım gəlir ki, onu bir növ xoşbəxt eləyim.

Molla Səfi. Yəqin ki, hacı, qızı ərə vermək xahişiniz var... Afərin, səd afərin... Vallahı bir elə iş görürsünüz ki, guya behiştin bir guşəsin satın alan kimi, çox gözəl, tərifəlayiq işdir.

Hacı Qəmbər. Xeyr, mənim fikrim onu evdən çıxarmamaqdır.

Molla Səfi (*diz üstə qalxıb*). Pəh, pəh, pəh!.. Buna, bax, heç sözüm yoxdur... Afərin, maşallah! Belə işin nə qədər savabı var, heç bilirsiz? Pəh, pəh, pəh! O qədər savabı var ki, yer ilən göy arası tutmaz!.. Görək, hacı, kəbin nə vaxt olacaq?

Cəbi daxil olur.

Hacı Qəmbər. Mən elə sizə məhz ondan ötrü zəhmət vermişəm. Xahiş eləyirəm ki, elə bu saat tamam eləyəsiz.

Molla Səfi. Çox yaxşı, çox gözəl, çox pakizə və çox mübarək... Allah xeyir versin, ömri-tulani əta eləsin... Bu gün, elə saat da çox xoşdur... ay Cəbi, bu qutudakı nəmənədir?

Cəbi. Nabatdır, ay Molla Səfi.

Molla Səfi (*təbəssümlə*). Çox pakizə... Bəs bu qəndin çayı hanı?

Hacı Qəmbər (*beş manat çıxardıb*). Bu beş manat da olsun çay pulu!

Molla Səfi. Pəh, pəh, pəh! Çox mübarəkdir, Allah boya-başa çıxartsın... Yaxşı... Hacı, görək qız özü bu saat haradadır və bu işə razıdırmı?

Cəbi. Qız evdədir və özü bu işə razıdır. Mən də onun vəkiliyəm.

Molla Səfi. Çünki bu işdə artıq savab var, lazım gəlir ki, şərən olsun... Ola bilərmi qız özü gəlib rubəru razılıq versin və mən də tamam eləyim.

Cəbi. Mən ərz eləyirəm ki, qız öz dililən yanımda iqrar eləyib və məni özünə vəkil tutub. Mehri də olacaq yüz əlli əşrəfi.

Molla Səfi. Yəni nə eyib elər, qız gəlsin dursun o qapıda və bir kəlmə desin ki, mən bu işə razıyam, ya ki, elə işarə eləsin, kifayət elər... Mənim xahişim odur ki, bu gözəl iş şərən olsun, vəssalam... Cəbi, qızı çağır gəlsin... Hacı, qoy mən deyən olsun... Savabı artıqdır.

Hacı Qəmbər (*kənara*). Mollaların elə bu füzulluğu mənə xoş gəlmir. (*Cəbiyə.*) Cəbi, o qızı çağır gəlsin buraya.

Cəbi. Baş üstə, çağırım... Hərçənd lazım deyil idi. Çox vaxt belə də keçər... (*Gedir.*)

Molla Səfi. Nə əcəb xəyalınıza gəldi bu gözəl iş?.. Hacı, sənin başın üçün, bu bir elə işdir ki, hər kim eşitsə afərin deyəcək. Əlavə, bu işin həm bu dünyada, həm axirətdə xeyri var.

Hacı Qəmbər. Əlacım yoxdur, yazıqdır, neyləyim? Qorxuram verim özgəsinə bədbəxt ola... Bu zəmanədə adamı tanımaq çətindir.

Cəbi (*hövlnak daxil olur*). Ay ağa, başına dönüm, cürət edib deyə bilmirəm, qız evdə yoxdur, qızı aparıblar...

Hacı Qəmbər (*başına vurub*). Vay, evim yıxıldı!.. Bu dəqiqə qızı Mahmud apardı... Tüfəngi bəri gətir. Ay gədə, dalımcan gəl, ay gədə! (*Gedə-gedə.*) Vay, evim yıxıldı!.. Zalım oğlu Mahmud!.. (*Gedirlər.*)

Molla Səfi (*tək*). Pəh, bu olmadı ha! Mənə deyən gərəkdi, həpənd, bu nə şəriətbazlıqdı... Kəbinini kəsəydin qurtaraydı gedəydi...

Ölardı hacının halal övrəti, gədə aparseydi də, geri almaq mümkün idi. Biçarə kişinin ovqatı təlx oldu... İndi mən şeyləri neyləyim. Aparmayım, mənə nə borc, mən zəhmət çəkib gəlmişəm, öz borcumu yerinə yetirmişəm. Qızın qaçmağına mən ki, müqəssir deyiləm... Sən öl, aparacağam. (*Pulu qoyur cibinə, nabatı bağlayır dəsmala, qəndi alır əlinə, hazırlaşır getməyə.*)

Cəbi (*daxil olub*). Yavaş-yavaş, ay molla! Sən o şeyləri hara yığışdırırsan, başına dönüm?.. Yəni it getdi, ip də getsin? Elə zad ola bilməz. Şeyləri qoy yerə, pulu bəri ver! Rəhmətliyin oğlu, sən lap ağ eləyirsən!

Molla Səfi. O nədəndir, əzizim, Cəbi? Yəni qızın qaçmağına mən müqəssir deyiləm ki! Zəhmət verib gətirmisiniz, haqqımdır apararam.

Cəbi. Rəhmətliyin oğlu, sən zarafata salmısan nədir? Vallah, hacı adamın dərisinə saman təpər.

Molla Səfi. Sən öləsən, Cəbi, göydən mələk yenə, mən bir zəqqum da vermərəm, nahaq özünə zəhmət vermə.

Cəbi. Sən öləsən, molla, heç elə fikirlərə düşmə! Qoymaram qədəmini çölə qoyasan! Yaxşısı odur ki, davasız, qeylü-qalsız şeyləri yerinə qoyub təşrif aparasız.

Molla Səfi. Mən ölüm, Cəbi, sən gəl mənə bu zülmü eləmə, atamın ərvahına, iki Quran xətm elərəm sənin valideyninə. Belə dur, gedim. Ay kişi, sən nə təhər adamsan! Mən ölüm, belə dur!

Cəbi. Heç vaxt olmaz, sən öləsən!

Molla Səfi. Ala, bu beş manat da sənin olsun, Allahın dərdi-bəlası da... Di belə dur, gedirəm. A kişi, belə dur deyirəm sənə! (*Cəbini itələyib çıxır, qəndi və nabatı aparır.*)

Cəbi (*tək, əlində beş manat*). Xa, xa, xa!.. Hacı, get ay batandan sonra gəl! Nə qəribə iş oldu. Qoçağım Yetər hacıya nə yaman turp əkdi... Bu beş manatdan Şahsənəmə bir başmaq, Gülsənəmə bir yaşmaq. Dilbər xanımı muştuluqlayıb, özümə də ondan bir tula payı. Allah dadına yetsin Yetərin! Vəssalam.

Pərdə

1895

MÜSİBƏTİ-FƏXRƏDDİN

Çəkmə, çəkə bilməzsən, bərkdir fələyin yayı

ƏFRADİ-ƏHLİ-MƏCLİS

Fəxrəddin bəy – cavan oğlan, darülfünun tamam etmiş
Mələk xanım – onun anası
Şahmar bəy – cavan oğlan, onun qardaşı
Hacı Murad, Xəlil } – cavan nökərlər
Rüstəm bəy – böyük mülkədar
Mahmud bəy – onun cavan oğlu
Səadət xanım – onun qızı.
Gülbahar xanım – Mahmud bəyin övrəti, Fəxrəddinin bacısı
Əhməd, Vəli } – Rüstəm bəyin cavan nökərləri
Hürü – qoca övrət, qulluqçu
Cahangir bəy – cavan oğlan, mülkədar
Fərhad, Məhərrəm } – Cahangir bəyin dostları

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Rüstəm bəyin otağında, Avropa qaydasında bəzənmiş, Rüstəm bəy əyləşib səndəli üstə, tək.

Rüstəm bəy (*tək*). İndiyə kimi tamam ömrümdə düşmən qabağından qaçmamışam, həmişə və hər yerdə düşmənə faiq gəlmişəm, bir Allahdan savayı heç kimdən qorxmamışam... (*Səktə*) Mən haman Rüstəməm ki, topdağıtmaz Cümşüd bəyin evini xaraba qoydum... Mənə bir təşəxxüs satmaqdan ötrü Kərim xanın yurdun xaraba qoydum, tar-mar elədim, evinə od vurdum, külün havaya sovurdum... İndi mən bir ağzından süd iyi gələn cavandan qorxacağam?! (*Durur ayağa*) Bir at görməmiş, tüfəng əlinə almamış, övrət sifətdə uşaqdan çəkinəcəyəm? Mən, mən Rüstəmi-zəmanə? Heç vaxt. (*Təbəssümlə*) Hmm...

Görək Fəxrəddin atası Heydər bəydən qoçaqmı olacaq ki, əli qılınclı, qabağımda dovşan tazı qabağında qaçan kimi vazıyırdı. (*Səktə.*) Özün öldürtdüm, qızın güclən oğluma gətirtdim, qardaşların bu vilayətdən itirtdim... İndi məgər mən ölmüşəm ki, Fəxrəddin gəlib burada ad alıb, san çıxartsın və mənim oğlum Rəşid bəy, Rəşid kimi oğlun qanı yerdə qalsın? O mən deyiləm. (*Uzun səktə, çağırır.*) Əhməd, Vəli!.. Hərgah onu atası yolu göndərməsəm, bu papaq mənə övrət ləçəyi olsun. (*Əlin vurur başına.*) Bir tək Fəxrəddin oğlum Rəşidin qanına layiq ola bilər... Mən gərək o evi xaraba qoyam!..

Əhməd, Vəli bellərində xəncər-tapança daxil olub baş oyirlər.

Rüstəm bəy. Fəxrəddin bəy Heydər bəy oğlu, deyirlər gəlibdir, onu göreniniz varmı? Ölənəcən mənlən əlləşən atası Heydər bəyə bənzəyirmi?

Əhməd. Xeyr, ağa, görməmişik. Ancaq belə söyləyirlər ki, çox qəribə oğlandır; alçaq, mülayim. Əlavə deyirlər ki, öz rəiyyəti üçün mülkündə azarxana və məktəbxana açıbdır, həkim gətirib, mama gətirib.

Rüstəm bəy. Eşitmişəm... Fəxrəddin tamam dünyanın gözü olsa, genə mənim oğlum Rəşidin əvəzi deyil ki, onu Heydər bəy parapara eləmişdi... Nə qədər Fəxrəddin gözəl olsa, nə qədər kamallı, ağıllı olsa, mənə bir elə artıq xoşdur, çünki onu qəza oğlumun qanına layiq əvəz göndərib və mənim üçün məqami-intiqam. (*Səktə*) Əhməd! Vəli!.. (*Səktə.*) Rəşidimin yadigarları! O bədbəxt gecə, Rəşid can verən zamanı biz əhd-peyman elədik, öz aramızda əl tutuşduq, o əhd-peyman yadınızdan çıxmayıbdır ki?..

Əhməd. Xeyr, ağa, elə halət, elə məqam yaddan çıxa bilməz, mümkün deyil... Və adın kişi qoyanın sözü bir gərək. Başımızdakı papaqdır, ağa, övrət ləçəyi deyil!

Vəli. Əvvəl-axır ölümdür. Ağa, qoy can puç olsun, qeyrət yolunda, namus yolunda... Rəşid ağamın müsibətini unutmaq olmaz.

Rüstəm bəy. Mərhəba, mərhəba!.. Cavabınız mərd igidin cavabıdır; çörəyim sizə halal olsun... Əgər sizlən bir yerdə oğlum, biçarə Rəşidim sağ olsaydı, o da mənə belə cavab verərdi... Haradasan, oğul, belimi sındıran oğul? Yaraların yadıma düşəndə dünyavü-aləm başıma aylanır, bədənim od tutub yanır, başımdan tüstü

çıxır... Oğul, oğul! Sənin qanını yerdə qoymaram, oğul! Qəbirdə rahat yat... Hərgah meydanda tək də qalsam, genə düşməndən əl çəkməyəcəyəm.

Əhməd. Nə buyurursunuz, ağa, məgər biz qırılmışıq ki, siz meydanda tək qalasız? Nə qədər bədəndə canım var, nə qədər nəfəsim gəlib-gedir, and olsun Rəşid bəyin öz canına, mən düşməndən intiqam almamış, ondan əl çəkməyəcəyəm!

Vəli. Ağa, məni güllə ilə vurub öldürseydiz bundan yaxşı idi ki, o sözü buyurduz. Məgər Rəşid yaddan çıxa bilər?! Rəşid ağanın qanın tək mən alacağam və bir adam başı kəsməklə ürəyim soyumayacaq, onu yəqin bilin!

Rüstəm bəy. Bu qeyrətdən, bu namusdan sonra – ki sizdə gördüm, – mənim dərdimin yüzdən biri qaldı... Allah sizdən razı olsun. Ancaq, oğlanlarım, tələsmək lazım deyil. Mən necə tədbir töksəm, o qayda rəftar edərsiz. Amma o vədəyə kimi bu barədə lal-kar olmaq gərək... Başa düşürsüz ki, nə deyirəm?

Əhməd və Vəli. Əlbəttə, ağa, necə ki, başa düşmürük. Düşməni ayıltmaq olmaz, onlar da güclüdürlər.

Rüstəm bəy. Çox yaxşı, gedin, gedin, Allah sizdən razı olsun. Mahmudu buraya göndərin.

Əhməd və Vəli baş vurub gedirlər.

Rüstəm bəy (*tək*). Hərgah mənim oğlum Mahmudda namus-qeyrət olsaydı, mənim nişanələrimin yüzdən biri onda tapılsaydı, o indiyə kimi qardaşının intiqamını almışdı və məni bu dərddən xilas eləmişdi... Heyf sənə, oğul, heyf sənə, Rəşid!.. Of.. (*Uzun səktə*) And olsun Rəşid bəyin qəbrinə, hərgah Mahmud övrətin sözünə baxıb, biqeyrətliyi qəbul eləsə, mən onu bir də oğul deyib çağırmayacağam, ölüb, ya itmiş hesab eləyəcəyəm... Mənim oğlum gərək mənim özümə oxşasın, biqeyrət oğul mənə lazım deyil. Rəşid əlimdən getdi, ölmədim, Mahmud gedəndə nə olacaq?.. (*Səktə*) Dünyada ömr eləmə, elədin qeyrəti, namusu əldən vermə, vəssalam.

Mahmud bəy (*daxil olub*). Nə buyurursunuz?

Rüstəm bəy. Gəl otur.

Mahmud bəy (*kənar səndəli üstə oturub*). Gədələr dedilər ki...

Rüstəm bəy. Səndən bir sual edəcəyəm, ona cavab ver.

Mahmud bəy. Buyurun.

Rüstəm bəy. Mahmud, sənin məhəbbətin məni vadar elədi, mən də gedib düşmən qızın gətirdim cəbrən və evimdə gəlin elədim və mən öləndən sonra dövlətimə şərik... Demirəm pisdir, göyçək deyil, ağılsız-kamalsızdır... Amma düşmən qızıdır və bu düşmənçilik ki, bu saat bizim aramızda var və həmişə olacaq, Gülbahar mənim evimdə qala bilməz, əlavə müsibətlən gələn qızı düşmən qapısına geri qaytarmaq özü bir böyük müsibətdir... Gülbahar gərək getsin. (*Səkt.*) Qandın ki, tələbim nədir? (*Səkt.*) Səndən cavab gözləyirəm, de görüm sözün nədir?!

Mahmud bəy. Məni bağışlayın, ata, hərgah məhəbbət necə ki, buyurursunuz, sizi vadar elədi gəlin barəsində cəbrən iş görməyə, ola bilərmi ki, haman məhəbbət mane ola ikinci cəbrə və zülmə?

Rüstəm bəy. Ola bilməz... İkinci təklif: hazırsanmı Heydər bəyin evin tar-mar etməyə, yurdunda bayquş ulatmağa, Rəşid bəyin qanını almağa?

Mahmud bəy. Sahib-ixtiyarısınız... Amma Fəxrəddin bəyin haqqında doğrusu insaf yol vermir; çünki o biçarə bitəqsirdir və özü o vaxt burada olmayıb.

Rüstəm bəy. Hay, hay, hay, hay, Mahmud! Mən elə qabaqcadan bilirdim sənin cavabını... Heyf sənə, Rəşid! Yaraların sübut edirdilər ki, düşmənə asanlıqla can verməmisən. Biçarə oğul, belimi sındıran oğul!..

Mahmud bəy. İnanın, ata, Rəşid bəyin müsibəti necə ki, sizə rahatlıq vermir, elə də mənim özümə. Ancaq, ata, Allah xatirinə məni vadar eləməyin nahaq qan tökməyə və zülm etməyə...

Rüstəm bəy (*rişxənd ilə*). Xa, xa, xa!.. "Nahaq qan tökməyə". Hm... Rəşid yəqin ki, mənə belə cavab verməzdi! Mahmud, Mahmud, bu mərtəbədə sənə tuman əsər edib? A bədbəxt!

Mahmud bəy. Məgər insaflı iş görmək binamusluğu sübut edər, ata?

Rüstəm bəy (*acıqlı*). Kifayətdir, gedə bilərsən... Ancaq qaçıb Gülbahar xanım ilə pıçı-pıçı danışmayasan, təvəqqe eləyirəm.

Mahmud bəy. Ata, mən ölümə getməyə...

Rüstəm bəy. Kifayətdir, müraxxəs, gedə bilərsən!

Mahmud bəy (*gedə-gedə kənara*). Belə ki, sən başlamısan, öz evində bayquş ulayacaq.

Rüstəm bəy (*tək*). Rəşid! Qanını yerdə qoymaram. Yoxsa oturduğum yerdə sinəm partlayıb bağrım çatlar!.. Bir qaranlıq gecədə gədələri götürüb gedərəm, od vuraram evlərinə, tayalarına və çölə çıxanı güllələbaran edərəm. Rəşid! Bilsəm ki, evim tar-mar olacaq, yurdum itəcək, genə sənin qanuvu yerdə qoymayacağam, oğul!.. Evlərini Qars qalası da eləsələr, yüz nəfər adam da orada olsa, genə gərək mən intiqamımı yerdə qoymayam... Mənə iki etibarlı nökərim, Cahangir bəy, yoldaşları kifayətdir... Vay Mahmud, vay Mahmud!.. (*Gedir.*)

Gülbahar xanım (*daxil olub*). Uy, ay qardaşlarım, uy, yazıq atamın evi!.. Qulaqlarım kar oleydi, bu günə əhvalatı eşitməyəydim... İndi mən neyləyim, Allah? Dərdimi kimə deyim, Allah?.. Kağız yazıb kimlən göndərim? Nə tövr onları xəbərdar eləyim?.. Ağlım çaşır, Allah!.. Mən Fəxrəddinin ölümünə tab eləyə bilmərəm, Allah! (*Ağlayır.*) Uy, yazıq qardaşlarım, yetim canım, yazıq canım, qərib canım sizə qurban, ölüm mənimdir, Allah! (*Yıxılır səndəli üstə gözlərin örtüb ağlayır.*)

Sədayi-qayibanə oxuyur:

Yaran, bu gərdişi-fələkin kəcmədarı var,
Dövrü zəmanənin nə yaman ruzigarı var!
İbrət gözün açıb hər kim yəqin görər
Kim bu xərabə çölündə müsibət baharı var.

Səadət xanım (*daxil olub*). Gülbahar, nə olubdur? Gülbahar! De görüm nə olub?! Səsini çıxart, Allah xatirinə, məni qorxutma?!

Gülbahar xanım. Müsibət yerdən göyəcən... Səadət, Səadət, canım sənə qurban, bağrım çatlayır, aman günüdür!

Səadət xanım. Gülbahar, sən məni həqiqət qorxudursan. Allah xatirinə tez ol, sözünü de!

Gülbahar xanım. Səadət, insaf məqamında sənin atan mənim atam ilə düşməndilər, sənin atan mənim əmilərimi nahaqdan diyarbədiyar saldı... Mənim atam sənin qardaşını öldürdü, sənin atan mənim atamı, belədir? Üç qan bunlar elədilər, bir qan mənim atam. Görək bundan sonra Fəxrəddinin taxsırı nədir?! Sən istəyirdinmi ki, Fəxrəddini!.. Oy, dilim-ağzım qurusun, Allah!

Səadət xanım. Fəxrəddinin başından bir tük əskik oluncan, mənim iki gözlərim kor olsun! Gülbahar, Allah xatirinə gödək danış görüm, təzədən qəza başımıza nə gətirmək istəyir?

Gülbahar xanım. Bu saat mən eşitdim, Allah heç bacılara göstərməsin... Rüstəm bəy nökərlərilə məsləhət gördülər ki, bir qaranlıq gecədə gedib mənim atamın evini yandırsınlar və çölə çıxanı güllələbaran eləsinlər... Fikirləri Fəxrəddini öldürməkdir... Fəxrəddin üç ay deyil Almaniyadan gəlibdir, mən onu görməmişəm... Belə zülm olarmı ki, bunlar başlamaq istəyirlər?!

Səadət xanım. Bu oldu çətin məsələ. Allaha pənah, ağlamaq məqamı deyil, belə işlərdə fikir lazımdır.

Gülbahar xanım. Qorxuram biz onları xəbərdar edənəcən iş-işdən keçə... Əgər məsləhət görürsən, mən özüm qaçım xəbərə.

Səadət xanım. Uşaq olma, səbr elə, bu saat. (*Səktə*) Hürü nənə, ay Hürü nənə. (*Çağırır.*) Ancaq təvəqqe edirəm rəftarında təğyir olmasın və özünü arxayın saxlayasan. Eşidirsənmi?

Hürü (*daxil olub*). Belə nə var, Hürü nənə sizə qurban?

Səadət xanım. Yaxın gəl, Hürü nənə (*yavaşdan*), bir çətin işə düşmüşük, dərdimizə əlac, əgər bizi istəyirsən.

Hürü. Nə səni, nə Gülbahanı, bax, bircə belə də istəmirəm. Fəxrəddin yadına düşüb, bilmirsən nə pəstaha açasan!

Səadət xanım. Hürü nənə, zarafat yeri deyil; bir xatalı işə düşmüşük, səndən savay kömək yerimiz yoxdur.

Hürü. Bircə canım var, o da sizə qurbandır. Səadət xanım, bax Gülbahanı bu əmcəklərimlə bəsləmişəm, Fəxrəddini çiynimdə böyütmüşəm; sən də ki, Fəxrəddinin yarısan, səni onlardan da artıq istəyirəm.

Səadət xanım. Mən onu çoxdan bilirəm, ancaq bəri bax, Hürü nənə, bu saat evdən xəlvət çıxarsan düz Fəxrəddin bəyin yanına. Təkcə özünə deyərsən ki, bizim qırılmışlar sözü bir yerə qoyublar ki, gedib onların evlərini bir qaranlıq gecədə yandırsınlar və çölə çıxanı güllələbaran eləsinlər. Və bu işdən ötrü Cahangir bəyi də köməyə çağırmaq istəyirlər. Fəxrəddindən təvəqqe eləyirəm bu xaraba vilayətdən baş götürüb getsin, qalmasın bu dağılmışda... O ki qaldı mənə, mənim fikrimi çəkməsin, onun hər yerdə olsa, salamatlığı məndən ötrü kifayətdir, mən ölənəcən bivəfalıq eləməyəcəyəm, nə qədər canım sağdır, bu canımı onun yolunda qoymuşam... Amma, Hürü nənə, bax, Allah xatirinə bu xəbəri bir kimsə gərək bilməyə! Fəxrəddinə deyərsən.

Aman günüdür, bizi bəlaya salarsan, atam bilsə əvvəl bizi qırar... Dürüst fikrində saxla!..

Hürü. Arxayın ol, bilsəm ki, məni tikə-tikə doğrayacaqlar, ətimi şişə çəkəcəklər, genə deməərəm. Özüm də gedəcəyəm, başınıza dönüm. Bu iki qocalar – biri sənin o mürdəşir üzün yumuş atan, biri də o Mələk xanım imansız, iki xanimanı tar-mar eləmək istəyirlər.

Gülbahar xanım. Hürü nənə, canım sənə qurban, danışmaq yeri deyil, aman günüdür, özünü tez yetir Fəxrəddinə.

Hürü. Gündüz getmək olmaz, gərək gecə tamam obanı yuxuya verib, ondan sonra gedim. Bürünərəm yapıncını, başıma basaram papağı, əlimə allam çomağı, düzələrəm yolun ağına. Əlac nədir, axşama da bir zad qalmayıb.

Səadət xanım. Bu yaxşı məsləhətdir... Bir də Hürü nənə, Fəxrəddinə deyərsən ki, gör nə məqamdır ki, beş il ayrılıqdan sonra mən dübarə onunla ayrılmaq istəyirəm... Beş il gözlərimi dikmişdim onun yoluna, indi qəza bizi dübarə ayırmaq istəyir. Əlac nədir... Hər zülmə, cəbrə tab elərəm, ancaq Fəxrəddin salamat qalsın... Mən öz atamın xasiyyətinə bələdəm, öz höcətliyin o yeridəcək. Fəxrəddin buradan getsin, qalmasın. Bu xaraba vilayətdə insaf qalmayıb, mürüvvət qalmayıb, əlavə Hürü nənə, Fəxrəddinə deyərsən ki, məni görməmiş getməsin... Vay fələk!..

Gülbahar xanım. Hürü nənə, gətir ayaqlarından öpüm ki, gedib atamın xanimanına dəyəcəkdir, gətir ağzından öpüm ki, gedib Fəxrəddini öpəcəksən. (*İstəyir öpsün*)

Hürü. Sən də bir yavaş görüm, ay qız! Bircə bu kişiyə deyən gərək, ay biiman! Bu Fəxrəddin haman Fəxrəddindir ki, qızın Səadəti altı-yeddi il oxudub, tamam vilayətin gözü eləyib, indi bu da onun əvəzidir, ay biiman, a başı batmış?! Hərgah Səadət bu qədər oxumaseydi, o da olardı bizim tayımızın biri. İndi, bax gör ki, Səadət dildən-ağızdan düşmür. Səadət üstə camaat az qalır bir-birin qırsın, ay səni görüm öləndə dilin lailahəilləllah tutmasın! Səadəti bu məqama yetirən Fəxrəddin deyil? Tfu! Yox olasan sən, murdar olasan sən! Yandım töküldüm!..

Mahmud bəy (*daxil olub*). Nədir yenə, a Hürü qarı, dərvişlik eləyirsən?!

Hürü (*üzün tutmuş qızlara*). Vallah deyəcəyəm... Məni öldürsəniz də deyəcəyəm.

Mahmud bəy. De, de, Hürü nənə, qorxma, nə olub?

Hürü. Nə olacaq, dəli qudurmuş atan təzədən genə çarxı xoruz kimi girib meydana, qoymaz görək dərdimiz nədir?

Mahmud bəy. Əhvalatdan xəbərdaram... Ancaq qorxmaq lazım deyil, mən ölməmişəm ki, qoca təzə müsibət gətirə bilsin bizim başımıza... Elə fikirləri mən pozaram, qoymaram əmələ gələ; arxayın olun.

Səadət xanım. Qardaş, biz heyvan deyilik, bizə insan deyirlər. İnsan olan kəsdə məhəbbət gərək, insaf gərək, mürüvvət gərək... Atamızın bir ayağı qəbirdədir, lazımdır ki, biz mane olaq onun vəhşi işlərinə. Nə olubdur axır, bəs deyil?!.

Gülbahar xanım. Allah xatirinə, məqdur, köməyi müzayiqə eləməyin. Qardaşlarım cavandır, rəhm eləyin, Şahmar da dəlidir, xəta çıxar.

Mahmud bəy. Təşvişə düşmək lazım deyil. Əvvəla, mən qoymaram bir kəs o qapıya getsin. Hərgah mənim sözümə baxmayıb getsələr, mən özüm də gedərəm, o qəsdlə ki, qoymayım bir adama zərər yetişə. Dürüst arxayın ol, vəssalam.

Hürü. Vallahı, ay Mahmud bəy, hərgah Fəxrəddinin başından bir tük əksik olsa, and olsun əziz Allaha, mən bu əllərimlə sizin yurdunuzu tar-mar eləyəcəyəm; bir od vuracağam bu xarabaya, tüstü aləmi götürsün... Xalqı sənin atan yaratmayıbdır ki! Nə istəyirsiniz?

Mahmud bəy. Hay qara nər, qoçum Hürü nənə!.. Bəri gəlin, axmaqlar... Mən ölməmişəm ki, siz təşvişə düşürsünüz! Qoca kişidir, danışar, danışar, yorulub oturar yerində. Bəri gəlin, gedək bağçaya. (*Səadəti, Gülbaharı qucaqlayıb aparır, gedirlər.*)

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Fəxrəddin bəyin mənzilində. Gecə Fəxrəddin bəy əyləşib səndəli üstə, qabağında miz, miz üstə bir cüt yanan şam, dəftərlərə baxır.

Fəxrəddin bəy (*tək*). Mənim ağlım heç kəsmirdi ki, karixeyirlər, bizim molla demişkən, bu tezliklə tamam oleydilər. Allah qoysa, bir üç-dörd ilin içində bağ da hazır olar və onun mədaxili məktəbxanaya və azarxanaya kifayət elər; məndən artıq xərc istəməz... Sonra... Səadət xanım qolları çirməkli, dəstə haçar belində, gecə-gündüz əlləşməkdə, cənab Fəxrəddin bəy də özü həmi bağban, həmi dirrikçi, həmi məktəbdə müəllim... Pis ömr deyil, hərgah qəza bivəfalıq etməsə. Görək, Allaha pənah! (*Səktə.*) Hacı Murad! (*Çağırır. Hacı Murad daxil olur.*)

Hacı Murad. Nə buyursunuz, ağa?

Fəxrəddin bəy. Nə var, nə yox, Hacı Murad? Həkim mənzilindən razıdırmı? Mollanın kefi necədir?

Hacı Murad. Molla uşaqlarla dərsdən sonra uşaq kimi oynayır. Həkim mənzilindən çox razıdır, ələlxüsus övrəti. İnək də ki, gəlibdir; şadlıqlarından bilmirlər nə eləsinlər... Molla çox yaxşı oğlandır.

Fəxrəddin bəy. Çox yaxşı, təhəng çubuqları da ki, vüsul oldu.

Hacı Murad. Bəli, ağa, iki ərəbə, çox təmiz çubuqlar.

Fəxrəddin bəy. Çox pakizə. Sübh tezdən hamısını basdırarsan. Nə qədər fəhlə lazım olsa, bağbana deyərsən gətirsin, əlavə şagirdlərin hamısını çıxardarsan köməyə. Çubuqları artıq saxlamaq yaxşı deyil...

Hacı Murad. Baş üstə, ağa, molla özü hazırlaşıb əlləşməyə. Sabah Allah qoysa, qurtarrıq. Hava da bozdur; bu dəxi yaxşıdır.

Fəxrəddin bəy. Çox gözəl. Gecə keçib, get rahat ol... Sübh tezdən durmaq gərək.

Hacı Murad baş vurub gedir.

Fəxrəddin bəy (*tək*). Hər iş öz yolundadır, şükür Allaha... İndi bir qalıb Rüstəm bəylə barışmaq. Bilmirəm onu nə tövr eləyəcəyəm. Dünyanın hər bir işi cəngi-məğlubədir; amma vəhşi nadanlıqla cəng etmək mümkün deyil. Neyləmək? Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu...

Mələk xanım və Şahmar bəy daxil olurlar.

Mələk xanım (*əyləşib*). Bu gün dünya başıma aylanıb; heç yerdən qalxa bilməmişəm, xəbərim də səndən olmayıb, ay oğul.

Fəxrəddin bəy. Çox əcəb oldu ki, təşrif gətirdiniz. Şahmar, gəl otur görək... Ana, ola bilərmi ki, Gülbaharı bura gətirdəsən, yazıqdır, bilmirsən mənim könlüm nə mərtəbədə onu istəyir! O biçarə, yəqin ki, dəxi artıq bura gəlmək istəyir.

Mələk xanım (*qolun tutub*). Uff, uf, uf!..

Fəxrəddin bəy. Nədir genə ufuldayırsan?

Mələk xanım. Nə bilim a başına dönüm, elə ki bir az hava dəyişir, tamam yaralarım sızıldaşırlar. Gülbaharın anası ölsün, onu qoyarlarmı buraya gəlsin? Elə bu sızıldayan yaralarım Gülbaharı aparan vaxt vurulan yaralar deyilmi? Zalım uşaqları başıma nə qədər tatarı vurdular, qızdan əl çəkmədim, elə dilimlə çığırırdım: "Heydər, Heydər!.. Məgər qəbrin çatlamır?". Sonra başladılar xəncər ilə məni doğramağa.

Fəxrəddin bəy. Bilirsən nə var, ana? Belə namərbut hərəkət ancaq bizim bu xaraba vilayətdə baş verə bilər və adına vəhşilik, nadanlıq deyirlər. Neyləmək gərək? Mən hərgah bilsəm ki, Gülbahar bu saat özünü bədbəxt hesab eləmir. və yaman-yaxşı dolanır, keçərdim, işdir olubdur.

Mələk xanım. Nə söyləyirsən, oğul? Gülbaharı sən binamus hesab eləyirsən ki, düşmən evində özünü xoşbəxt hesab elәsin? Onun cürəti nədir!

Şahmar bəy. Pəh, pəh,pəh!.. Əcəb söz eşitdik! Bu da bizim oxumuş, sahib-kamal qardaşımız... Yaxşı, bir mənə de görüm ki, bir qızın atasını öldürələr, evlərini basıb, anasına beş yerdən yara vurub, özünü cəbrən aparalar, o deyə bilərmi ki, mən xoşbəxt olmuşam?

Mələk xanım. Oğul, atanın canı ağzından çıxanacan "Fəxrəddin, Fəxrəddin" deyib çağırdı. Güllə dəyəndən sonra onun dırnaqları ilə kotan kimi eşdiyi yeri görsəydin, ağzından bir qarış çıxan kömür kimi qaralmış dilin görsəydin!.. Uy Heydər, uy Heydər!.. Məni köməksiz qoyub gedən Heydər! Gözlərim kor oleydi, səni o halda görməyəydi.

Fəxrəddin bəy. Xudaya! Gör biz müsəlman necə bədbəxt, vəhşi, nadan tayfayıq ki, bir nahaq, bimənа işdən ötrü bu mərtəbədə müsibətlər, düşmənçilik bəhəm eləmişik. (*Səktə.*) Vallahı, deyirəm belə hərəkətlərə dürüst fikir verəndə, belə görünür ki, guya biz müsəlman tayfaların üstə göydən lənətnamə yenib ki, işığa çıxa bilməyəcəksiniz, həmişə zülmətdə qalıb, vəhşi nadanlıq gücü ilə bir-birinizi tələf edəcəksiniz... Aşkar görürəm sübut uzaqda deyil... Mən buraya gələn üç ay deyil, bu üç ayın ərzində iki yüz adam, dəxi də artıq, elə bizim ətrafda bir-birini tələf ediblər. Məgər bu vəhşi nadanlıqdan deyil? İnsaf yox, mürüvvət, qanacaq, tərbiyət yox, məgər

şəriət bizə göstərən yol budur? İnsaf məqamında durun. Anacan, qardaşım, axır mənim atam Rüstəm bəyin cavan oğlunu tikə-tikə eləmişdi! Necə ki, atamın müsibəti bizi yandırır, elə də Rəşid bəyin ölümü atasını, qardaşını yandırır... Siz nə insaflan işə bir göz ilə baxırsınız?!

Şahmar bəy. Çox yaxşı, tutaq bu oldu əvəz-əvəz... Bəs bizim əmilərimizi ki, Rəşid onların bir barmağı olmazdı, hərəsi yüz atlıya bərabərdi, kim diyarbədiyar saldı? Əlavə, ana, bir aç başını (*Mələk xanım başını açır.*) Bu yaralara nə deyirsən? Yox, qardaşım, yox! Fəxrəddin, belə deyil.

Fəxrəddin bəy. Ona mən deyirəm "əlaməti-vəhşilik, heyvanlıq, nadanlıq". Artıq nə deyə billəm?! Buyur görək, əmilərim qaçaq-quldur saxlamayaydılar, oğurluq elətdirməyəydilər, ağızların farağat qoyaydılar, öz kasıblıqlarına məşğul olaydılar, belə müsibətə düçar olmayaydılar, vəssalam... Aşkar işdir, burada bir höcət ola bilməz.

Mələk xanım. Oğul, oğul! Beş il üzü qibləyə namaz qılıb, Allahı çağırıb, yolunu gözləmişəm; indi sən də belə? Yoxsa, oğul, səni yoldan Səadət çıxardıb?

Fəxrəddin bəy. Sözün var, söz danış, qəlbə dəymək nə lazım... O şeyləri ki, mən sizə burada deyirəm, onu Səadət də yəqin orada deyir. Ancaq başa düşmək gərək. Əlavə məgər mən, ya Səadət müqəssirik ki, bu vəhşi tayfa içində yaranmışıq? Müqəssirik ki, camaat qudurmuş heyvan kimi bir-birini qapır və nədən ötrü? Bir qarış yerdən ötrü, yanımdan keçdin, mənə salam vermədin – ondan ötrü... Bunlar hamısı vəhşilikdən və nadanlıqdan və həmçinin xainlik, göz götürməməklik... Anam, qardaşım, barı siz mənə əziyyət verməyin, Allah xatirinə!.. Onsuz da məni müsəlman qardaşların nadanlığı qəm dəryasına qərq eləyir. Məgər cəmi müsəlmanın dərdi mənim üçün kifayət deyil?! Bircə buyurun görək, cavan Rəşid bəyin taxsırı nə idi ki, onu mənim atam doğramışdı? Hərgah Rüstəm bəy ilə atam düşməndi, Rüstəm bəyin özünü öldürəydi, nəinki cavan oğlunu.

Şahmar bəy. Qardaş, səndən elə sözlər eşitdim ki, sinəmə güllə dəysəydi, min pay ondan yaxşıydı! Dəxi sənə nə deyim? Mən elə qorxuram ki, Səadət xanımı da gətirib burada bizə calayasan.

Mələk xanım. Oğul, oğul! Bu sözləri bizim yanımızda danışdın, barı özgə yerdə danışma; bizi qorxaq, binamus hesab edib ayaq altında itirərlər... Oğul, canım sənə qurban, oğul, aman günüdür!

Fəxrəddin bəy. Sizin danışığınızdan belə məlum olur ki, guya bizim bu xaraba vilayətdə heç bir insan sifətində adam tapılmaz, zəmani ki, mənim insaflı hərəkətimi burada binamus hərəkət hesab edə bilərlər.

Şahmar bəy. Ay qardaş, Allah xatirinə, nə söyləyirsən, bizim yerlərdə insaf nə qayırır, mürüvvət nə qayırır? Xalq gücnən başın girləyir... Hərgah bilsələr ki, sən fəqir adamsan, dinc adamsan bir gün səni rahat qoymazlar öz evində yatasan, olub-qalanını aparıb adamı quru yurdda qoyarlar. Sən nə fikir eləyirsən? Uşaq deyilsən ki! Vallah, billah, tallah, inan qardaş, hərgah sən xəlvətdə Rüstəm bəyin nökərlərinin birisinə rast gələsən, o dəqiqə sənin başını qoyun başı kimi kəsərlər. Bunu yəqin bil.

Mələk xanım. Quran oxumaqlan donuz darıdan çıxmaz, oğul! Sən bu xarabanın işinə nabələdsən. Şahmar nə deyir, sən onun sözünə qulaq ver. Əlavə Səadət xanım barəsində pambığı qulağından bilmərrə çıxart. Hansı məlunun qızı deyil hərgah Səadət ayağın bu evə bassa, o saat özünü boğub öldürməyə, dinindən dönməyə. Özün bil, oğul.

Fəxrəddin bəy. Çox uzun danışdıq, kifayətdir... Mənim axır sözüm budur ki, mən cəllad deyiləm adam öldürəm, ya öldürtdürəm... Hərgah mənim özümü öldürmək istəyirlər, neyləmək, qoy öldürsünlər, mən bir can borcluyam. O ki qaldı Səadətə, onu məndən bir əcəl ayıra bilər... Sizdən çox təvəqqe eləyirəm ki, Səadət barəsində dəxi artıq bu evdə söhbət olmasın, kifayətdir.

Mələk xanım. Kifayətdir, kifayət olsun, eybi yoxdur. Dur gedək oğul. (*Şahmar bəyə.*) Allah barı səni mənə çox görməsin, dur gedək...

Şahmar bəy. Bəli, fəziləti-axund məlum şüd!.. Buyur, gedək, ana. (*Gedirlər.*)

Fəxrəddin bəy (*tək*). Qəribə işə düşmüşəm, and olsun Allaha, bu kəsafəti-mədə ilən mənə ağıl öyrətmək istəyirlər... Canım, beş gün deyil bu vəhşi tayfanın içinə gəlmişəm, az qalıbdır ki, məni cəllad eləsinlər. Xudaya, gör mən nə dərdi çəkirəm, bunların fikri nədir! Bədbəxt müsəlman, şəriətdən bixəbər, avam müsəlman. Fəqir-füqəralar yaddan çıxıb, yetimlərə rəhm kəsilib, elm yox, sənət yox. Girmişik meydana, əldə qılınc, hərif axtarırıq. Bismillah buyurun görək kim artıq bihəyadır, kim cəbr etməkdə, baş kəsməkdə qoçaqdır. Tfu, xaraba qalasan, ölkə! Heyf sənə, gözəl şəriət! Heyf sənə, gözəl islam! Hər

bir şeydən mənə təəccüb o gəlir ki, anam, qardaşım bilə-bilə ki, mən Səadətsiz dünyada bir gün də ömür eləmək istəməzdim, onunla belə o təmənnaya düşüblər ki, Səadətin adını çəkməyim... Afərin məhəbbətinizə! (*Hürü kişi libasında daxil olur.*)

Fəxrəddin bəy (*xoflu*). Kimsən, nəçisən? Burada nə işin var?

Hürü. Qorxma, Hürü nənə sənə qurban! Mənəm, mən. Belə sənin qoca Hürü nənən!

Fəxrəddin bəy. Gecənin bu vaxtında, bu libasda? Nə olub, Hürü nənə? Allah xatirinə, tez məni hali elə.

Hürü. Qorxma, canım sənə qurban, hələ qoy bir nəfəsimi alım... Səndən savay yaxında adam yoxdur ki?

Fəxrəddin bəy. Heç kim yoxdur. Bircə de görüm Səadət salamatdırmı, nə iş ittifaq düşüb?

Hürü. Salamatıq, a başına dönüm... Bizim o mürdəşir üzün yumuş Rüstəm bəy, məlun oğlu məlun, hazırlaşıb sizin evə od vursun gecə vaxtı və çölə çıxanı yanğın işığına gülləbaran eləsin. Bir dəli qudurmuş Cahangir bəy də var, bilmirəm onu tanıyırsan, ya yox, o da Səadətdən ötrü dəli-divanədir, kişi istəyir onu da gətirib köməyə bu evin adamlarını cəmən qırsın... Rüstəm bəyin tədbirini Səadət xanım və Gülbahar xanım bilib təşvişə düşüblər, məni də göndəriblər xəbərə.

Fəxrəddin bəy. Nahaq təşvişə düşüblər... Rüstəm bəy mənə heç zad eləyə bilməz; ancaq təəccüb burasıdır ki, mən hazırlaşmışdım gedim Rüstəm bəyin qulluği-şərifinə, bu düşmənçiliyi aralıqdan götürməkdən ötrü... İndi ki, belə oldu, neyləmək. Lazımdır sərhesab olmaq... Məni xəbərdar eləməkdə yaxşı iş görmüsüz... Biçarə Səadət yəqin əziyyət çəkir.

Hürü. Səadət xanım biçarə özünü öldürür, deyir: Fəxrəddin bu vilayətdən baş götürüb getsin, aman günüdür, qoy, deyir: dünyayi-aləmin hər nə müsibəti var, mən çəkim, Fəxrəddinin başından bir tük əksik olmasın. Fəxrəddin, and olsun sənin əziz canına, mən dünyada belə qız görməmişəm, eşitməmişəm! Allah özü birliyi xatirinə, onu səndən ayırmasın!.. Gülbahar gecə-gündüz qardaş deyib ağlayır. Səadət xanım bir dəqiqə Gülbahardan əl çəkmir, quzu kimi onu yalayır. Belə bacı da olmaz, ana da olmaz.

Fəxrəddin bəy. Mən bir işdə çox böyük səhv eləmişəm, Hürü nənə. Gərək Səadəti düz aparaydım Almaniyaya. Qalardıq orada və

bir belə zəhmət çəkməzdik, bu vəhşi tayfanın nahaq, biinsaf, bimürüvvət işlərin görməzdik. İndi görək Allah nə istəyib!

Hürü. Fəxrəddin, canım sənə qurban, mənim buraya gəlməyimi gərək heç kim bilməsin, çünki məlun oğlu məlun bizi diri-diri boğar, dar ağacına çəkər. İndi mən gedim, qurban sənə, Səadət xanım təvəqqe eləyirdi ki, burada qalmasın və gedən vaxt məni görməmiş getməsin.

Fəxrəddin bəy. Mən buradan heç bir yana gedə bilmərəm. Əvvəla, ondan ötrü ki, dəxi hicrana tabım yoxdur, mənim Səadətdən uzaq düşməyə taqətim ola bilməz. İkinci, o işləri ki, mən başlamışam, ondan əl çəkə bilmərəm. Doğrudur, mən adam öldürən deyiləm, amma onu mənim əlimdən Allahdan savayı heç kim ala bilməz. Hərgah bilsəm ki, Səadət məhəbbətini bir dəqiqə məndən kəsibdir, ikinci dəqiqə mənim bu dünyada axır nəfəsimdir. Bu sözləri təvəqqe eləyirəm, Hürü nənə, Səadətə deyərsən. Hər nə istəsəm, bu dünyada hamısını o məhəbbət gücü ilə eləyə bilərəm.

Hürü. Səadət özü çox yaxşı bilir sən kimsən ondan ötrü, sən də bilirsən Səadət kimdir səndən ötrü. Allah hər ikinizi salamat eləsin, xətadan-bəladan uzaq... Gecə keçir, nənən sənə qurban, dəxi mən gedim.

Fəxrəddin bəy. Get, Allah səndən razı olsun! Gəl üzündən öpüm. (*Öpüşürlər.*)

Hürü. Sənə gələn dərd-bəla mənim sağ gözümə! Oğul-uşağım da sənə qurban, Fəxrəddin!

Hürü gedir.

Fəxrəddin bəy (*tək*). Rüstəm bəy intiqam almaq istəyir... Neyləmək! Belə vay, cllik ilə gələn vaydır. Rüstəm bəydə günah yoxdur. Elmdə, sənətdə geri qalan millət bizim günümüzə düşər... Bitərbiyət, qanmaz, bihəya, yalançı, oğru, başkəsən, nainsaf, bimürüvvət... Neyləmək gərək?! İşimiz bel düşüb... Ağsaqqal, büzürgüvarımız Rüstəm bəy! Mənim taxsırım nədir ki, məni öldürtmək istəyirsiniz, bitaxsır? Görək bu şəriətimizdə var, Quranımızda var, ya belə işə insaf yol verə bilər?.. (*Uzun səktə.*) Xudaya, mən ölümdən qorxmuram, qüdrət sənin əlindədir, amma rəva deyil ki, mən bir belə zəhmətdən sonra öz mətləbimə çatmamış, arzularıma yetməmiş cavan, bir gədasifət adamın əlində bitaxsır bada gedəm. Həvəs ilə başladığım işin

aqibətin görməyib tələf olam! Mənim canıma qəsd eləyən şəxs, məgər Allahdan qorxmaz, xəyal eləməz?.. Məgər cavanlıq, nakamlıq zalımın qabağın kəsməz! Məgər Səadətin naləsindən qorxmaz?.. (*Fikrə gedir.*)

Sədayi-qayibanə oxuyur:

Sındırdı çərx zülm ilə balü pərim, haray!
Döndərdi tez xəzanə fələk güllərim, haray!
Ey ruzigar, neyləmişəm bilmənəm sənə,
Ümmanə döndü qan ilə çeşmi-tərim, haray!

Pərdə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur Cahangir bəyin bağçasında. Cahangir bəy tüfəngə söykənib, bikef durub ayaq üstə.

Cahangir bəy. Uf, belə ömür keçirməkdənsə ölüb qurtarmaq yaxşıdır... Allahın bir bəlasıdır ki, düşmüşəm: yemək yox, içmək yox, bir dəqiqə bir yerdə farağat oturmaq yox... Mal-dövlət tarac oldu getdi, özüm də düşmüşəm bu günə. Xudaya, mən nə günah eləmişdim ki, sən məni bu hala saldın? (*Səktə.*) Nə qədər özümə söz verirəm, Qurana, kitaba and içirəm ki, bundan sonra Səadət adı çəkməyəcəyəm, olmur... Dəli-divanə kimi gecə yarısından keçmiş, atlanıb gedirəm o ətraflarda gəzirəm, gəzirəm, yorulub axır nəfəs geri qayıdıram... Əgər bir neçə müddət də ömrüm belə keçsə, arzuma çatmasam, yəqin ki, buxovlanacağam. Neyləyim, Rüstəm bəy evini eləyib bir Qars qalası, yaxın getmək olmur ki, qızı güclən aparasan, ya ki, özün vurub öldürəsən?! (*Uzun səktə*) Nə olardı, xudaya, mənim bu divanə məhəbbətimin yüzdən biri Səadətdə olaydı. Hay-hay, hay-hay! Nə qədər Fəxrəddin bəy gəlməmişdi, mənim genə az-çox ümidim vardı, indi o ümidlərim də kəsilib, qalmışam naçar, biəlac... Tamam el-oba mənim adımı Məcnun qoyublar. Əlbəttə, mən divanəyəm. Hərgah divanə olmasaydım, Səadətə təəşşüq yetirməzdim... Mən hara, o hara?.. Səadətin məkanı asimanda gərək oleydi... Hurilər içrə Allah

onu yaradıb mənim kimi divanə üçün xətavü bəla... Neyləyim, bilsəm ki, baş götürüb getsəm, bu bəladan xilas ola billəm, vallah elə bu saat itərəm; amma bilirəm ki, məqdurimiz bu gün gedib sabah geri qayıdacağam genə o qapıda sürünməyə. Nə qədər fikir eləyirəm, dərdimin əlacı bircə şeydir: gərək Fəxrəddin aralıqdan götürülə yoxsa ayaq-yalın, başıaçıq, dərələrdə, təpələrdə Məcnunam ki, Məcnunam.

Fərhad və Məhərrəm daxil olurlar, təəccüblə Cahangir bəyə baxırlar.

Fərhad. Cahangir, nədir? Genə sir-sifətindən qan yağır, suya basılmış toyuğa oxşayırsan?! Yəqin genə o əhvalatdır səni bu günə salan!

Məhərrəm. Mən ölüm, Fərhad, bəri gəl, qayıdaq. Cahangiri bu halında görməkdənsə, görməmək yaxşıdır. Sağ olmuş, elə bil ki, xanzadələrin borcun bundan almaq istəyirlər.

Cahangir bəy. Əlbəttə, elə deyəcəksiz... Kotan nə bilir qayış nə çəkir?

Fərhad. Genə başlayıb rəhmətlik oğlu, buyur görək təzədən nə var?

Cahangir bəy. Məgər siz mənim dərdimi bilmirsiz, dəxi nə lazım soruşmaq.

Məhərrəm. Bu köhnə söhbətdir, Cahangir, təzədən nə var, onu buyur görək.

Cahangir bəy. Nə olacaq, Fəxrəddin bəy gəlibdir, ümid yerim kəsilib, vəssalam! Bundan artıq nə istəyirsən?

Məhərrəm. Ümid yerin kəsilib, sonra nə olsun? Evdə oturub dul arvad kimi zıqqıldamaqdan ələ nə gələr? İnsan gərək dərdinə dərman axtarsın, dərman tapa bilmədi, səbr eləsin, dözsün, dözə bilməz, boğazına bir çatı salsın. Zıqqıldamaqdan iş aşmaz.

Cahangir bəy. Necə ki, mən fikir eləmirəm, dərdimə dərman axtara bilmirəm? Gecə-gündüz belə çevirirəm, elə çevirərəm və nə qədər fikir eləyirəm, bir əlac tapmıram məgər indi mənim dərdimin əlacı Fəxrəddinin fot olmağı, yəni dərdimin əlacı insan qanıdır. İndi də deyirsiniz, deyin...

Məhərrəm. Mən bilsəm ki, sənin dərdinə insan qanı dərman ola bilər, vallahı mən elə bu saat əzrailliyi qəbul elərəm. Dərd odur ki, mən elə dərmana inanmıram.

Fərhad. Cahangir, mən ölüm, doğrusunu de, qızın sənə heç bir az meyli var, ya yox? Onunla bu barədə danışmısanmı? Yoxsa elə uzaqdan-uzağa Məcnun olmusan?

Cahangir bəy. Nə qədər məgər sifariş eləmişəm... Cavabı həmişə birdir: "Mümkün deyil, məndən inciməsin". Bir dəfə yolda görmüşəm, cavab verdi ki, zülmə razı olma. Hərgah o fikrə düşsəniz ki, güclə iş əmələ gələ, o da nahaqdır, çünki mümkün olan şey deyil. Nitqim kəsildi, artıq söz deyə bilmədim, yola düşüb getdilər. Yerimdən bir saat tərpənə bilmədim, dallarınca heyran-heyran baxdım, gözlərimdən yaş biixtiyar nisan kimi töküldü. Uf!..

Məhərrəm. Mən sənin yerinə olsam, Cahangir, əhvalatı düz Rüstəm bəyin özünə deyərəm və qandıraram ki, qızın Rəşid bəyi doğrayan Heydər bəyin oğluna qoşulub qaçmaq istəyir, onda bəlkə...

Cahangir bəy. Paaa, heç bir fənn qalıbdır ki, işlətməmiş olam... Nə molla, nə dərviş, nə seyid, nə cadu, nə pitik!.. Canımı, malımı tar-mar eləmişəm. Rüstəm bəyin özünə qandırdım, o zalım oğlu gör mənə nə cavab verdi: "Mənim qızım bir artıq oxumuş qızdır, sənə yaramaz. Sən bir çölçü babasan. Sənə bir kasıbfəndi qız gərək, hər kimin qızın istəyirsən, gedim bu saat alım".

Fərhad. İndi biz nə edək? Qız razı deyil, atası razı deyil. Evləri Qars qalası. Bəs nə tövr olsun?

Cahangir bəy. Aman günüdür, qardaşlar, əgər bacarsanız müzayiqə eləməyin... Məhərrəm, Məhərrəm. Heç fikrə getmə, sizdən savayı kömək yerim yoxdur.

Məhərrəm. Sən, Cahangir, qəribə adamsan, vallahı! Mən necə fikrə getməyim ki, Rüstəm bəy evini eləyib bir əlçatmaz qala, Fəxrəddin bəy həmçinin... Əlavə, tutaq ki, elə biz qadir olduq Fəxrəddin bəyi öldürməyə, sonra nə olsun? Cahangir, qardaşım, acığın tutmasın, axır sən elə yerdən tutmusan ki, mümkün olan şey deyil. Səadət xanım deyəndə, bir padşaha layiq qızdır, sənin, mənim tayımız deyil. Axır nə lazım olub bir bitməyən işin dalına düşək?!

Cahangir bəy. Bayaq dedim: kotan nə bilir qayış nə çəkir?.. Allah səni mənim günümə saleydi, onda bilərdin mən nə haldayam və nə çəkirəm... Neyləyim?

Fərhad. Rəhmətliyin oğlu, Məhərrəm də elə söz danışır ki, guya Fəxrəddin bəyi öldürmək çox çətin işdir. Vallahı, onu elə bu gecə öldürüm! O ki qaldı qıza, sən öləsən çətini bir ələ keçməsidir, nə qayıracaq? Atılar, düşər, axırı yumşalar.

Məhərrəm. Fərhad, Fərhad, böyük-böyük danışma! Vallah bu saat Fəxrəddin bəyin qapısında iki gədə var ki, bizi diri-diri yeyərlər... Nə söyləyirsən? Qız da o sən deyən qızlardan deyil, sən onu tanımırsan, ona yaxın getmək olu?!

Cahangir bəy. Ay uşaqlar, siz ki, məni yaxşı tanıyırsınız. Mənim əlimdən nə gələr, nə gəlməz, heç kim bilməsə də, siz ki görmüşsünüz, siz ki bilirsiniz... Məgər mən özüm Fəxrəddini öldürməkdə aciz qalmışam? Əlim gəlmir, Səadətin əziyyətindən qorxuram, yoxsa mənə nə olub?

Fərhad. Cahangir, bu olmadı! Qardaşım, gahi sən deyirsən Fəxrəddini öldürmək gərək, gahi deyirsən mən onu necə öldürüm... Bu sözlər bir-birini tutmur.

Cahangir bəy. Doğrusu ki, mən başımı itirmişəm, özüm də bilmirəm nə danışıram. Yaxşısı budur ki, məni vurun öldürün, bir yol canım qurtarsın. Vallahı, doğru sözümdür, qanım sizə halaldır, öldürün!

Məhərrəm. Bilirsiniz nə var? Belə danışıqdan iş aşmaz, Fəxrəddin bəyi öldürməkdən mətləb hasil ola bilməz. Hamısından yaxşı odur ki, qızın özünü bir tərəfə aparaq, hər nə ola-ola.

Fərhad. Nahaq danışma, Məhərrəm. Nə qədər Fəxrəddin bəy sağdır, qızı aparsan da iş düzəlməyəcək, onda biz gərək baş götürüb elə bir tək Rüstəm bəyin əlindən bu vilayətdən qaçaq. Mən belə qanıram ki, hərgah Fəxrəddin bəy ortalıqdan götürülsə, bəlkə onda iş rast yoluna düşə.

Məhərrəm. Bir iş də var, onu mülahizə eləmək. Rüstəm bəyin evində oğlu Mahmud bəyin arvadı, Fəxrəddin bəyin bacısıdır... Gülbahar xanım. Gərək Mahmud bəyin qaynını öldürsək, aya Cahangir bəyin işi düzəlir? Ona Mahmud bəy, – Rüstəm bəy dursun bir kənarda – görək razı olur? Canım, mən nə qədər fikir eləyirəm, bu işin axırını bir yana çıxarda bilmirəm doğrusu.

Cahangir bəy. Məhərrəm, sənin axırın niyə belə bietibar oldu, a gədə? Mən haman Cahangir deyiləmmi ki, yoldaşlar cəmən qaçdılar, mən geri qayıdıb, səni yaralı dalıma alıb güllə dolu kimi yağan vaxt at kimi qaçdım, qoymadım öldürələr? Bu dursun kənarda... Mən haman Cahangir deyilləmmi bir top bez atdım barıdan, səni dustaqxanadan çəkdim divar üstə, sonra dalımda, qaça bilmirdin, nə qədər mənzil apardım?.. Məhərrəm, Məhərrəm, qaranlıq meşədə cərrahlıq edib üç

ay gündə iki dəfə yaranı açıb-bağlayan, ana-bacı kimi sənə pərəstar olan kim olub? Qoçaq yoldaşlarımız dağıldılar, bircə tək mən axırda qaldım sənin yanında. Məhərrəm, məgər bu əhvalatlar yadından çıxıblar?

Məhərrəm. Qurtardın ki? El-oba sədası doğru olarmış! Cahangir, həqiqət mən görürəm sən dəli olubsan... Məgər sənin işindən mən baş qaçırdıram?! Eyibdir sənə, Cahangir, belə sözlər danışmaq. Mən canımdan, malımdan əl çəkərəm sənin yolunda, ancaq biləm ki, iş əmələ gələ bilər. Nahaqdan atılıb düşməkdən iş aşmaz. Mən deyirəm iş görək, iş olsun... Axır, qardaşım, vallah, billah, tallah, Fəxrəddin bəyi öldürməkdən heç zad ələ gəlməz.

Fərhad. Uzun danışmaq lazım deyil. Durun ayağa gedək rizliyək, bir-iki gündən sonra özümüzü vuraq əjdahalar içinə, ya onlara verən Allah, ya bizə; hər nə ola-ola... Ya Fəxrəddini öldürməyə, ya qızı qaçırmağa, vəssalam!.. Mənim məsləhətim belədir, indi özünüz bilin.

Məhərrəm. Baş üstə, buyurun gedək...

Cahangir bəy. Buyurun gedək. (*Gedirlər.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur qaranlıq gecədə, Fəxrəddin bəyin mənzilinin qabağındakı bağçada. Pərdə qalxandan sonra Şahmar bəy gəlir, əlində tüfəng.

Şahmar bəy. Yamanca qaranlıqdır, göz-gözü görmür. (*Ətrafa baxır.*) Hacı Murad, Xəlil... (*çağırır.*) Birisini diri tuta bilsəydik, nə yaxşı olardı?.. Onda Rüstəm bəydən bir dəfə xilas olardıq. Tutan kimi düz aparıb şəhərdə divan əlinə verərdim. Rüstəm bəyi qarışdırardım işə, necə ki, o mənim əmilərimi işə saldı, qulaqları cırıldaya-cırıldaya gedərdi, biryolluq canımız qurtarardı... Hacı Murad! (*Çağırır.*)

Hacı Murad, Xəlil gəlirlər.

Şahmar bəy. Uşaqlar, nə var, nə yox?

Xəlil. Ağa, hələ ki bir şey yoxdur, amma yamanca qaranlıqdır, iki qədəmdə adamı seçmək olmur.

Hacı Murad. Bircə elə hənirtidən bilmək olar ki, yaxında adam var. Allah eləsin ki, bu gecə gəlsinlər.

Şahmar bəy. Əgər birisini diri tuta bilsəydik, çox yaxşı olardı. Ancaq, Allah xatirinə, özünüzü gözləyin, yoxsa birinizi vursalar, gərək biz papaq qoyub çölə çıxmayaq.

Hacı Murad. Qurbanı öyrətmişəm ki, onlar yaxın gələndə naqafil ayı kimi bağırsın "kimsən?" Onda həriflər bir balaca özlərini itirəcəklər, o dəqiqə birinin allam üstünü, qoymaram gözün açа, boynunun ardına bir-iki döşərəm, tərpənə bilməz, o saat səriyərəm qollarını. Qurtardı, getdi.

Şahmar bəy. Əgər bacarsan, çox yaxşı olar... Yatmayın, bəlkə gec gəldilər, özünüzü gözləyin. Necə ki düzmüşəm, elə qaydada dursunlar. Hərgah ot tayasını yandırmaq istəsələr, mane olmayın, qoyun yandırsınlar.

Xəlil. Ağa, Hacı Rəsulun çəpəri tərəf adamımız yoxdur. Səməd kişinin evi tərəf də qorxuludur.

Şahmar bəy. O tərəfdən cürət edib gələ bilməzlər, ancaq Hacı Rəsulun çəpərində adam qoymaq gərək.

Xəlil. Gərək mən özüm orada duram. Hərgah o tərəfdən gələn olsa, çünki dalı çox bərkdir, tuta bilməyəcəyəm, elə ataram qalar yerində.

Şahmar bəy. Çox yaxşı, dəxi durmaq yeri deyil. Gedin görək Allah nə istəyib. Sərhesab olun, özünüzü gözləyin. (*Gədələr gedirlər.*) Mən Fəxrəddinə deyəndə ki, qardaş, sən bu xarabanın işini bilməzsən, burada müsəlmanlar haqq-nahaq bir-birinin qanın içirlər, mənə inanmırdı, indi özü düşüb əl-ayağa! Bəs necə, oğlan, elə bilirsən ki, biz burada asanlıqla çörək yeyirik? Bizim yer Almaniyadır? Bundan sonra bilərsən ki, bu vilayətdə baş çıxarmaq böyük hünər istər.

Fəxrəddin bəy (*daxil olur, əlində tüfəng*). Xaraba qalasan, vilayət! Mən, Fəxrəddin, tüfəng? Nə eləyəsən? Qudurmuş itlərdən lazımdır ki, özünü mühafizə eləyəsən... Bir adam ki, heyvandan seçilməyə, ondan əlbəttə qorxmaq gərək.

Şahmar bəy (*təbəssümlə*). Hm! Fəxrəddin bəy, bizim vilayət ilə Almaniya necədir, bir-birinə bənzəyirmi?

Fəxrəddin bəy. Yalansa xaraba qalsın sizin vilayət! Hələ bir şey yoxdur ki, ay Şahmar?

Şahmar bəy. Hələ ki, xeyr. Hərgah gələn olsa, kənarda bir gədə qoymuşam, it kimi hürəcək, bizi xəbərdar eləyəcək.

Fəxrəddin bəy. Qoşunkeşlikdə belə dolanmazlar ki, biz bu neçə gündür dolanırıq. Belə də vəhşi, nadan tayfa olar? Gecə-gündüz yuxusuz, hər bir saatda gözlüyürük ha budur evimizi odlayacaqlar, gülləbaran edəcəklər.

Şahmar bəy. Bəs biz nə edək ki, tamam ömrümüz belə keçir?.. Darıxma, Fəxrəddin, Allah kərimdir. Ancaq, qardaş, belə işlər sənin işin deyil, sən get arxayın yat.

Fəxrəddin bəy. Əlbəttə, gedib yatacam, ancaq buraya gəlməkdə qəsdim səni görüb tapşırmaqdır ki, olmaya-olmaya bir adam yaralana... Hərgah bir adama güllə dəysə, Şahmar, elə bil ki, o güllə mənim gözümə dəyib. Bax, Allah xatirinə, qan tökməyin, səy eləyin qaçsınlar, getsinlər.

Şahmar bəy. Sən get arxayın yat, qoymaram xəta ola... Elə gördülər ki, biz sərhesabıq, özləri qaçarlar; qorxma, qoymaram adam vurula.

Fəxrəddin bəy. Allah amanında... Mən gedirəm, ancaq mən ölüm, Şahmar, tapşır ki, vurmasınlar. Eşidirsənmi, mən ölüm deyirəm ha!..

Şahmar bəy. Qorxma, qoymaram, arxayın ol. Gecə yarıdan keçib, get yat.

Fəxrəddin bəy. Hərgah yatmaq mümkün olsa. Yaxşı, xudahafiz. (*Gedir.*)

Şahmar bəy. Xoş gəldin... Birdən elə dəli qudurmuş Rüstəm bəy özü gələ və ələ düşə, nə qəribə iş olar?.. Hər nə desən çıxar o kişidən, beş vaxt namazdan savay... (*Səkta.*) İş bilməmək belə olar a... Yalvarır ki, qoyma adama zəfər yetişə. Bəli, biz onları vurmayaq, onlar bizi qırsınlar... Yaxşı məsləhətdir vallah... Görək, Allaha pənah. (*Gedir.*)

Şahmar bəy gedəndən bir az sonra Fərhad və Məhərrəm daxil olurlar, xoflu, yavaşdan danışırlar bağçada, əllərində tüfəng.

Fərhad. Keçəl! Şeytanın ağlına gəlməyən iş sənin ağlına gəldi... Nərdivanı harada qoydun?

Məhərrəm. Çəpərə söykəmişəm... Təpil, təpil! Bax, bax! Fəxrəddin bəy bu özüdür, şamı yandırıb kitab oxuyur, bədbəxt, əcəl girləyir... Mən ölüm, hələ tələsmə, qoy görək nə qayıracaq... Kitab oxuyur, şəklə baxır; yəqin Səadət xanımın şəklidir.

Fərhad. Tamaşa yeri deyil, qardaş! Tutarlar, sən ölәsən dərimizi boğazımızdan çıxardarlar, qurtar gedək!..

Məhərrəm. Bağ içində bizi kim görə bilər? Mən ölüm, bir az səbr elə. Afərin oğlan, pəh, pəh, pəh!..

Fərhad. Belə dur görüm aa. Qoy yatırdım gedək, sonra tərif elərsən!

Məhərrəm. Mən ölüm səbr elə... A gədə, sən nə qorxaqsan?! Bel bağ içində, belə qaranlıqda adam görmək olar, adam tutmaq olar?!

Fərhad. Bu canım ölsün ki, ya sən dəli olubsan, ya bizi əcəl girləyib... Bircə fikir elə gör haradasan, məqam nə məqamdır!

Məhərrəm. Sən nə ağciyər adamsan, Fərhad, qoy bir tamaşa edək, görək Səadət xanımın ruhi-rəvanı necə oğlandır. Maşallah, afərin, həqiqətən gözəl oğlandır!..

Fərhad. Pa-a-a, olmadı ki!.. Bəsdir, rəng-rəng danışma, sən Allah, qoy tamam eləyim gedək.

Məhərrəm. Mənim əlim qurusun əgər belə cavana mənim əlim qalxsa. Heyf deyil? Adam gərək onda Allahsız olsun.

Fərhad. Məhərrəm, Allaha bax, bu yer naz-qəmzə yeri deyil.

Məhərrəm. Mən ata bilmərəm, əlim qurur.

Fərhad. Əstəğfürullah! Sən belə dur, gör mən onu necə yatırdıram!

Məhərrəm. Olmaz, qoymaram heç vaxt! Əllərimi kəssən, dişlərimlə tutub qoymayacağam, vəssalam!

Fərhad. Bəs nə üçün məni buraya gətirmisən?! Yəqin ki, mənlən düşmənçiliyin var?

Məhərrəm. Uzun danışma, Fərhad, ağıllı danış! Sənə deyirəm qoymaram, qoymaram, vəssalam!

Fərhad. Bircə de görüm Cahangirə nə cavab verəcəksən?

Məhərrəm. O sənin borcun deyil.

Fərhad. Belə məlum olur ki, sən bizə yoldaş deyilsən, bəlkə hələ...

Məhərrəm. Baş aparma, Fərhad, adam kimi danış...

Kənarda tüfəng atəşinin səsi gəlir, Foxrəddin şamı söndürür, Məhərrəm və Fərhad qaçırlar.

Xəlil. Tərpənmə, tərpənmə boynunu sovurram!

Şahmar bəy. A gədə, qoymayın. Qabaqla! Hara qaçırsan? Qoymayın, ay gədə!

Hacı Murad. Tutun, ay gədə, qoymayın, getdi. (*Tüfəng səsi.*)

Xəlil. Tüfəngi elə atmazlar, al gəldi. (*Tüfəng səsi.*)

Hacı Murad. Tutmuşam, gəl ay gədə! Tərpənmə! Tərpənmə, öldürdüm! Hara tərpənirsən? Öldürrəm bu saat!

Xəlil. O birisi necə oldu, ay gədə? At qalsın yerində, qoyma qaçdı!

Şahmar bəy. Qorxma, gəldim... Buraxmayın! Bağla qollarını!.. O birisi necə oldu, ay uşaqlar?..

Xəlil. O birisini apardılar. (*Tez-tez tüfəng atılır və səs uzaqlaşır.*) Qoymayın, apardılar!

Pərdə

BEŞİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Rüstəm bəyin bağçasında, gecə yarıdan keçmiş, Səadət xanım, Gülbahar və Hürü danışa-danışa gəlirlər.

Səadət xanım. Mənim ağlım kəsmir ki, bu gün Mahmud şəhərə getmiş ola, heç elə gün olmayıb ki, bizim evimiz bu mərtəbə yiyəsiz qala. Gədələrin biri də evdə yoxdur. Qanmıram bu nə işdir? Deyirəm yoxsa bu evi yıxılmışlar o tərəfə gediblər?

Gülbahar xanım. Mən özüm də qanmıram... Mahmud gedəndə mənə dedi ki, şəhərdə işim var, bir-iki gündən sonra qayıdacağam.

Hürü. Mən onu bilirəm ki, Rüstəm bəy qaranlıq qovuşandan bir-iki saat sonra tüfəngi götürüb getdi. Deyəsən, elə, o bədbəxt uşaqları o tərəfə getdilər.

Gülbahar xanım. Yavaş bir, ay qız! Bu nə səsdir, ay başına dönüm?

Səadət xanım. Bir az sakit ol görüm. (*Səktə.*) Siz burada durun, mən görüm bu nə səsdir, bu saat qayıdaram. (*Gedir.*)

Hürü. Heç belə iş görünməyib ki, sənin evində bir Allah bəndəsi gəlin ola, sən gedəsən onun atası evinə od vurub, qardaşların öldürəsən. Belə yox olasan sən, ay Rüstəm bəy, yox!

Gülbahar xanım. Allahın qəzəbinə gəlsin görüm onu, evi başına uçsun, tar-mar olsun, Səadətin canından uzaq yerdə.

Hürü. Vallah, əgər Səadət olmaya, bu evdə mən bir gün də qalmaram. Deyirəm, nə bilim bəlkə Allah rəhm eləyə, bir növ bunlar barışalar. Səadətin işin qurtaraq, çıxaq gedək evimizə.

Gülbahar xanım. Yox, bu evi yıxılmış Rüstəm bəy farağat oturmayacaq, ölənəcən barışıq da ola bilməz. O elə məlun deyil!

Səadət xanım (*tələsik gəlib*). Hürü nənə! Mahmudun çuxasını, Əhmədin yapıncısını, papaqlarını tez buraya gətir, tez ol, tez! Sual lazım deyil, durma. (*Hürü gedir.*) Xudaya, bilmirəm biz nə günah eləmişik ki, bu qədər müsibətlər bizim başımıza gəlir?.. Gülbahar, titrəmək vaxtı deyil... Bu dəqiqə sən gərək gedəsən, burada artıq qala bilməzsən! Evin yıxılsın ata, evin yıxılsın! Gediblər... Qırğın olub, çoban söyləyir...

Gülbahar xanım. Canım sənə qurban, Səadət, yoxsa atamın evi yıxılıbdır? Uy Allah, uy Allah, ölüm mənimdir!

Səadət xanım. Ağlamaq yeri deyil. (*Hürü gəlir.*) Gey çuxanı, papağı qoy başına. Hürü nənə, sən də. Tez olun, bax, ha belə... İndi Allah amanında, durmayın, Gülbahar, məni yadından çıxartma, gedin, Allah sizə yar olsun! Gedin, yoldan kənar, özünüz də bağçanın dalından çıxın. (*Ağlaşıb öpüşürlər.*)

Gülbahar xanım (*gedə-gedə*). Yazıq canım vay, yurdsuz-yuvasız canım vay! Səadət, Səadət, ölüm yaxşıdır ayrılıqdan.

Səadət xanım. Allah kərimdir, gedin, gedin! Görüm mənim başımda nə müsibətlər var!

Hürü. Gedək! Rüstəm bəyi görüm iki gözlərindən olsun, hirsi başında çatlasın. (*Ağlaya-ağlaya gedirlər.*)

Səadət xanım (*tək*). Tez gedin, yoxsa rast gələ bilərsiniz. Çoban gətirən xəbərdən belə görünür ki, böyük dava olub, hər iki tərəfdən ölən olub... Xudaya, səni and verirəm öz böyüklüyünə, hərgah bir xəta olubsa, o xata qardaşımdan, atamdan uzaq olsun, ölüm mənimdir, Allah!.. Allah, sən özün Fəxrəddinə qıyma, yazıqdır, nakamdır, mən də yazığam... Xudaya, rəhmini kəsmə, bir belə müsibət kifayətdir, dəxi tab eləyə bilmirəm.

Səs gəlir. Səadət xanım irəli durub.

Kimsən? Yaxın gəlmə, adını de, yoxsa...

Rüstəm bəy (*bağçadan*). Mənəm, Səadət, qorxma!

Səadət xanım. Salamatsınızmı, ata? Dəxi məndə can qalmayıb... Belə iş olmaz ki, siz mənim başıma gətirirsiniz.

Rüstəm bəy. Qorxma, qızım, bir elə artıq iş olmayıb, sən get içəri, yad adam var.

Səadət xanım. Bir elə iş olmayıb nə deyən sözdür, ata? Bəs Mahmud hanı? Allah məni öldürsün qurtarsın sənin əlindən!

Rüstəm bəy. Sənə deyirəm bir elə iş olmayıb, get, qalmağal eləmə! Camaatı buraya tökmə! (*Mahmud bəyi Əhməd qoluna girib yavaş-yavaş gətirir.*)

Səadət xanım. Uy, uy, qardaş! Bacın ölsün, ay qardaş!.. Sənə nə olub, ay qardaş?!

Rüstəm bəy. Səadət! Çığırıb-bağırıb aləmi buraya tökmə, Allah xatirinə!..

Mahmud bəy (*zəif səslə*). Qorxma, Səadət, qorxma, sənə mən söz verdim, mən deyən olmadı, Allah işidir.

Rüstəm bəy. Bir yastıq! Tez, tez ha! (*Səadət xanım qaçır yastıq gətirməyə.*) Qorxma, yassar, mərdanə ol, oturt Əhməd, gir qoltuğuna... Ha belə!

Mahmud bəy. Tələsməyin, qoyun bir az dincəlim. (*Səadət yastıq gətirir.*) Uf, yavaş, yavaş!

Rüstəm bəy. Gərək soyunduraq, soyunmasa olmaz. Əhməd, başın qalxız, ha belə, indi rahatsanmı, oğul? Güllə haradan dəyib, ay gədə?

Səadət xanım. O güllə bacının gözlərinə dəyəydi, ay qardaş, yazıq qardaş! Dincəldinmi, ay ata, dincəldinmi?

Rüstəm bəy. Bir qayçı, tez a! Yara gərək bağlana, bağlanmasa olmaz. Bəlkə xətərli yaradır... qolunu, belə başına dönüm, çıxart, Əhməd!

Mahmud bəy. Yavaş-yavaş, tərpətmə! Qoy bir az dincəlim. (*Əhməd yaraya baxır.*)

Rüstəm bəy. Qan çoxmu gedib, ay gədə?

Əhməd. Bilmək olmur, ay ağa. İndiyə kimi axdı getdi, qan nə qayırır?

Səadət xanım (*gəlir, əlində qayçı*). Sən belə dur, Əhməd! Bacın gözlərinə qurban, qardaş!.. Əhməd belə tut, ha belə. Yavaş, tut buradan, çıxart, yavaş-yavaş. Bu saat, canım sənə qurban, çıxart, ha belə.

Rüstəm bəy (*Səadətə*). İndi sən belə dur, özün də buradan get... Əhməd, üsullu böyrü üstə çevir... Yaxşıdır, çox incitmə... Bu yaranı bağlasan yaxşı deyil.

Səadət xanım. Elə demə, deyilən ki, evin yıxılıb, vəssalam... O güllə bacının sağ gözünə dəyəydi, ay qardaş!.. Axır sənin nə işin vardı elə yerlərdə, yazıq qardaş, mehriban qardaş? Dincəl ata, evi yıxılmış ata, dincəl!..

Rüstəm bəy. Mahmud, Mahmud... Niyə danışmırsan, ay başına dönüm? Mahmud, Mahmud!.. Başın bir az dikəlt, ay gədə. Bu Vəli hansı cəhənnəmdə qaldı bilmirəm!

Əhməd. Ağa, Cahangir bəyi, Vəlini tutdular, yazıqlar şir kimi əlləşirdilər, olmadı!.. Zalım uşaqları guya ki, bizim yolumuzu gözləyirlərmiş!..

Səadət xanım (*Mahmuda baxıb.*). Uy, ay qardaş!.. Ata, evin başına uçsun!.. Ata, barı üzünü qibləyə çevir.

Rüstəm bəy. Mahmud, Mahmud... Axır sən Rəşid bəyin qardaşısan, niyə belə yassar olursan? Mahmud, niyə dinmirsən, qoca atan sənə qurban?

Səadət xanım. Bacın gözlərinə qurban, qardaş! Allahı çağır, salavat çevir, kəlməni de, ürəyinin sözünü de, nakam gedən qardaş!

Mahmud bəy (*zəif səslə*). Gülbahar...

Səadət xanım. Gülbahanı çağırımmı gəlsin?

Rüstəm bəy. Canıma od salma, ciyərimi dağlama, nakam gedən oğul! Taxsır məndədir, ay oğul, mən ölməli idim, mən, mən, mən, mən... mən... mən!..

Mahmud bəy. Gülbahanın xatirinə dəyməyin, incitməyin.

Səadət xanım. Qorxma, ay qardaş... Mən ölənəcən qoymaram Gülbahara güldən ağır söz deyilə. Gülbahanın sənə qurban, bədbəxt qardaş!

Rüstəm bəy. Ay oğul, aman günüdür, mənim evimi yıxma!.. Məni imansız eləmə!..

Əhməd. O güllə dəyəydi mənim sağ gözümə, ay ağa, ay yazıq, fəqir ağa... Elə adam vurmayın deyib yalvarırdın, ay ağa!.. Məzlum ağa!..

Rüstəm bəy. Bircə səsini çıxart, ay oğul! Malım-dövlətim sənə qurban, ay oğul! Evimə od düşəydi, Muhmud, dilim quruyaydı, Mahmud!

Səadət xanım. Sən qardaşımı tufana verdin, ata! Sən yıxdın evimizi! Yurdun dağılsın, ata!.. (*Mahmuda baxıb.*) Uy, başınıza dönüm, qardaşım keçinir, üzün qibləyə çevirin. Evi yıxılmış ata, yurdu tar-mar olmuş ata, barı qoyma qardaşım Quransız keçinə... Uy, Allah, yazıq qardaşım! (*Mahmudu qucaqlayır.*)

Rüstəm bəy (*Mahmuda baxıb*). Əhməd, xalçadan tut, belə çevir. Dilim quruyaydı, oğul! (*Üzünü qibləyə çevirirlər.*) Bir az da belə... Səni namus yolunda bada verdim, oğul!.. Əhməd, yüyür molla dalınca!..

Əhməd. Evimiz yıxıldı, ay başına dönüm. Bu şəhidə nə Quran?.. Gecənin bu vaxtında molla nə qayırır, yetirməz... Keçibdir...

Səadət xanım (*tez Quranı götürüb*). Ay qardaş, ay qardaş!.. Qulaq as, gör bacın üstündə necə Quran oxuyacaq. (*Quranı açır.*) Bismillah rəhmanürrəhim... (*Qəşş eləyib yıxılır.*)

Rüstəm bəy (*ayaq üstə, başıaçıq*). Ay gədə, o xəncəri sox mənim ürəyimin başına, atam sənə qurban!.. Məni öldürün, ay camaat, mən biimanı dünyada sağ qoymayın!.. Başınıza dönüm... Muhmud, Mahmud!.. Ev-eşiyimə bu saat od vuracağam, Mahmud! Səndən sonra mənə heç zad lazım deyil, Mahmud!.. Əhməd! Əhməd! Od gətir, küləş gətir, yurdumu gərək xaraba qoyam! (*Gedə-gedə.*) Uy, Mahmud, uy Mahmud, belimi sındıran oğul!

Əhməd. Qurtardın, ağa, dünyanın qiylü-qalından. Heyf sənə! Səndən sonra mən bu evə üz döndərmərəm, qanına əvəz eləyib baş götürüb gedərəm, and olsun sənin bu canına!.. Külfətdən əl çəkib, vətəni atıb, yurd-yuvanı dağıdıb, baş götürüb gedəcəyəm... Ta bu ömr olmadı!.. (*Üzündən öpüb.*) Özümü sənə qurban dedim, indi get qəbirdə rahat yat, qanına qan elərəm, qorxma! (*Gedə-gedə.*) Ağa, mehriban ağa, rəhmli ağa, nakam ağa!..

Pərdə

ALTINCI MƏCLİS

Vaqe olur Fəxrəddin bəyin mənzilinin qabağında olan bağçada.

Əhməd (*ətrafa baxa-baxa gəlir*). Ay bivəfa puç dünya! Bu az müddətdə gör necə gözəl oğlanlar bada gedib. Rəşid bəy getdi, Mahmud bəy getdi, Vəli kimi əjdaha qalada axırıncı yaradan tələf oldu

getdi... Cahangir bəyin yurd-yuvasını dağıtdılar, canı dustaqxanada çürüyür. Rüstəm bəy kimi pəhləvanın beli bükülüb, özü dönüb bir yumağa... Bu nə gündür mən özüm çəkirəm, bu nə candır mən özüm saxlayıram?! Yurdum itib, yuvam dağılıb, olmuşam qaçaq, gecə-gündüz bir saat bir yerdə otura bilmirəm... Dərd bilənlər getdi, dost-aşna getdi, mən tək qalıb nə olacağam?! Əhdimə vəfa elərəm, ondan sonra

Göz dolu yaş, üzüm tutumuş vətənə,
Cigər dağlı ah-nalə edərəm;
Külfəti tapşırıb həqq dadinə,
Baş götürüb biyabanə gedərəm.

Tüfəngini sazlayıb gizlənir.

Fəxrəddin bəy (*gəlir bağçaya*). Hacı Murad, bu gün gələn qəzetləri gətir buraya!.. Heç belə yorulmamışdım ki, bu gün yorulmuşam; bizim bu camaat ilə məgər iş görmək olar. Günbəgün, saatbasaat nə qədər yaxın bələd oluram bunların xasiyyətlərinə, bir o qədər aşkar görürəm ki, bir gül ilə bahar olmaz. Dəxi məni təngə gətiriblər, ovqatım olub təlx, ələlxüsus biçarə Mahmudun müsibəti məni hər şeydən artıq yandırır... Ay kişi, belə də murdar vilayət olar? Bu mərtəbədə vəhşilik, nadanlıq olar?.. Tfu! Mənim bu heyvan qardaşıma nə qədər yalvardım, təvəqqe elədim ki, xəta olmasın, nahaq qan tökülməsin, genə olmadı... Kimdir müqəssir?.. Müsəlman qardaşın vəhşi nadanlığı... Biçarə, yazıq Mahmud, heç nahaq yerə tələf oldu getdi. Allah Rüstəm bəyə lənət eləsin, üzün hər iki dünyada qara eləsin... (*Hacı Murad bir səndəli gətirir, bir cüt şam və bir miz.*) Hacı Murad, Xəlil necədir, yarası sağalıbdırmı?

Hacı Murad. Yaxşıdır indi, ağa... Gədə az qalmışdı ölsün, qoçaq həkim əcəb kömək elədi. Bir-iki gün olur ki, azarxanadan çıxıbdır.

Fəxrəddin bəy. Çox şadam... Hacı Murad, səhər tezdən gedərsən Əhməd bəyin yanına və bir araba da apararsan, təhəng çubuğu verəcək gətirərsən. Əlavə bağbanlara deyərsən ki, aşağı bağı tamam kəlləsər eləsinlər. Özüm də gələcəyəm.

Hacı Murad. Bəli, ağa, baş üstə.

Fəxrəddin bəy (*qəzetə baxıb*). Gedə bilərsən. (*Hacı Murad baş vurub gedir.*) – Vallahi-billahi, doğru yazıblar, haqları var... Bizim

kimi vəhşi tayfanın dünya üzündə gərək yeri olmasın... Mollalar bizim axırımızı yetirdilər...Hara baxırsan heç bir könül şad edən şey görmürsən... Bundan artıq bədbəxtlik ola bilərmi ki, sən öz evində bir saat qorxusuz rahat otura bilməyəsən; küçələrdə, yollarda qorxusuz gəzə bilməyəsən. Heyf sənə, gözəl şəriət! Heyf sənə, gözəl islam ki, biz vəhşi olub qədr-qiymətini qanmırıq!

Tüfəng atılır, Fəxrəddin bəy yıxılıb tez qalxır, Hacı Murad tələsik gəlib onu qucaqlayır.

Hacı Murad. Ay başınıza dönüm, aman günüdür gəlin... Nə oldu, ay ağa? Nə oldu, başına dönüm?

Fəxrəddin bəy. Bimürüvvət oğlu, biinsaf oğlu!..

Hacı Murad. Ay dad, ay fəryad! Amandır, gəlin, ay başınıza dönüm! Gəlsənizmi, Şahmar bəy, Xəlil!..

Fəxrəddin bəy. Məni oturt, həkimi çağır... Xudaya şükür... Qəribə müsibətdir, müsibəti-müsəlmanan! Vəhşilik, elmsizlik, nadanlıq! Bəli, neyləmək, qəza işidir... (*Şahmar bəy əlində tüfəng, Mələk xanım, Gülbahar, Xəlil qolu boynundan asılı tələsik gəlirlər, Hacı Murad Şahmar bəydən tüfəngi alıb qaçır.*)

Şahmar bəy (*Fəxrəddini qucaqlayıb*). Xəlil! Həkim, tez... Qorxma, başına dönüm, qorxma, canım sənə qurban!

Hacı Muradın çöldən səsi gəlir.

Hacı Murad. Ay namərd oğlu namərd, hara qaçırsan, qanını içəcəyəm.. Qaçma, ay gədə, vallah səndən əl çəkməyəcəyəm! (*Tüfəng atılır.*)

Mələk xanım. Allah, amandır, Allah, amandır. Allah, özün rəhm elə, qorxma gözlərinə qurban! (*Oturur Fəxrəddinin yanında.*) Uy, ay Fəxrəddin, bu nə işdi bir düşdük?!

Gülbahar xanım (*Fəxrəddinin ayaqlarını qucaqlayıb*). Uy, ay qardaş! Uy, yazıq qardaş!

Fəxrəddin bəy. Qorxmayın, qorxmayın... Çıxart (libasın), hərgah ağ ciyərə dəyməmiş olsa, ümid var...

Şahmar bəy. Burada ağ ciyər nə qayırır, ay başına dönüm? Sən bircə qorxma. (*Soyundurur.*) Qorxma, canım sənə qurban, bu saat... Gülbahar, bir yaylıq, tez! Bir də yastıq, tez! (*Gülbahar gedir.*)

Fəxrəddin bəy. Darıxmayın.

Mələk xanım. Atam-anam o tökülən qanına qurban, oğul! Çırağımı söndürmə, Fəxrəddin! Uy, yandım Allah!

Şahmar bəy. Tez ol, ay qız, yaylıq...

Fəxrəddin bəy. Darıxma, Şahmar!.. Allaha pənah!..

Şahmar bəy. Şahmar adlı qardaşın olmayaydı, Fəxrəddin və belə müsibəti görməyəydi. (*Gülbahar xanım yaylıq və yastıq gətirir.*) Qoy buraya, ha belə... Uzan, uzan, canım sənə qurban! (*Yaranı bağlayır.*)

Fəxrəddin bəy. Həkim necə oldu, nəfəsim darıxır...

Gülbahar. Darıxan nəfəsinə günüqara, bədbəxt bacın qurban, Fəxrəddin! Uy, yazıq qardaşım...

Hürü (*tələsik daxil olur*). Güllə kimə dəyib, a başınıza dönüm?.. Bu nədir, Allah, bu nədir? Fəxrəddin, Fəxrəddin, Fəxrəddin!.. Mən səni bu əmcəklərimlə bəsləmişəm, Fəxrəddin, aman günüdür, Fəxrəddin! Evin yıxılsın, Mələk xanım! Başına əlləmə düşsün, Mələk xanım, dinc əldinmi, dinc əldinmi?!

Mələk xanım. Ay camaat, məgər ciyərimdən çıxan tüstünü görmürsünüz!? Yandım, Allah! Dilim lal olaydı, Fəxrəddin! Gözlərim kor olaydı Fəxrəddin!

Gülbahar. Uy, Şahmar, bir belə də qan gedərmi? Qoyma başına dönüm, amandı Allah! Amandı!.. Allah, sən özün rəhm elə, bizə yazığın gəlsin!..

Fəxrəddin bəy. Həkimin köməyindən keçibdir... Mənə bir az su...

Mələk xanım. Su vermək olmaz, Şahmar, Şahmar! Dur qəbirdən, Heydər, dur qəbirdən özünü mənə yetir, Heydər! Heydər gəl! Heydər gəl gör əziz balan nə gündədir? Nə halətdir, Heydər! Uy, ciyərim yandı! (*Qəşş eləyir.*)

Hürü (*yaraya baxıb*). Can!.. Can Fəxrəddin... Əllərin quruyaydı, düşmən! Belə çevir, qan içəri dolmasın, Şahmar, dinc əl Mələk xanım!

Fəxrəddin bəy. Macal vermədi... Bivaxt... Heyf!

Gülbahar xanım. Ay başına dönüm, həkim necə öldü? Ay ata, ay ata, evinə od düşəydi, ay ana! Yurdun tar-mar olaydı, ay ata! (*Fəxrəddinə baxır.*) Həkim necə oldu? Başınıza dönüm... Həkim, həkim, həkim! (*Qaçır çölə.*)

Şahmar bəy. Ürəyin incidirmi, qardaş? O güllə mənim sağ gözümə dəyəydi, Fəxrəddin!

Fəxrəddin bəy. Məktəbxana, azarxana məndən sonra tək nişanədir, dağıtma. Səadətə hörmət eləyin, düşməni bağışlayın...

Şahmar bəy. Şahmar adlı qardaşın ölsün, Fəxrəddin. Yaman yerdə evimizi tar-mar elədin!

Fəxrəddin bəy. Şahmar!

Şahmar bəy. Can Şahmar! Nədir, başına dönüm? Sözünü de!..

Fəxrəddin bəy. Səadət...

Şahmar bəy. Hürü nənə, canım sənə qurban, Səadət xanım qonşuluqda dayısı evindədir, çağır gəlsin, ciyərim odlanır, Fəxrəddin!

Hacı Murad, Xəlil daxil olurlar.

Hacı Murad. Ağa! Səni bu hala salanı cəhənnəmə vasil elədim; amma heyf sənə, kaş o güllə mənə dəyəydi... Ölüm Allah əmridir, ağa, ancaq... (*ağlamaq qoymur danışmağa.*)

Xəlil (*yaraya baxıb*). Üç atlı göndərdim həkim dalınca, həkim gəlib bu yaraya neyləsin! O güllə mənə dəyəydi... Kaş bu yaradan öləydim, səni bu halətdə görməyəydim, yazıq ağa, məzlum ağa!

Fəxrəddin bəy. Əşhədü-ən-lailahə-illəllah, əşhədü-ən-Məhəmmədən-rəsuləllah...

Mələk xanım (*ayılıb*). Heydər necə oldu? Onu buraya çağır, indi bu saat buraya gəlmişdi... Heydər, Heydər!.. Aparın məni salın quyuya, atam-anam sizə qurban!.. Fəxrəddin vay, cavan oğlum vay! Heydər gəl, gəl gör nə günə düşmüşük, gəl oğluna toy elə, Heydər! (*Qəşş eləyir.*)

Səadət xanım (*daxil olur Hürü ilə*). Belə dur. (*Hürüyə. Oturur Fəxrəddinin yanında. Xəlil, Hacı Murad çölə çıxırlar.*)

Şahmar bəy. Fəxrəddin, bir gözünü aç gör bizə kim gəlibdir!

Səadət xanım. Fəxrəddin, mən səni bir yekə pəhləvan hesab eləyirdim, bəs sən belə imişsən?!

Fəxrəddin bəy (*Səadətin əlindən tutub*). Ağlama, mərdanə ol, qəza işidir, təzə bağda dəfn eləyin, qan tökmək kifayətdir...

Səadət xanım. Mənim bu yanan ciyərimi göz yaşı söndürməz. (*Əlindən öpür.*) Fəxrəddin, necə gözəl arzularımız qaldı, Fəxrəddin... Bu dünya necə puç dünya imiş, Fəxrəddin! Heyf sənə, heyf, heyf... Bu pis, murdar ömrü müsəlman qardaş dəxi bədtər eləyib. Bu müsibət məgər nadanlıqdan, elmsizlikdən deyil?!

Hürü. Fəxrəddin! Nə qayırırsan? Ay başuva dönüm! Ay başınıza dönüm, qoymayın, aman günüdür, Fəxrəddin keçir!.. Vay, evin yıxılsın, Mələk xanım, yurdun itsin, Mələk xanım!..

Mələk xanım (*dəli sifətində qalxıb*). Yanıram, vallah yanıram, billah, üstümə su tökün, başınıza dönüm!.. Heydər, Heydər... Gəl, gəl,

gəl. Şahmar, qoyma, evimizə od düşüb! Ay aman, yandıq! Yandım, yandım, yandım, Allah! (*Qəşş eləyir.*)

Şahmar bəy (*diqqət ilə baxıb*). Belimi sındırdın, qardaş! Ymid yerimi kəsdin, qardaş. (*Gedir, ağlaya-ağlaya*).

Səadət xanım. Hürü nənə, Mələk xanımı apar çölə, biçarə dəli olacaq...

Hürü (*Mələk xanımı durquzub aparır*). Dur gedək yurdu başına uçmuş, xanimanı dağılmış, dur gedək, dur... Öz əlinlən evini yıxdın!

Mələk xanım. Apar məni sal quyuya, atam-anam sənə qurban, Hürü!.. Fəxrəddin balam vay! Cavan oğlum vay!.. Heydər, gəl, balamın sevgilisi yanındadır, gəl toy elə! Heydər, gəl, gəl, gəl! (*Gedirlər.*)

Səadət xanım (*tək*). Belə namərdlik olmazdı ki, sən elədin, Fəxrəddin... Uff! Ürəyimə bir dağ çəkdin, ölənəcən yandıracaq, Fəxrəddin!.. Mən səni bu mərtəbədə istəməsəydim, Fəxrəddin, bir dəqiqə bu dünyada sağ qalmazdım. Ölsəm əziyyətdən xilas ollam, Fəxrəddin, onu istəmirəm... Nə qədər canım sağdır, sənə təziyədar qalacağam, gündə beş vaxt qəbrinin başına dolanıb, azarxanada, məktəbxanada mücavirlik edəcəyəm. Səndən sonra ömrüm uzun ola bilməz! Fəxrəddin, vəsiyyət edəcəyəm qəbrimizi bir etsinlər... Heyf sənə, Fəxrəddin, bu vəhşi nadanlar sənin qədrini-qiymətini bilmədilər... İndiyə kimi həya qoymayıb əlindən öpüm, amma indi üzündən öpəcəyəm, ayrılıqdır, Fəxrəddin! (*Qucaqlayıb öpür.*) Nəfəsim gəlmir... Bismillahir-rəhmanir-rəhim... Xudaya! Mən necə bədbəxt yaranmışam ki, gör kimlərin üstündə Quran oxuyuram... Məgər belə müsibət çəkmək olar? Dağlanmış sinəmi parə-parə elədin, Fəxrəddin... Bismillahir-rəhmanir-rəhim... Ciyərim dağlandı, Fəxrəddin! (*Fəxrəddini qucaqlayıb qəşş eləyir.*)

Sədayi-qayibanə oxuyur:

Va həsrəta qoydu fələk binəva səni;
Aləmdə dərd çəkməyə gördü rəva səni.
Dünya evində olmadı bir yaxşı gün nəsib,
Övrətlər içrə eylədi bəxtiqara səni.

Pərdə

1896

PƏHLİVANANİ-ZƏMANƏ

ƏHLİ-MƏCLİS

Aslan bəy – 37 yaşında, sahibi-elm, Avropa libasında
Laçın bəy – 36 yaşında, çərkəs libasında
Qulu – ləqəbi "Şeytan", Aslan bəyin nökəri, 54 yaşında
Cahangir bəy – küçə vəkili, 58 yaşında, rus libasında, başında papaq
Əhməd – ləqəbi "Pişik", Cahangir bəyin sağ əli
Cabbar bəy – qızılkəndli
Məşədi Tağı – xarabakəndli
Qurban – balaca kəndli
İmamqulu bəy – cavan oğlan, müsəlman libasında
Paşa – nalbənd, 30 yaşında

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Cahangir bəyin mənzilində, otaq Avropa qaydasında bəzənmiş.

Əhməd (*ayaq üstə, tək*). Görəsən mən olmasam bizim bu ağa Cahangir bəy necə dolanar? Əlindən nə gələr və nə qayıra bilər? Nə qayıra biləcək?.. Ağzına belə qurd düşüb acından ölər. Bu canım ölsün ki, o mənəm ki, tülək quş kimi gecə-gündüz dünyayi-aləmi vururam bir-birinə, bir xaraba qalmır ki, mən oraya baş təpməyim... Atlanıb ora-bura, hazırca gətirirəm bəyin qulluği-şərifinə, deyirəm buyur əfəndim. Belə yumşaq qulaq olmaz. (*Səktə.*) Başların qırxıb, qulaqların dibindən xırpıdıb yola salıram. Mənim əlimə gələn də nə olur? Bir tula payı... Afərin mənim kimi oğlana!.. Pəh, pəh, pəh! Maşallah!.. Dəxi nə deyim? (*Səktə.*) Xeyr aaa, belə dolanmaq olmaz ki, mən dolanıram. Belə dolanmaq olmaz. (*Səktə.*) O qədər çalışdım, ciddi-cəhd elədim, axırı nə qazandım? Ləqəb, o da nə? Pişik... "Pişik Əhməd". Afərin mənim kimi oğlana!.. Maşallah, maşallah! Bərabərin ki tapılmaz (*Təbəssüm ilə.*) Tfu sənin içinə, a bəxt!

Cabbar bəy (*daxil olub*). Salam əleyküm.

Əhməd (*tələsik*). Əleykümsalam, Cabbar bəy, əleykümsalam... Buyur. Buyur... Buyur əyləş görək. Mən səni dünən gözləyirdim, kişi. Nə oldu ki, təşrif gətirmədin? Mənim ürəyimə cürbəcür fikirlər gəlirdi. Dedim, görəsən nə oldu ki, kişi gəlmədi, xudanəkərdə yoxsa azarladı?

Cabbar bəy. Dünən bir az nasazdım, gəlmədim... Neyləyim, əlacım yoxdur. Kafir oğlu, bilmirsən, Əhməd bəy, məni nə mərtəbədə yandırıb, nə mərtəbədə incidib!.. A kişi, hansı vilayətdə görünüb, hansı millətdə görünüb ki, oğul yıxıb ata-anasını döysün, evlərindən qovsun?!. Hər kim desə, Allah, mənə oğul ver, o bəlkə dəli-divanədir. Heç ağlı yoxdur. Genə qız yaxşıdır, Allah qıza min pay versin... Qız, qız, genə, başına dönüm, qız.

Əhməd. Gör kişini nə mərtəbədə yandırıblar ki, ağzından od tökür... Bay, bay, bay!.. Heç fikir eləmə, kişi... Əhvalatı Cahangir bəyə demişəm, arxayın ol. Buyurdular ki, hərgah Cabbar bəy razı olsa, mən onun oğlunu bir gündə bu vilayətdən itirdərəm. Ancaq indi bilirsən nə var, Cabbar bəy? Bu işdən ötrü lazımdır beş ərizə vermək. Bir az xərc olacaq. Ərizələr gərək bu kitablardan yazılsın və elə yazılsın ki, daşa vursan daş yarıla.

Cabbar bəy. Cahangir bəy mənim tamam var-yoxumu əlimdən alsın, başına dönüm, məni o namərd oğlundan xilas etsin!.. Həya eləyirəm... Dilim gəlmir olan işin hamısını nağıl eləyim. Analığının dörd dişin birdən salıb... Vurublar ər-arvad hərəsi bir tərəfdən, baş şişib, dodaq şişib, tamam bədənində sağ istirahət qoymayıblar... Əndamına təpmə qoymaqdan qollarım az qalıbdır qurusun... Zalım oğlu istəyirmiş barmağın salıb biçarə arvadın gözlərini töksün, harayçı qoymayıb... İndi, Əhməd bəy, göydə Allah, yerdə sizi deyib gəlmişəm, gərək mənim dərdimə əlac tapasınız.

Əhməd (*kənara*). Bəy adlanmağım bəzi ovqat bəd deyil, lazım olar, amma kişi çox füzuldur çifayda. (*Cabbar bəyə.*) Belə iş olar a kişi? Tfu! Şükür sənə, xudaya!.. Qəribə işlər varmış. Heç fikir eləmə, kişi, Allah qoysa ona bir tövbələtmə verdirəcəyəm ki, inqirazi-aləmə kimi dadı damağından getməsin! Hələ bir dayan.

Cabbar bəy. Nə qədər o məlun oğlu, onun ləçər arvadı evdən çıxmayıblar, mən geri qayıtmayacağam... Əhməd bəy, bilmirsən necə zalımdırlar, birəhmdirlər...

Əhməd. Heç fikir eləmə... Bax, bircə belə də fikir eləmə. (*Barmağının ucunu göstərir.*) Əgər o, Cahangir bəyin qələminin altına düşə, mən bilirəm nə olar!.. Bir az səbr elə... Ancaq sonra peşman olmayasan ha... Eşidirsənmi, kişi?

Cabbar bəy. Mən?.. Mən yəni peşman oldum?.. Heç vaxt. Onu kənd içində rüsvay eləyəcəyəm.

Əhməd. Nə deyim, vallah, bu da oğul. Bu işlərin adın nə qoyub eləyir, axır onu bir mənə qandır görüm.

Cabbar bəy. Səndən eyib olmasın, Əhməd bəy, başına dönüm, mənim ikinci arvadımdan bir balaca qızım var... Qız deyil, bir gül parçası. Mənim oğlum, onun ləçər arvadı deyirlər ki, sən gərək o qızı və anasını evdən qovasan, mülk bizə qalsın... Mən də onların acığına o qızı çiynimdən düşürtmürəm və özlərinə deyirəm ki, iyirmi parça yerimi ki, Qızılkəndin yanında var, atımı, malımı və nə qədər müxəllələfat var, satıb nəqd eləyib verəcəyəm o qıza. Ölün, canınız çıxsın!.. Həqiqət elə belə də eləyəcəyəm, Allah qoysa... Qız yaxşı qızdır. Əhməd bəy, görsən xoşuna gələr... Bir şeytandır ki, əvəzi yoxdur... Elə "qağa" dedikcən ağzına qənd verirəm...

Əhməd (*kənara*). Allah o qızı saxlasın... Yerləri Aslan bəyə, özümə də bir balaca tula payı – yaman olmaz idi. (*Cabbar bəyə.*) Zəmanə, deyirəm, Cabbar bəy gör necə xarab olubdur. Dünya malından ötrü oğul durub ata-ana üzünə, bacı qardaşın üzünə, məhəbbət əldən gedibdir, mehribanlıq qalmayıb; it sümük üstə boğuşan kimi gündüz axşamadək boğuşurlar... Pərvərdigara, sən özün rəhm elə, yazığıq!.. Bah, bah, bah!.. Dünyanın axırıdır, vallah!..

Cabbar bəy. Nə qoyub nə axtarırsan, başına dönüm? Mən qorxuram özümü öldürməsinlər, gorbagor eləməsinlər. Neçə müddətdir ha... Mən onların əlindən təam alıb yemirəm, qorxuram zəhər qatarlar.

Əhməd. Allah kərimdir, kişi, qorxma, heç qorxma... Mən elə bu gün təkid elərəm ərizələr tamam olar, inşallah iş də düzələr, arxayın ol... Ancaq sən bir əlli manat hazır elə, görək nə təhər olur...

Cabbar bəy. Paaa, bu olmadı ki... Əhməd bəy, sənin canın üçün yanımda bir üçlüğüm var, bilmirəm necə olacaq.

Əhməd. Sənə doğrusun deyim, Cabbar bəy, bizim bu Cahangir bəy üç manatlıq ərizə yazan deyil... Amma çünki artıq millətpərəstdir, ona görə ümid var onu bir növ razı edəm... Amma sən də bir dürüst

cibini axtar, gör bir üç manat da tapa bilərsənmi, mabaqisi sonra da çata bilər...

Cabbar bəy. Bayaq dedim, mən var-yoxumdan keçmişəm ancaq dərdimə dərman tapılsın. Vallah, Əhməd bəy, bu saat yanımda üç manatdan artıq tapılmaz, hərgah olsaydı müzayiqə etməzdim... Cahangir bəy məni başına çevirsin, dərdimə əlac eləsin...

Əhməd. Sən o barədə arxayın ol... Bu kitabları görürsən? Dərdlər dərmanı tapılmaz məgərinki bu kitabların içində... Anan ölsün kitab yazan!.. Bunda nə ağıl varmış! Başına dönüm, belə zad olmaz ki! Pəh! Pəh! Pəh!

Məşədi Tağı (*daxil olur*). Salam əleyküm.

Əhməd və Cabbar bəy. Əleykəssalam

Əhməd. Buyurun əyləşin... Yuxarı buyurun... Belə buraya buyurun, bax buraya.

Məşədi Tağı. Elə bura da yaxşıdır, zəhmət çəkməyin... Yer yerdir, təfavütü yoxdur. (*Əyləşib.*) Görəsən Cahangir bəy evdə varmı?

Əhməd. Bəli, evdədir, bu saat çıxar.

Məşədi Tağı. Çox yaxşı oldu... Mən xarabakəndliyəm, adım Məşədi Tağı Mikayıl oğlu... Bizim bir elə işimiz düşübdür ki, Cahangir bəydən sivay ona əlac eləyən olmaz; elə onu deyib gəlmişəm... Ola bilməz ki, bir adamdan ötrü tamam obanı kor qoyasan... Canım, qudurmuş it kimi ötəni-keçəni qapır... Neyləyəsən? Canımızı boğazımıza yığıb, dəxi tab eləyə bilmirik, vəssalam, axır söz...

Əhməd. Hmm... Bir balaca başa düşdüm. Ərizə yazmaq gərək, özü də xəlvət, adsız... Onun dədəsinə Cahangir bəy bir od vursun ki, tüstüsü asimana bülənd olsun... Bir badalaq lazımdır, özü də çox balaca, təpəsi üstə dəysin yerə, beyni burnundan gəlsin... Belə deyil, məşədi?

Məşədi Tağı. Elədir, başına dönüm... İnanın, qardaşlarım, vallah, billah, mən indiyə kimi tamam ömrümdə fasıqlıq eləməmişəm, bir kəsin bədbəxtliyinə səbəb olmamışam. Bu iş özgə işdir... Qeyrət, namus əldən gedib, arvad çəkib aparır, məlun oğlu, zarafat deyil. Adamın az qalır bağrı çatlasın!

Əhməd. Paho! Yəni elə işlər də var? İndi hünərin var gəl Cahangir bəyin yanında "qeyrət, namus getdi" adı sək... Vallahi, deyirəm, kişinin az qalar bağrı çatlasın... Mən bir belə millətpərəst adam görməmişəm... Allah onun ömrün uzun eləsin, müsəlmanlara çox görməsin.

Cabbar bəy. Amin, amin, amin, yarəbbülaləmin.

Məşədi Tağı. Onun millətpərəstliyi aləmə məşhurdur... Bəs mən nədən ötrü gəlmişəm, buraya, özgə yerə getməmişəm?

Cahangir bəy (*daxil olur, qonaqlar ayağa dururlar*). Əyləşin, salam əleyküm, xoş gəlmisiz.

Əhməd. Sizə ərz elədiyim Cabbar bəy bu kişidir. Allah xatırın mənzur edib, gərək siz bu bəyə lazımınca kömək edəsiniz, işlərinə kargüzarlıq buyurasız.

Cabbar bəy. Başına dönüm, dəxi bilmirəm, mənə rəhm eləyin, yazıq olmuşam.

Əhməd. Cabbar bəy bir iyirmi beş manat da pul gətirib təvəqqe eləyir ki, ona rəhm edib dərdinə əlac eləyəsiniz; çünki özü bəy, mülk sahibi, iyirmi parça yeri var Qızılkəndin yanında, işi də mənə məlumdur; sizə sonra ərz elərəm.

Cabbar bəy. O iyirmi parça yerin hamısını satacağam, qalmasın o murdar oğluna, özün də sizin əlinizlən yox eləyəcəyəm, Allah qoysa.

Cahangir bəy. Siz bəlkə məni yaxşı tanımırsınız, ancaq onu bilmək gərək ki, mən bu qapıdan heç kəsi məyus geri qaytarmamışam. Pul oldu, olmadı, öz köməyimi müzayiqə etməmişəm. O ki qaldı yer barəsində, hərçənd mən özüm yer alıb-satan deyiləm, amma Allahın dövlətindən böyük şəxslər arasında yaxşı dostlarım var, onu da sərəncam elərəm.

Cabbar bəy. Sizi Allah bizə çox görməsin, ömrünüz uzun olsun. Demək, mən gedim, arxayın gözləyim? Adım Cabbar bəy Məcidbəy oğlu, adı batmış oğlumun adı Mirzə Hacı.

Cahangir bəy. Əhvalatdan müxbirəm, ərizələr sabah hazır olar. Ancaq siz gərək bir beş gün gözləyəsiniz burada, ta hökm çıxanadək... Amma lazımdır heç kimə bu iş barəsində bir kəlmə söz deməyəsiz.

Əhməd (*kənara*). Yerlər araya gəlməyincən dəliyəm ki, onu əldən buraxam? Bu tələdən kim qurtarıbdır ki, Cabbar bəy də qurtarsın.

Cabbar bəy. Dəli olmamışam ki, danışam? Məni bir elə də avam hesab eləməyin. Ancaq, sənə qurban olum, bir az diqqət ilə yazınız.

Cahangir bəy. Arxayın ol, kişi, belə işlər mənim əlimdə su içməkdən asandır... (*Əhmədə.*) Əhməd, bu cənabın bizə görə nə qulluğu var?

Cabbar bəy. Mən mürəxxəs olum...

Cahangir bəy. Xoş gəldin... Get, arxayın gözlə. (*Cabbar bəy gedir.*)

Əhməd. Məşədi Tağı, xarabakəndli, birisindən xəlvət ərizə vermək istəyir. Çünki o şəxs kənd-oba arasında sayılan adamdır və ondan tamam camaat çəkinir, o da camaata od vurub atalarını yandırır. İndi bu istəyir ki, siz camaatı o itin ağzından xilas eləyəsiniz.

Məşədi Tağı. Camaat elə özü məni vəkil edib sizin qulluğunuza göndərib. Sizin millətpərəst olmağınızı eşidib, ümidlərini sizə ancaq bağlayıblar ki, siz onları o əjdahanın ağzından qurtarasınız; çünki dəxi tab etmək mümkün deyil, qeyrət-namus bilmərrə əldən gedib.

Əhməd. Siz camaat içində özünüz çox müddət qulluq eləmisiniz və cənabınıza gərək məlum olsun ki, yaxşı ev yandırmaq var, taxıl odlamaq var, adam öldürmək, nahaqdan işə salmaq var... Gərək o adamın dədəsinə od vurasan və elə vurasan ki, heç bilməsin ki, bəla güneydən gəldi, ya qüzeydən... Bu vilayətdən elə itirəsən ki, qulaqları cırıldaya-cırıldaya gedə, camaatın da canı qurtara.

Məşədi Tağı. Afərin bu sözlərə, bərəkallah, Əhməd bəy!.. Gör necə başa düşüb... O evi yıxılmış bizim başımıza nələr gətirib, hamısını bu kağıza yazdırmışam, oxursuz görərsiz. Onu bilin ki, bu yazılan yüzdən biri deyil. (*Kağızı verir.*) Zalım oğlu canımızı bax buraya yığıb! (*Boğazın göstərir.*) İndi göydə Allahı, yerdə sizi deyib gəlmişəm!.. Bizim dərdimizə əlac!..

Cahangir bəy. İndi ki, o məlun qeyrətə, namusa əl atır, sən görərsən ki mən onun başına o işləri gətirrəm, hansılar ki, Əmiraslan bəyin başına gətirdim... Əhməd, yadındadırmı Qədir yüzbaşını hara göndərdilər, Qəhrəman koxanı ki, tamam vilayətə qovğa salmışdı, – nə günə düşdü?.. Tamam bu barmaqların gücilə mən eləmişəm...

Əhməd. Hay getdi, Cahangir bəy, sən də bir bəlayi-bədsən ha!.. Allah heç bəndəni sənin qələminin altına salmasın... Pah, pah, pah! Mən bilirəm səndə nə var!..

Məşədi Tağı. Bu işləri mən bilməsəydim, burada nə işim var idi? Bilirdim ki, gəldim də. Ələlxüsus ki, Cahangir bəyin millətpərəstliyi.

Əhməd. Bu söhbət aydın söhbətdir. Cahangir bəyi kim tanımır?! İndi, məşədi, bilirsən, qardaşım, nə var? Sən camaat tərəfindən vəkil olub gəlmisən o kişinin dədəsinə od vurasan. Belədir, əzizim?

Kəndinizdə var dörd yüz ev, hər evdən iki manat, bu elər yeddi-səkkiz yüz... Mən özüm də camaat tərəfindən vəkil getmişəm, o işlərdən xəbərdaram... Belə sən gör necə qoçaqsan ki, tək gəlmisən, yoldaşsız... Əlbəttə, iş görmək gərək. Lazımdır ki, ərizə diqqətlə yazılsın.

Məşədi Tağı. Biz istədiyimiz də elə odur, başına dönüm. Dəxi təngə gəlmişik.

Əhməd. Artıq uzun danışmaq lazım deyil. Əlini sal cibinə görüm neçə gətirmisən... üç yüz, dörd yüz?

Məşədi Tağı. Üç yüz, dörd yüz nədir, başına dönüm? Zalım oğlu bizlərdə məgər istitaət qoyubdur ki, pul tapıla?! Bircə dənə qızılım var, artıq öldürsəniz də tapılmaz. Camaatda taqət qalmayıb.

Əhməd. Nə söyləyirsən? Çaşmısan nədir? İstəyirsən bir kişinin topdağıtmaz evini tar-mar eləyəsən, özün də necə təklif eləyirsən! Pəh, pəh, pəh!.. Kamallı vəkil tutub camaat. Afərin maşallah!..

Cahangir bəy (*ayağa durub*). Əhməd, mən bir azdan sonra gedəcəyəm. Hərgah gələn olsa, deyərsən ki, axşam saat beşdə buyursunlar.

Məşədi Tağı. A başına dönüm, mən səni deyib gəlmişəm, sən də hara gedirsən? Məlun oğlu bizi quru yurdda qoyub, pul tapılır məgər!

Cahangir bəy. Əhməd, evdə ol, qubernatorun dəftərxanasından kağız gətirəcəklər, alıb qoyarsan mənim otağıma. Çox vacib kağızdır, itib eləməsin. (*Gedir.*)

Əhməd (*kənara*). Xeyr a... Məşədi qırılmış tələyə girməyəcək... (*Məşədi Tağıya*) Sən nə təhər adamsan, a kişi? İndi bundan sonra Cahangir bəy sənə yaxın gələrmi? Adamsan, adam oğlusan, beş manat nə puldur ki, sən o yandan bəri şəklədirsən? Cahangir bəy elə Allahın verən günü beş manat faytona verir... Üstə qoy görüm nə qoyursan. Hm, tərpən görüm, tez! Hmm.

Məşədi Tağı. Sənin xatirin üçün qoy bir manat da artıq olsun... A kişi vallah, billah, camaatda can qalmayıb. Nə söyləyirsən, bu bir manatı da mən öz cibimdən verirəm.

Əhməd (*kənara*). Yalançıya Allah qəzəb eləsin! (*Məşədi Tağıya.*) Xeyr a, düzələn iş deyil, gedə bilərsən. Buyur, buyur, nahaq yerə boşboğazlıq oldu... Buyur.

Məşədi Tağı. Yəni yeddi manat da azdır? A kişi, Allaha baxın, belə iş olmaz... Sənə deyirəm istitaətimiz kəsilibdir, pul tapılmır, pul, qanırsanmı?

Əhməd. Artıq baş ağrısı vermə, buyur, buyur... Get Avanes bəyin yanına, Sərkis bəyin yanına. Əvvəl-axır sizin pulunuz onlara nəsib olar... Buyur, buyur.

Məşədi Tağı. Allah genə onlara versin, beş də verirsən alırlar, üç də verirsən alırlar; papağı götürüb mənə bir baş da vururlar... Siz adınızı qoymusuz millətpərəst, amma belə hərəkətlərdən aşkar görünür ki, millətpərəstliyiniz də pul tələsidir, vəssalam. Sən məni kəndli, qanmaz hesab eləyirsən. Əzizim, mən şeytana papaq tikirəm. Yaxşı divanxanalar görmüşəm, böyük şəxslərlən rəft-güftüm olub... Adınız millətpərəst, özünüz dəllək... Xudahafiz! (*Gedir.*)

Əhməd (*tək*). Zalım oğlu nə fəndbazmış, a gədə!.. Bərəkallah kişi!.. Mən də başlamışam gör kimə badalaq qurmağa... Camaatın pulun doldurub cibinə, şeytan oğlu şeytan, on manat da heç olmasa vermir... Neyləmək gərək? Genə lənət heçə. (*Çağırır.*) Məşədi, məşədi, bəri qayıt görüm!

Məşədi Tağı (*daxil olub*). A kişi, sən öləsən, Əhməd bəy, artıq olsa, müzayiqə eləmərəm, inan Allaha.

Əhməd. O pulları bəri ver görüm... Kağızı da bəri elə (*Pulu kağızı alır.*)

Cahangir bəy (*daxil olub*). Əhməd, ala bu planları apar ver Aslan bəyə, evdə olmadı, ver Quluya...

Əhməd. Baş üstə, Cahangir bəy. Al bu pulları hər nədir və bu kağızı... Əlbəttə, Məşədi Tağı da bizə bir gün lazım olar. Görünür ki, qoçaq kişidir.

Cahangir bəy. Yaxşıdır, qoy dursun... Yazaram.

Məşədi Tağı. Bəy, siz məni yaxşı tanımırsız... Mənim adım hər yerdə söylənir. Allah qoysa sizə çox-çox karsazlıq edəcəyəm. Ancaq bir bu dəfə lazımınca səy eləyin.

Əhməd. Tapşırmaq lazım deyil, məşədi, sən o kişinin evini elə tar-mar eləyəcəksən ki, inqirazi-aləmə kimi söylənəcək. Nə danışırsan?!

Məşədi Tağı. Allaha pənah. Ancaq təvəqqe eləyirəm ki, sabah bu vədəyə kimi ərizə hazır olsun. Xudahafiz.

Cahangir bəy. Baş üstə, xoş gəldin. (*Məşədi Tağı gedir.*)

Əhməd. Ta səy bundan artıq olmaz ki, neyləyim?! Zalım oğlu zalım, tora girmədi ki, girmədi! Görünür ki, çox tülək imiş... Al, hər nədir. Lənət heçə!.. İkisi mənim, beşi sənin (Cahangir bəy pulu alır.)

Paşa (*çöldən*). Allah evinizi başınıza uçursun, hər iki dünyada üzünüzü qara eləsin!.. Adları bəy, özləri cibkəsənlər, dəlləklər, quldurlar!..

Cahangir bəy. Əhməd, Qotur Paşadır gələn. Sən öləsən qaçmaq gərək. (*Qaçırlar.*)

Paşa (*daxil olub*). Getdim kabab iyinə, gördüm eşşək dağlanır... Tfu sənin içinə, a bəxt! (*Çağırır.*) Ağa mirzə Cahangir bəy! Qaçıb gizlənmək ilə adamdan əl çəkməzlər. Qadon alım, bəri çıx, bəri çıx, yoxsa vallahi dünyayi-aləmi yığaram buraya... Camaat, görün heç yolkəsən, quldur belə iş elərmi?! İki yüz min manata dəyən neft yerini aldadıb bir doxsan yaşında qocadan alasan iki min manata, pulun da tamam-kamal verməyəsən?! And olsun Allaha, necə ki, ərz eləyirəm, belədir, bir kəlmə xilaf söz yoxdur. Aslan bəyin gözünə güllə vursam, genə ürəyim soyumaz. (*Çağırır.*) Ağa mirzə Cahangir bəy! Fəda olum sənə, ağa mirzə Cahangir bəy! Əstəğfürullah rəbbi və töbə. Lənət sənə kor şeytan ha, ha... Ağa mirzə Cahangir bəy, ay bizim ağa mirzə, başımızın sahibi!.. Cahangir bəy!

Əhməd (*daxil olur*). Nə var qoçaq, nə üçün bağırırsan? Bura ki meşə deyil... İstəyirsənmi peysərinə bir beş-on yol da şaplayım, elə düz gedəsən?..

Paşa. Cahangir bəyi buraya çağır, artıq hürmə!

Əhməd. Adın Qotur Paşa ola, belə hökumət işlədəsən? Qoçaqsan vallahi, dəxi nə deyim?!

Paşa. Adın Pişik Əhməd, ağan Cahangir bəy abbasiyə ərizə yazan, bəs bu forsun nədəndir, əzizim? (*Təbəssüm ilə.*) "Nə üçün bağırırsan". Nə üçün bağırmayım? Öz qohumunun evin yıxıb mənilən bir yerdə yerini Aslan bəyə satdınız, o da mənə səkkiz yüz manat vədə elədi ki, mən mane olmayam, axırı necə oldu? Nə üçün vermirsiniz? Nə üçün mənim evimi Cahangir bəy tar-mar eləyir?

Əhməd. Axmaq-axmaq danışma, həpənd!

Paşa. Axmaq olmasaydım, qoyardım ki, doxsan yaşında qoca kişini aldadasız? Əlbəttə, axmağam... Mən çox işlər bilirəm, ancaq hələ axırını gözləyirəm...

Əhməd. Bilirsən, Paşa, nə var? Biz, qardaş, bir yerdə çörək kəsmişik, məsləhətə xəyanət yoxdur... Aslan bəy bir abrozovannı oğlandır, o işini möhkəm aparıb. Heç zad eləyə bilməzsən. Qoy biz bir şey edək, buradan dur gedək Şeytan Qulunun yanına, ona da bir şey

vədə edək, o işimizi düzəltsin, vəssalam... Mən deyərəm ki, Paşa prokurorun yanına getmək istəyir... Heç fikrə getmə, Paşa, sən öləsən, bu canım ölsün ki, bundan qeyri bir əlac yoxdur. Bəri gəl gedək.

Paşa. Elə bilirsən, getməyəcəyəm? Vallah, billah, hərgah Aslan bəy vəd elədiyi səkkiz yüz manatı verməsə, qocanı aparacağam düz prokurorun yanına. Özü bilsin. Babamı öldürmüşəm ki, goruna and içim?.. Verməsə, "qaradovoy" deyib beş saat bağıracağam, aləm tökülsün, üstümə...

Əhməd. Heç zad lazım deyil. Bir əlli-altmış manat verərsən mənə, mən də işi düzəldərəm... Bəri gəl gedək. Buyur, ya Allah... Mənə Əhməd deyərlər. Gör nə büsat açacağam, özün də mətəl qalasan. Buyur, buyur... Buyur deyirəm sənə. (*Gedirlər.*)

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Aslan bəyin otağında, Avropa qaydasında bəzənmiş. Divara tərəf miz, ətrafında səndəlilər, miz üstündə cürbəcür ətiqə şeylər. Qapılarda, pəncərələrdə pərdələr, xəlilər. Aslan bəy tək səndəli üstə əyləşmiş, başı açıq, əlində papiros, fıştırıq çalır.

Aslan bəy. Да а аа... Иначе невозможно... Дальновидность орла необходима, быстрота ястреба... Нельзя зевать, тогда, когда люди никому очнуться не дают – ловят на лету... Везде речь только о миллионах: еще бы!.. За переуступку дела Подлезский получил 75 т. рублей отступного. Шутка сказать, в два дня, не тратя ни одной копейка, палец о палец не ударяя, получить 75 т.! Ныряев Петя тоже самое. Досадное же всего то, что Микиртум Каспарич продал свое сравнительно небольшое дело за $3^1/_2$ миллиона-мужичье и $3^1/_2$ миллиона[1]. Hay-hay... Hacı Sadığın döv-

[1] Aslan bəy – Belə de... Başqa cür mümkün deyil. Uzaqgörənlik qartala, cəldlik qırğıya vacibdir... Adamların ayıq, alıcı quş kimi hər şeyi göydə ovladıqları bir vaxtda fürsəti oldən vermək olmaz... Hər yerdə söhbət ancaq milyonlardan gedir, hələ desən... Podzelski tək bir işi başqasına düzəltməklə 75 min manat aldı. Zarafat deyil, iki günün içində, bir qəpik də xərc çəkməyəsən, əlini ağdan qaraya vurmayasan, 75 min qazanasan! Nıryayev Petya da onun kimi. Adama ağır gəlir ki, Mikirtum Kaspariç özünün müqayisədə bir o qədər də böyük olmayan yerini $3^1/_2$ milyona satdı – avam camaat və $3^1/_2$ milyon.

ləti məndə olaydı, onda görərdilər analar necə oğul doğublar... Qoyardım ki, mənsiz belə işlər olaydı?! Qoyardım ki, firənglər, ya ingilislər özbaşına burada iş götüreydilər?! Heç vaxt!.. Nə edəsən?! Ah, Allah kərim padşahdır. Нечего Бога гневат, и мои дела идут недурно[1]. (*Zəng vurur. Qulu daxil olur.*) Bircə bax, Qulu, sən bir iş elə. Balaca kəndli Qurban kişini tanıyırsan ki?

Qulu. Bəli, tanıyıram.

Aslan bəy. O irəli bir yol da bizə gəlib, yadımdan çıxıb, bilmirəm nə işdən ötrü.

Qulu. Onun atmaral ilən işi var idi.

Aslan bəy. Afərin, özüdür...

Qulu. İndi bu saat şəhərdədir... Onun bir az yeri var, dəllallar hər tərəfdən əhatə edib nəfəs almağa macal vermirlər, kişini təngə gətiriblər...

Aslan bəy. Afərin, yaxşı duymusan... Bəs dəllallar nəfəs çəkməyə macal vermirlər, hm... xa, xa, xa!

Qulu. Mən onu dünən gördüm və danışdırdım. Söz verdi ki, bu gün gəlsin. Bir az da pul verdim.

Aslan bəy. Qulu, bilirsən nə var? Durmaq yeri deyil. Get, onu bu saat tap gətir, yer deşiyində də olsa, gərək tapasan, yoxsa əldən çıxar.

Qulu. Baş üstə, gedərəm. Ancaq yəqin bilirəm ki, özgə yerə getməz, bu saat gərək buraya gəlsin.

Aslan bəy. Getsən yaxşıdır, etibar etmək olmaz. Durma. (*Qulu gedir.*) Yayın istisi, beyin boşalmış, ağıl gözdə... Hər fənnin var işlət də! Ведь иногда весь успех зависит от одной минуты[2].

Aslan bəy (*zəng vurur. Qulu daxil olur*). Qulu, o yerin kağızını aldınmı? Tapşırmışdım hazır eləsinlər.

Qulu. Hansı yeri buyursuz?..

Aslan bəy. Sənə bağışladığım şəhər yerinin kağızını.

Qulu. Xeyr, hələ almamışam.

Aslan bəy. Kağız gərək indi hazır olmuş ola, gedib alarsan... Yer yaxşı yerdirmi? Qulu, bir beş min manata dəyərmi?

Qulu. Heç onu beş min manata da verməzəm.

Aslan bəy. Çox şadam... O qonşuluqdakı yer hələ dururmu?

[1] ... Allaha naşükür olmağa dəyməz, işim heç də pis getmir.

[2] ... Bəzi hallarda bütün müvəffəqiyyət bir dəqiqədən asılı olur.

Qulu. Bəli, durur.

Aslan bəy. Bir bil gör neçəyə almaq olar, pul verim, onu da alıb qatarsan o yerə.

Qulu. Billəm.

Zəng vurulur.

Aslan bəy. Gör kimdir, Qulu. (*Qulu gedir.*) Кули в восторге от городского участка... Да необходимо задобрить и Лачина и Джангира. Иначе нельзя. Богатейшие участок у моего Курбанчика. Да а... Но если только удастся... Неть не уйдешь от меня мой старикашка Курбанчик, не уйдешь![1]

Laçın bəy (*çöldən*). A Qulu, bəy evdədirmi?

Qulu. Bəli, evdədir (*qapını daldan açıb*), buyurun.

Laçın bəy (*daxil olur*). Xa, xa, xa!.. Xa, xa, xa!..

Aslan bəy. Genə nə var a kəndirbaz, nəyə gülürsən? Əyləş görək. (*Qalxıb əl verir.*)

Laçın bəy. Gülməyib nə eləyim a balam? İndi bu saat Məhəmməd mənə rast gəldi. Başladı ki, a bəy, mənim yüz min manata dəyən şəhər yerimi tovlayıb əlimdən aldınız, verdiniz yüz iyimi manata, indi gedirəm, deyir, Aslan bəyin qapısına, məni iti məsciddən qovan kimi qovdular. Allah, deyir, belə zülmü qəbul elər?.. Allah sizin evinizi yıxsın!.. Sən öləsən ağzından od tökürdü. Qorxuram bizi bir gün küçədə basıb pakizə döyələr də. Ona bir min manat vermək lazımdır, Aslan.

Aslan bəy. Adın Laçın bəy, özün yapalaqdan aciz!.. Kim cürət edib əl tərpədə bilər?! Əlavə, mən ölüm, insaflı danış, onlara dövlət nə lazım? Çirkli libaslarınamı yaraşar dövlət, ağıl-kamallarına yaraşar, yoxsa sir-sifətlərinə? Qoy dövlət keçsin bizim əlimizə, onu bir ağız ləzzətilə ağayana xərc edək. Görsünlər ki, dünyada dolanmaq nəyə deyərlər... Mən ölüm belədirmi? Yaxşı demirəm?

Laçın bəy. Толковать нечего, разумеется так... Скажи пожалуйста, Аслан, как с Имамкули беком, поддается или нет?[2]

[1] Şəhər yerindən Qulu vəcdə gəlib... Laçının da, Cahangirin də könlünü almaq lazımdır. Özgə cürə ola bilməz. Mənim Qurbançikimin yeri çox qiymətlidir. Bəli... Əgər onu ələ gətirmək mümkün olarsa, buna söz ola bilməz; əziz qoca Qurbançikim heç cürə əlimdən qurtara bilməz, heç cürə!

[2] Laçın bəy – Mülahizə nəyə gərək, əlbəttə clə belədir... Aslan, rica edirəm deyəsiniz, İmamqulu bəylə iş necə oldu, yaxasın ələ verir, ya yox?

Aslan bəy. Yavaş-yavaş deyəsən tələyə yaxınlaşır. Görək.

Laçın bəy. Bizə də bir şey olacaq, yoxsa yox?.. Lotunu inandırmışam. Hər nə deyirəm deyir belədir.

Aslan bəy. Какой же ты чудак, Лачин, ей богу. Да разве можно такую глупость сказать! Я разве когда-нибудь жалел для них что-бы то ни было? Свинья же ты после этого!..

Laçın bəy. Ладно, не сердись и не ругайся! Я пошутил... Слышал, Аслан, новости? И Карапета на Баилов отправили с целой его шайкой, человек до 30, да еще Довлатбазова, все за кражу мазута. Оказывается весь Черный Город занимается кражей нефти[1].

Aslan bəy. Слышал, но я тебе откровенно скажу, что я по крайней мере, никого из них, не виню: всякому жить хочется, это так естественно и против такого явления могут возмушаться только разные писаки в роде наших...

Laçın bəy. Ну, брат, все же так хочешь, образованным то людям во всяком случае не подобало да еще вполне обеспеченным...

Aslan bəy. Не фантазируй, пожалуйста, в наше время кто не ворует? Не воруют одни дураки...

Laçın bəy. Говарят, что Ага Шариф послан в тюрьму сказать Наибову, что ему остаётся одно верное средство: петлю на шею. Вот мой совет о помощи.

[1] Aslan bəy – Allah haqqı, Laçın, sən lap səfehsən. Belə də sarsaq-sarsaq danışmaq olar? Heç olubdurmu indiyə qədər mənim bir kəsə rəhmim gəlməsin? Bundan sonra sən donuzsan...

Laçın bəy – Yaxşı, hirslənib söymə. Zarafat etdim... Aslan, təzə xəbəri eşitmisən? Bayıla, Karapetdən mazut oğurlamağa 30-a qədər adamdan ibarət dəstə göndəriblər, hələ Dövlətbazovun da.. Sən demə, bütün Qaraşəhər neft oğurluğu ilə məşğuldur.

Aslan bəy – Eşitmişəm, sənə açıq deyim ki, mən onlardan heç kəsi taxsırkar bilmirəm: hamı yaşamaq istəyir, bu təbii haldır və bu cür hadisələrə ancaq bizimkilərə oxşar ayrı-ayrı cızma-qaraçılar hiddətlənə bilərlər...

Laçın bəy – Amma qardaşım, öz aramızdır, təhsil görmüş, hər cəhətdən təmin olunmuş adamlara hər halda bu cür işlərə qurşanmaq layiq deyil.

Aslan bəy – Qozqurtma, mən ölüm, bizim zəmanədə kim oğurluq etmir? Bircə dəlilər...

Laçın bəy – Belə deyirlər Ağa Şərif ağzıbirə, Naibova xəbər göndərib ki, onun üçün bircə çıxış yolu qalıb: boğazına kəndir keçirsin; mənim ona köməyim də, məsləhətim də belədir.

Aslan bəy. Глупейшая фантазия и больше ничего! Он обладает миллионами, легко ему советы давать, да и такие бессмысленные[1].

Laçın bəy. Xudahafiz mən getdim.

Aslan bəy. Xoş gəldin, get ancaq bundan sonra ağlına zor vermə...

Laçın bəy. Axşam klubda səni gözləyirəm. Bir vacib iş də var, gəl.

Aslan bəy. Çox pakizə, gəlləm... (*Laçın bəy gedir.*) Sən öləsən, ağa Laçın bəy, sənin özünə də axırda bir badalaq qurmağım var... Əlinə bir az yer salıbsan, çox atlanıb-düşürsən, gözün ayağın altını görmür. Bir az dayan!.. Ах, боже мой, чуть было не забыл. Сегодня 8-ое. Непременно нужно дать одну телеграмму в Тифлис князу, другую... да... в Коджоры. Его превосходительству и третью... куда?.. В Питер, Светлейшему. (*Telləri yazıb, sonra oxuyur.*) Чудесно, лучше и не надо. Русская аристократия черезвычайно милые и симпатичные люди, сколько в них деликатности, восхитительной простоты и благородства. Прочитав телеграмму, скажут: "татарин", но в нем ничего татарского нет. Что значит воспитание и образование... Грешно с такими милыми господами прекратить связь и знакомство[2]. (*Zəng vurur. Qulu daxil olur.*) Qulu, fayton götür, bu telləri yola sal.

Qulu. Bəli, apararam... Ancaq Qurban kişi gəlibdir. Çörək-zad verdim yedi.

Aslan bəy. Çox pakizə. Gətir içəri, qoy otaqlara tamaşa eləsin, görmədiyi büsatı görsün, mən də bir azdan sonra gəllərm. (*Gedir.*)

Qulu (*qeyri qapını açıb*). Kişi, gəl içəri. Başmaqlarını çıxar, nə qayırırsan?.. Bəri gəl, bax, bura əyləş.

Qurban (*daxil olub və büsata baxır*). A Qulu, başına dönüm, məni qoyaydın qapıda duraydım, bəy çıxanda dərdimi ona çöldə deyəydim, məni buraya neyçün gətirirdin? Adam az qalır dəli-divanə ola! Ömrümdə mən belə büsat görməmişdim, belə də şey olarmı?

[1] Aslan bəy – Lap ağ yalandır, vəssalam! Kişi milyonlara sahibdir, ona elə-belə ağılsızcasına məsləhət vermək məyər asandır?!

[2]... Vay səni, aman Allah, lap az qalmışdı yadımdan çıxsın. Bu gün ayın 8-dir. Tiflisə, knyaza hökmən tel vurmalı, ikincisini də Qocura... Üçüncüsünü də zati-alilərə... Hara? Piterə, qibleyi aləmə. (Telləri yazıb sonra oxuyur.) Çox gözəl, çox pakizə, bundan yaxşı heç lazım da deyil. Rus aristokratiyası fövqəladə gözəldir, qanışirin adamlardır; onlarda nə qədər nəzakət, valehedici sadəlik, alicənablıq vardır. Teli oxuyub deyəcəklər: "tatardır", amma onda tatarlıqdan heç bir əlamət yoxdur. Tərbiyə və təhsil, bax, bu deməkdir... Belə mehriban cənablarla əlaqəni kəsmək, tanışlığı unutmaq günahdır.

Qulu. Ayyyy... Nə qoyub, nə axtarırsan?! Hələ gözə görükən budur. Bir tamaşa elə, gör nələr var! Buraya bax, o küncə bax.

Qurban. Pah, pah, pah!.. Belə də dəsgah olarmı? Başına dönüm, bu yuxudur görəsən, a Qulu, yoxsa aşkardır?

Qulu. Hələ burada nə var ki? Bir bəri dur, tamaşa elə, gör bu evdə nə zinət var, nə dövlət var. O şəkli görürsən? Heç bilirsən onu bəy neçəyə alıbdır? Bilirəm, inanmayacaqsan... Ona veribdir altı min manat.

Qurban. Pah, pah, pah!.. Görəsən, a Qulu, belə evdə olanın da dərdi varmı? Sən Allah, a Qulu, bircə de görüm, Aslan bəyin sənəti nədir? Bu qədər dövlət olar ki, bunun var?

Qulu. Aslan bəyin dövlətinin nə sanı var, nə hesabı. Sənə mən elə bir put lülə qızıl göstərə billəm, bir çanaq ləl-cəvahir. Hansını deyim ki, sən başa düşə biləsən?

Qurban. Dövlət olmasa, canım, bu büsat haradan ola bilər? Əlbəttə var ki, kişi dəsgah açıbdır da.

Aslan bəy (*daxil olub*). Otur, kişi, otur. Hm... Evlər xoşuna gəlirmi? Sizin kənddə də belə işlər varmı?

Qurban. Belə işləri biz dərviş nağılında eşitmişik... Allah dəxi də artıq eləsin, a bəy.

Aslan bəy. Neçə yaşın var, qoca?

Qurban. Çoxdur, başına dönüm. Olar bir doxsan yaşım... Mən balaca uşaqdım, yeriyib-yüyürən, nəstə, adı nədir, gələndə...

Aslan bəy. Sən bilmirsən, kişi. Sənin nə qədər artıq olsa, əlli-altmışdan yuxarı deyil. Gələsən, kişi, səni mən göndərim Xorasana, ya Kərbəlaya... Get ağalarını ziyarət elə. Ömrə ümid yoxdur.

Qurban. Allah qoysa gedəcəyəm. Elə işlərimi qurtardım, dəxi burada qalmayacağam, gərək siz kömək edəsiz... Bu kağızlara baxsanız, bilərsiz mənim dərdim nədir.

Aslan bəy kağızları alıb oxuyur.

Qulu. Məsləhətə xəyanət yoxdur. Qoca, bu saat sənə heç bir şey lazım deyil, məgərinki axirət... Özündən sonra varislərə bir şey qoysan, goruna gündə min kərə söyməkdən savay sənin bir xeyrin olmayacaq. Yaxşısı o deyilmi ki, yerlərini satıb, nəqd pul eləyib gedəsən ziyarətə, ovdan tikdirəsən, məscid bina edəsən, fəqir-füqəraya əl yetirəsən?!

Qurban. Elə Laçın bəy də mənə belə məsləhət gördü.

Qulu. Bu dünya puç dünyadır, ağlı olan gərək axirətin axtarsın. Ələlxüsus ki, ömür az qalanda.

Aslan bəy. Qoca, mən sənə bir aşkar söz deyim. Sənin bu yer işin elə işdir ki, sən özün iyirmi ilə təmizləyə bilməzsən. Çox qocalmısan, vaxt gözləməz. Yaxşısı odur ki, sən o yerləri satasan, başdan ola. Hərçənd mənim özümə yer lazım deyil, çünki yerim çoxdur, amma sənə mən adam göstərim, o sənin yerini alar və yaxşı da qiymət verər.

Qulu. Ağa, Allah xatirinə, bir yol bu kişi sizi deyib gəlibdir, hər nə eləyirsiniz, özünüz eləyin, bunu bir də özgə qapısına göndərməyin.

Aslan bəy. Axır mən alım neyləyim? Sən bilirsən ki, yer barəsində mən özüm də təngə gəlmişəm.

Qurban. Beyt haqqı, a bəy, o yerdə qır nə qədər desən tapılır. Bir az qazırsan, torpaqdan neft iyi gəlir. Ovcuna alıb sıxırsan, neft damcılayır.

Qulu. Ağa, siz bu işdən heç boyun qaçırmayın. Rüsxət verin, mən bu kişini aparım Cahangir bəyin yanına, bu onu vəkil eləsin. Bu yeri, zərər də olsa qəbul eləyin. Kişi də yazıqdır, özgə adamın əlinə düşər, alladarlar.

Qurban. Mən bir yol bu işi vermişəm bəyə. Bundan sonra mənim vəkilim odur. Hər nə tövr istəyir eləsin. Mən bəyin atasın da tanıyıram. Allah oğlanların saxlasın, yaxşı kişidir.

Aslan bəy. Vəkalətnamədən irəli, a Qulu, qocanı apar hamama. Buna bir dəst libas da al, üstün-başın düzəlt; yoxsa bunu bu tövr libasda adam içinə çıxarmaq olmaz. Sonra mən işə əncam çəkərəm.

Qulu. Qoca, dur gedək. Allah özü birliyi xatırına Aslan bəyin ömrün uzun eləsin, dəxi işin qurtardı; bəxtin çəkdi... Aslan bəy ki, söz verdi, işin bitdi. Dur gedək.

Qurban. Qurban olum sənə, a bəy, elə olsun ki, bu işdə sonra peşmançılıq çıxmasın.

Aslan bəy. Xa, xa, xa!.. Qocanın fikrinə gör nə gəlir! Kişi, dünyada mənim nə ehtiyacım var ki, bir sənin kimi qocaya mənim köməyim lazım ola, mən də ona xəyanət edim?

Qulu. Qoca, dəxi bəsdir, artıq otursan, qorxuram sarsaqlayasan. Dur ayağa. Dur, dur gedək.

Qurban. Mürəxxəs olum... Bağışlayın, başağrısı verdim.

Aslan bəy. Qoca, al bu yüz manatı qoy cibinə, ürəyin buz kimi olsun. A Qulu, yəqin qocanın düşməyə yeri yoxdur, saxla yanında. Cahangir bəyi də göndər buraya... Qoca, məndən razı oldun ki?

Qurban. Nə tövr, nə tövr məgər!.. Allah səndən razı olsun! Allah oğlunu saxlasın!

Aslan bəy. Razılığı iş tamam olandan sonra edərsən, indi gedin.

Qulu və Qurban gedirlər.

Aslan bəy (*tək*). Qoca iş tamam oluncan qulluğunuzda pakizə dustaqdır.

Несомненно нефтеносные земли. Все признаки ясно указывают. Пятьсот десятин! Каждая по тысяче, по две тысячи рублей. Да... а... Теперь можно купить имение Николая Алексеевича. О... о... о... я знаю что тогда сделаю. Замок в мавританском вкусе, кругом высокие башни среди леса, парк, зверинец, экипажи всех видов, гости, ландо, гуляние, хохот...[1]

Zəng vurulur. Qulu daxil olur.

Qulu. İmamqulu bəy gəlibdir.

Aslan bəy. Buyursun. Qulu, bəri bax, Cahangir bəy vəkalətnaməni alan kimi, bir buraya təşrif gətirsin və işi tamam oluncan qocanı əldən buraxmazsan. Başa düşdünmü? Qoymazsan bir kəs ona yaxın gələ. Öyrədərlər...

Qulu. Xeyr a!.. Arxayın olun. Qoca elə kəməndə keçməyibdir ki, qurtara bilsin. (*Qulu gedir.*)

İmamqulu bəy (*daxil olub*). Salam əleyküm.

Aslan bəy. Əleykümsalam, buyurun əyləşin.

İmamqulu bəy. Planları gətirmişəm, buyurun baxın.

Aslan bəy. (*planlara baxıb*) – Amma çox yermiş, İmamqulu bəy, Allah dəxi də artıq eləsin, nəcib övladsınız. Heç bu yerdən satmısınızmı?

İmamqulu bəy. Hələ bir desyatin də satmamışam, amma indi istəyirəm yavaş-yavaş satam, hərgah müştəri olsa.

Aslan bəy. Bilirsiz, əzizim, nə var? Belə işlərdə oyun lazımdır: "iqra", yəni fən... Gərək elə fən qurasan ki, yerin qiyməti artsın. Sizə də elə o lazımdır.

İmamqulu bəy. O işləri siz bilirsiz. Nə tövr buyurarsız, mən də elə rəftar elərəm.

Aslan bəy. Bir üç ay bundan irəli Xudaverdi bəydən mən aldım on desyatin yer, üç yüz manatdan desyatini, amma kupçidə yazıldı

[1] Şübhəsiz, neftli yerlərdir. Bütün əlamətlər də aydınca göstərir. Beş yüz desyatin! Hər desyatin min, iki min manatdan. Boli... İndi Nikolay Alekseyeviçin malikanəsini almaq olar. Meşənin ortasında, dörd tərəfi hündür qalalarla örtülmüş, ərəb zövqündə qəsr, park, içində hər cür canlıdan olan heyvanxana; sonra qonaqlar, lando, gəzinti, gülüşlər...

səkkiz yüz. Bu sevdadan sonra Xudaverdi bəy əməlli-başlı alış-veriş elyir. Səkkiz yüzdən, doqquz yüzdən indiyə kimi əlli-altmış desyatin də yer satıb. Mən çox şadam. Elə filankəs bu yerdən alıb deyin, müştərilər aman vermirlər. Amma öz aramızdır, mən ölüm, əgər bu sözü ağzından qaçırdasan. Yer ümidsiz yerdir. Belə fənnə biz "oyun" deyirik, "birjevaya iqra".

İmamqulu bəy. Hərgah xahiş eləsəz, mən də sizə elə o qayda ilə sataram bir iyirmi desyatin.

Aslan bəy. Nə qədər çox olsa, oyundan ötrü bir elə artıq əsər elər. İndi ki siz iyirmi desyatin deyirsiz, eybi yoxdur, qoy iyirmi olsun.

İmamqulu bəy. Axşam buyurarsız nataryusxanaya.

Aslan bəy. Çox pakizə.

İmamqulu bəy. Hələ ki xudahafiz.

Aslan bəy. Xoş gəldiniz. Saat yeddidə... Allah qoysa sizi Parisə aparacağam, vıstavkaya, İmamqulu bəy. Çox qəribə işlər olacaq orada, günahdır getməmək.

İmamqulu bəy (*təbəssüm ilə*). Bəli, Allah qoysa gedərik, inşallah. (*Gedir*)

Aslan bəy (*tək*). Как это чудно, как это мило. Вчера представитель общества "Темное царство" милейший Моисей Израилович просто меня умолял купить для них 20 десятин этой самой земли. Готовы заплатить за десятину 2000 рублей. 300 долой – 1700 x 20 = 34000 руб. А сегодня меня просит купить сам владелец. 34000. Шутка сказать! Это не то что мазут воровать, да на Баилов отправляться. Спасоб приобретения – самый законнейший. Сейчас же к Моисею... Тысяч 10 задатка и дело в шляпе[1].

Fışdılıq çala-çala gedir.

Pərdə

[1] Aslan bəy (*tək*) – Bu iş qəribə olduğu qədər də mənə xoşdur. Dünən "Zülmət səltənəti" cəmiyyətinin nümayəndəsi hörmətli Moisey İzrailoviç dil çıxarıb mənə yalvarırdı ki, həmin yerdən onun üçün 20 desyatin alım. Özü də hər desyatininə 2000 verməyə hazırdır. 300-ü rədd elə. 1700 vur 20-yə, elər 34000 manat. İşə bax, bu gün sahibkar özü məndən yer almağı xahiş edir. 34000... Dildə demək asandır! Bu heç də Bayıla gedib mazut oğurlamaq deyil. Belə gətirməyin yolu da tam qanuni yol. İndi Moiseydən 10 min beh qoparım, vəssalam, şüd tamam.

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur Aslan bəyin otağında, Cahangir bəy, Cabbar bəy və Əhməd əyləşiblər.

Cahangir bəy. Vallahi deyirəm bu saat mənim bir əlliyəcən yaşım var, amma mən bir belə vücud görməmişəm və görməyəcəyəm. Canım, kişi əslindən ağadır və heç kimə müyəssər oğul deyil. Görməmişəm bu qapıya bir adam gələ, məyus qayıda... Allah öz pənahında saxlasın. Adı Aslan, özü aslan.

Əhməd. Bir yol, Cahangir bəy, bacım oğlunu tutmuşdular, gəldim bəyin yanına. Məni görən kimi başladı: genə nə var, a pişik? Ərz elədim mətləbim nədir. O dəqiqə bir balaca kağız götürüb üstündə bilmirəm nə yazdı, nə yazmadı, buyurdu ki, apar ver. Kağızı apardım. Verən kimi uşağı əldən qoydular, götürdüm gəldim... Aslan bəy kimi millətpərəst harda var? Pəhləvandır, pəhləvan! (*Kənara.*) Həzərat, olsun ki, yalan deyirəm... Bunların heç kimə xeyri olmayıb, ələlxüsus onun böyük qardaşından, lənətüllah!

Cahangir bəy. Bir adama söz verməsin, verdi yeddi fələk də onu poza bilməz. Bilsə ki, on manat zərəri var, yenə öz sözündən qaçan deyil.

Cabbar bəy. A Cahangir bəy, siz mənə dediniz ki, bəyi tamam şəhərdə böyük-kiçik, tanımayan yoxdur; amma mən yüz adamdan soruşdum ki, Aslan bəyin evi haradadır, tanıyan olmadı. Bu nə sirdir?

Cahangir bəy. Xa, xa, xa! Nə söyləyirsən, kişi? Nəinki bu şəhərdə, sən get Tiflisə, Dərbəndə, İrəvana, paytaxt şəhərimizə ki, Peterburq ola, onu tanımayan yoxdur.

Əhməd. Gədə-güdə, qoduq-moduq nə bilsin ki, Aslan bəy kimdir? Sən get knyazlardan xəbər al, yaranallardan xəbər al, tamam divan əhlindən soruş, onda bilərsən ki, Aslan bəy kimdir. Aslan bəy İskəndər kimi sədd açıbdır, nə söyləyirsən, kişi!

Cabbar bəy. Elə bu dəsgahlardan görünür ki, kişi böyük adamdır; doğru buyursuz. (*Qulu başın bulaya-bulaya daxil olur.*)

Cahangir bəy. Genə nə olub, a Qulu? Ovqatını təlx görürəm.

Qulu. Ovqatım necə təlx olmasın? Sabahdan indiyə kimi qapı açmaqdan canım boğazıma yığılıb, gəlib-gedənin əlindən təngə gəlmişəm. Xalqda insaf yox, utanmaq yox, həya yox! Biri gəlir dustaq işim var, biri gəlir mənə yer ver, biri gəlir pul ver. Ac qohumların da sanı yox, hesabı yox... Mən də ayaq altında itmişəm.

Cahangir bəy. Bu saat bəyin yanındakı kimdir?

Qulu. Bir knyazdır, Tiflisdən gəlib. (*Qapıya baxır.*) Deyəsən gedir. (*Qulu tələsik çıxır.*)

Əhməd (*qapıya baxıb, kənara*). Afərin, bu knyaza... Şeytan Qulu dəllal Sərkisi knyaz qayırdı, necə ki Cabbar bəy məni "bəy". Qoçumsan, vallah, Qulu... Xudaya-pərvərdigara, bu evdə nələr qaldı mən görməmiş olam! Hələ yaxşı ki, bəyin böyük qardaşı Ağa Taun burada yoxdur, lənətüllah!..

Qulu (*daxil olur*). Bilmirəm bu knyazlar yazıqdan nə istəyirlər eyy... Vallah, təngə gəlmişik.

Cahangir bəy. Bizim burada olduğumuzu Aslan bəy görəsən bilirmi?

Qulu. Bu saat çıxar.

Cabbar bəy. Kişilər, Aslan bəyi o mərtəbədə qoydunuz ki, "gəlir" deyəndə bədənimə lərzə düşür.

Əhməd. Xeyr a! Elə adam deyil... Ləzzətli oğlandır... Rəhm, mürüvvəti dəryacandır. Nə söyləyirsən. Bir lortçudur ki, bərabəri yoxdur. İndi gələr, görərsən.

Aslan bəy (*daxil olub*). Qulu, Allah xatirinə axşamadək heç kimi qəbul eləmə. O qədər yorulmuşam ki, danışmağa taqətim yoxdur... Salam əleyküm. Əyləşin. (*Əyləşirlər.*)

Əhməd (*ayaq üstə*). Molla olma, başın ağrımasın. Bizim dərdimizi siz çəkməyəndə görək bəs kim çəkəcək?

Aslan bəy. Canım, dərd bir olar, dərd iki olar, nəinki bu qədər. Vallahı, deyirəm, biz müsəlmanın çox işlərinə baxanda az qalır ki, mən uşaq kimi ağlayam.

Əhməd (*kənara*). Bax, bu ağlamaq büsatını mən təzə eşidirəm, əvvəl yoxudu... İnanan, atana lənət, anana lənət!

Aslan bəy. Deməkdən, qandırmaqdan dəxi yorulmuşam. Hər kim mənim məsləhətim ilə iş görüb, olub dövlət sahibi. Hər kim mən deyən yol ilə getməyib, axırda olub peşman. Canım, xalqa güclən ağıl öyrədə bilmərəm ki! Ta səy, qardaşlar üçün, bundan artıq olmaz ki!.. Mən neyləyim, vəhşidirlər.

Əhməd (*kənara*). Gopa, başına gönüm, gopa!.. Məşədi Tağı, yerin boş...

Cabbar bəy. Mənim də dərdimə əlac elə, başına dönüm, qoca kişiyəm, bir kəsim yoxdur, Allahdan aşağı səni deyib gəlmişəm.

Aslan bəy. Cahangir bəy, bu qocanın dərdi nədir, buyursun görək. Hərçənd yorulmuşam, əlac yoxdur. Əhməd demişkən: "Molla olma, başın ağrımasın".

Cahangir bəy. Bunun Qızılkəndin yanında bir neçə parça yeri var, bir balaca davalı... O yerdən ötrü oğlu bunu darıxdırır. Çünki ikinci övrətindən bir tifil qız uşağı var, gərək o tifili fot eləyəsən, anasını da rəf, mülk qalsın mənə. Yoxsa, deyir, sizi qıracağam

Aslan bəy. Vay yazıqlar, vay biçarələr!..

Əhməd. Zalım oğlu bir neçə gün bundan irəli istəyirmiş barmağını salıb o qızın anasının gözlərin töksün. O gün sizə ərz elədiyim əhvalatdır.

Aslan bəy (*acıqlı*). Allah xatirinə, Əhməd, belə söhbətləri mənim yanımda danışma, ürəyim nazikdir, dözə bilmirəm. Ах ты мерзавец!.. Ах ты негодяй!.. Да его можно в тюрьму мерзавца! Какая дикая безжалость![1]

Cahangir bəy. Fəqir kişi, neyləsin, həyasına qısılıbdı.

Aslan bəy. Mən belə söhbətlərə qulaq asa bilmirəm, yoxsa yəqin bil ki, yuxu da mənə haram olar... Hərgah Cabbar bəy istəsə, mən onun biinsaf oğlunu bir gündə yox elərəm.

Cabbar bəy. Göydə Allahı deyib, yerdə səni, gəlmişəm. Başına dönüm, Aslan bəy.

Aslan bəy. Burda heç bir çətin iş yoxdur. Əhməd, Cabbar bəyi bu saat apar nataryusun yanına, bir vəkalətnamə Cahangir bəyin adına yazdır və deyərsən ki, xərci mənim hesabıma yazsınlar. Kişi, Allah ölümdən macal versə, mən sənin o yerlərini çox artıq qiymətə rədd eləyəcəyəm. Sən dürüst arxayın ol və oğlunun barəsində binagüzarlıq nə tövr sənin kefin istəsə... Ay yazıqlar! Ay biçarədir!..

Əhməd. Aslan bəy, dərdin alım, mənim də bir böyük dərdim var axı.

Aslan bəy. Sən də buyur, baş üstə.

Əhməd. Siz mənim adımı "pişik" qoymusuz, lazımdır ki, pişiyə də hərdən-birdən dalaq atmaq.

Aslan bəy. Xa, xa, xa, xa... O da baş üstə. Buyur bu yüz manatı. Ancaq mənim də sənə təvəqqem var; bu gün Cabbar bəy sənə qonaqdır, işləri qurtarandan sonra onu apararsan pakizə müsəlman aşpazxanasına,

[1]... Ay əclaf! Ay alçaq!.. O yaramazı dama basmaq vacibdir! Gör necə də vəhşicəsinə insafsızlıqdır!

hər nə xahiş eləsə, versinlər və nə qədər xərc olsa o da mənim boynuma, yaxşı?

Cabbar bəy. Allah səndən razı olsun. Müəxxəs olum.

Aslan bəy. Xoş gəldin, gedin. (*Əhməd və Cabbar bəy gedirlər.*)

Cahangir bəy. Kağızlar möhkəm kağızlardır. Təmiz kupçilə alıb-satmaq olar.

Aslan bəy. Biz istədiyimiz də elə odur. Çox göyçək, çox pakizə.

Laçın bəy (*çöldən*). Əhməd, mən ölüm bir bəri qayıt!.. Yaxşıdır, gedərsən. Hələ bir bəri qayıt! Mən ölüm deyirəm. (*Əhməd və Laçın bəy daxil olurlar.*)

Laçın bəy. Aslan sənə bir qəribə əhvalat nağıl eləyim. Üç gün bundan irəli bizim Əhmədi o qədər əziblər ki, yerdə ölü qalıbdı... Nişanbazlığa getmişmiş bədbəxt, evdə duyublar... Nə yemisən turşulu... Vurublar ha!.. Vurublar ha!..

Aslan bəy. Yox aaa... A kişi, mən ölüm, qoy, belə zad olmaz ki!

Laçın bəy. Yalan söz yoxdur... Əhməd bir başını buraya gətir... Necə yalvarırmış, necə yalvarırmış!..

Cəmən. Xa, xa, xa... Xa, xa, xa...

Əhməd. Nə olsun, a bəylər, nə üçün gülürsüz? Dost yolunda çovğun olar, qar olar...

Laçın bəy. Bunu ki, təpik altına salmışmışlar, bağırırmış: "A qancıq, niyə kömək eləmirsən?". Nişanlısına deyirmiş ey!..

Cəmən. Xa, xa, xa...

Əhməd. Burada qalsam, Laçın bəy özündən çox şeylər qayıracaq. (*Gedir.*)

Cəmən. Xa, xa, xa... Xa, xa, xa...

Aslan bəy. Hay yerində hay... Heç gör özü deyirmi.

Zəng vurulur.

Aslan bəy. A Qulu, gör kimdir? (*Qulu gedir.*)

Cahangir bəy. Deyirəm mən gedim Cabbar bəyin dalınca. Qorxuram o yan-bu yan eləyə...

Aslan bəy. Xeyr, lazım deyil, ürkər. Əhməd özü ustadır, əldən qoymaz.

Qulu (*daxil olur*). Bu gün neçə gündür, o qotur Paşadır nədir, məni lap təngə gətirib. Genə gəlib ağzına gələn hədyanı danışır.

Aslan bəy. Hədyan danışır, dəxi mənə niyə deyirsən? Vur boynuna çıxsın çölə.

Qulu. Nə bilim, deyir ki, gedib divana məlum edəcəyəm, düz prokurorun yanına gedəcəyəm, doxsan yaşında kişini alladıb, deyir, yerin əlindən alıbsız, bir köpük də pul verməmisiniz.

Aslan bəy (*acıqlı*). Mən sənə təəccüb edirəm, Qulu. Necə cürət edib bu sözü gəlib mənə deyirsən? Get bu saat başına döyə-döyə çıxart çölə. Qoy hara istəyir getsin!

Cahangir bəy. Xeyr, lazım deyil... Paşa bihəyanın birisidir, onun ağzın yummaq gərək.

Laçın bəy. Кули обешался, так нечего делать, отдай! Пусть убирается к черту![1]

Aslan bəy. Onu buraya çağır görüm. (*Qulu gedir.*) Siz öləsiz, işə düşmüşəm. Bu qotur qırışmal nalbənd güclən deyir: gərək səni soyam... Axırı bunların belə hərəkətləri məni o məqama yetirəcəkdir-ki, mən bilmərrə rəhmimi insandan kəsəcəyəm... Hərgah söz vermiş olsaydım, yenə haqqı var idi.

Qulu və Paşa daxil olurlar.

Aslan bəy. Belə dur görüm. Sən məndən nə istəyirsən, qoçaq?

Paşa. A bəy, acığınız tutmasın, alış-verişdir. Siz mənə səkkiz yüz manat vədə elədiniz, mən də o bədbəxt kişini öyrətdim, mane olmadım. Hər bir desyatini iki min manata dəyən yeri satdı sizə iyirmi manata. Mən sizə bir yamanlıq etməmişəm...

Qulu. Artıq pul deyil. Başınıza dönüm sədəqə eləyin, verin getsin. Bu da kasıb oğlandır, neçə gün işdən-gücdən olubdur.

Cahangir bəy. Xeyir lazımdır, Paşa da yazıqdır.

Laçın bəy. İş görüb görməyib, eybi yoxdur, ver getsin.

Paşa. Mən iş görməmişəm? Mən iş görməmişəm?.. Hay-hay! Kişinin evinə od vurmuşam, dədəsin yandırmışam, qəbirdən çıxarmışam! Nə buyurursunuz?

Aslan bəy. Dəxi uzun eləmə, heyvan oğlu heyvan! Al bu sənin pulun, sürün gözümün qabağından! (*Qulu pulu alır.*)

[1] Laçın bəy – Qulu vədə veribsə, heç nə etmək olmaz. Ver, qoy rədd olsun cəhənnəmə!

Paşa. Doğru buyurursunuz, heyvan olmasaydım, səkkiz yüz əvəzinə səkkiz min alardım. Çifayda iş işdən keçibdir.

Laçın bəy. A Paşa, pulunu aldın, dəxi artıq danışmaq lazım deyil.

Qulu. (*Paşanın qolundan tutub*) – Məscidin qapısı açıq olanda köpəkdə də bir həya gərək. Dəxi bəsdir, gəl çıx, gəl... Gəl pulunu da sayıb verim, rədd ol!

Paşa. De, hər nə istəyirsən de. Çifayda iş-işdən keçibdir.

Cahangir bəy. Paşa, kifayətdir. Get Allahına şükür elə. Artıq nə istəyirsən, qardaşım?!

Qulu Paşanın qolundan tutub çıxardır.

Aslan bəy. Вот негодяй! Вот мерзавец! Еше пугает... Подите после этого делайте людям добро[1].

Laçın bəy. Cahangir bəy, buyur gedək. Bəyin ovqatı təlxdir. Biz hesabımızı sonra çəkərik.

Cahangir bəy. Yaxşı, buyurun gedək.

Aslan bəy. Да, пожалуйста. Лачин, после... Этот... мерзавец действительно меня расстроил. Успеем, на днях, как вам будет угодно, так и я сделаю, только не сегодня[2].

Qulu (*daxil olub*). Quldurov...

Aslan bəy. Kim?

Qulu. Bir uzun boylu şəxs deyir bəyi görmək olarmı? Adı Quldurov.

Aslan bəy. Baaa. Quldurov... Qulu, buyursun zala... Tez, paltonunu çıxart... Quldurov... Heç bilirsiniz bu kimdir? Bu çox zorba adamların biridir. Замечательнейший коммерсант с колоссальным богатством[3].

Laçın bəy. Xudahafiz.

Cahangir bəy. Xudahafiz.

Aslan bəy. Xoş gəldiniz... Məni bağışlayın. (*Gedirlər.*)

Pərdə

[1] Aslan bəy – Əclafa bir bax! Yaramaza bir bax! Hələ bir qorxuzur da... Bundan sonra gəl adamlara yaxşılıq elə də.

[2] Aslan bəy – Bəli, Laçın, buyurun sonra... Bu əclaf məni lap haldan çıxardı. Bu günlərdə vaxt taparıq, sizə necə əl verirsə, elə də düzəldərəm, ancaq bu gün yox.

[3] ...Hədsiz sərvətə malik çox qəribə kommersantdır.

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur Qulunun otağında. Bir dənə miz və bir neçə səndəli.

Qulu (*tək, səndəli üstə əyləşmiş, bikef*). Görəsən, dünyada mənim kimi də eşşək adam olarmı?! İndi bu nə gündür mən çəkirəm? Bu nə ömürdür mən keçirdirəm, gecə-gündüz, vaxt-bivaxt, sərbaz kimi bu evlərin keşiyini çəkirəm... Genə dərd yarı olardı, hərgah gedəndə heç olmasa bir soruşaydı ki, Qulu, səndə pul varmı, ya yoxdurmu? Ancaq elə buyurmağı bilir: filan otağın kağızını dəyiş, filankəs gələcək, ona yüz manat ver, gələn qonaqları yaxşı yola sal. Elə buyurur, guya Vartansifət atası gedəndə mənə min manat pul verib gedib... Canım yığılıb boğazıma, az qalıb baş götürəm qaçam.

Laçın bəy, Cahangir bəy daxil olurlar.

Laçın bəy. A Qulu, balam, sənin bu ağan nə vaxt gələcək? Elə iş olardı ki, o bizim başımıza gətirdi?.. Bir ay bundan irəli o, gərək bizə nataryusda kağız verəydi, indi çıxıb gedib, müftə pul cibində, fors verməyinə... Heç yadına düşür ki, axır bu pulları mənə yetirən var... Belə haramzadəlik harada görünüb? Adınamı layiqdir belə işlər, eliminəmi layiqdir?.. Axır adını abrazavannı qoyub, döşündə nişanı.

Qulu. Hələ bir əyləşin. Sizin ikinizin də canı üçün, hərgah bilsəniz ki, mənim özümü nə günə qoyub gedib. Təəccüb elərsiz. Dörd min manat borca düşmüşəm. Deyə də bilmirəm ki, elə buyurursan, heç bilmirsənmi ki, pul lazımdır... Elə bunu elə, onu elə... Ancaq buyurmağı bilir. Mən də qalmışam naçar.

Laçın bəy. Biz ona üç-dörd yüz min manatlıq iş gördük, bizə qızıl dağları vəd elədi, axırda belə. Amma özü ağalıqdan dəm vururdu. Mən ona deyəndə ki, bizim payımızı kupçi ilə ver, acıqlanırdı: "Genə deyirəm gədalıq lazım deyil, ağa ol, ağa!". Özü yaxşı ağalıq elədi, maşallah... Elə bilir ki, qaçmaq ilə adamdan əl çəkərlər.

Qulu. Heç hara qaçmaz, arxayın ol və o pulları salamat eyə bilməyəcək, o qədər ki, nifrin ona olunur.

Cahangir bəy. Bizim bu abad olmuş şəhər elə yerdir ki, Aslan bəyi öldürəsən də buradan bir yana getməz. O qədər xam-xam, yumşaq qulaqlar var ki, nə qədər kefi istəsə, bir elə tapılacaq. Bizim kimi adamları ələ salan gör nə qiyamət edə bilər və eləyir.

Laçın bəy. Tanıyıram, yaxşı tanıyıram: mən onun dabbağda gönün tanıyıram... Onlar cəmi məqami-ehtiyacda küçük kimi quyruqların bulayıb, ayaq öpərlərdi. Ehtiyac keçdi, ağalıqdan dəm vururlar. Cəminin hərəkətləri olub yalan, büxl, şivə, müftəxorluq. Tamam ömürlərində bir gün-gecə halal zəhmət ilə qazanılmış tikə yeməyiblər. Sənətləri olub keçəpapaqlıq.

Əhməd, Paşa, Qurban və Cabbar bəy daxil olurlar.

Laçın bəy. Xa, xa, xa... Xa, xa, xa... Buyurun, buyurun... Ya Allah, əyləşin, bu saat Qulu Aslan bəy tərəfindən əsginazı qat-qat çıxardıb paylayacaq, Xa, xa, xa, xa, xa...

Cahangir bəy. Nahaq zəhmət çəkmisiz. Aslan bəy hələ gəlməyib.

Laçın bəy. Aslan bəy bu saat əyləşib bir böyük şəhərdə, "Qopartma" qışlağında, yavaş-yavaş xırıd eləyir. Ciblər dolu pul, fors... Qabağında da durmaq qeyri-mümkündür. Desyatini iki min manata göydə fırıldayır... Qopartma və qopartma!..

Qurban. Aaax, ax!.. Evi yıxılsın səbəbin!..

Paşa. Mənim Aslan bəy ilə işim yoxdur, mənim işim, bax bu Şeytan Qulu ilədir.

Qulu. Obada it az idi, biri də gəmi ilə gəldi... Mən ilən nə işin ola bilər, əzizim?

Paşa. Səkkiz yüz manatdan mənə verdin beş yüz, üç yüzü qaldı səndə. Yalvardın ki, bir on gündən sonra verərəm, on gün olub bir ay, sözün nədir? Ver, qardaş da!

Qulu. Mən dünyada çox qəribə adamlar görmüşəm, amma bunun kimi murdarına rast gəlməmişdim.

Paşa. Yalan deyirsən, gündə yüz yol gördüyün Aslan bəy, on il qulluq elədiyin ağan məndən çox-çox bihəyadır. Allahdan qorxmaz, insandan utanmaz.

Qulu. Heyvan oğlu heyvan! Nə cürət eləyirsən. (*İstəyir vursun, Laçın bəy qoymur.*)

Laçın bəy. Dava lazım deyil, əyri oturun, düz danışaq...

Paşa. Əhməd, nə durmusan qardaşım, nə üçün dinməyirsən? Bu bəylər öz haqlarına gec-tez çatacaqlar. Yıxılan evlər bizimdir, a bədbəxt.

Əhməd. Mən o gün bədbəxt olmuşam ki, düz yolu, haqq yolu qoyub düşmüşəm şeytan yoluna. Gecə yuxu mənə haram olub, gündüz

rahatlıq. Peşman olub başıma döyə-döyə qalmışam... Ya haqq! Özün şahidsən ki, mən bu sözləri dürüst qəlbdən deyirəm, necə mən peşman olmayım ki, bu biçarələr göz yaşı tökürlər. (*Cabbar bəyi, Qurbanı, Paşanı göstərir.*)

Qulu. İndi gör iş nə məqama çatıbdır ki, Əhməd mollalıq iddiasına düşübdür... "Yata bilmirəm... Hay nə eləyim" Başdan-ayağa hamısı yalan!

Qurban *bəy* (*acıqlı*). Ay eyyy, kor məlun, sənin də danışmağa dilin var? Kəs səsini, kor şeytan!..

Laçın bəy (*Cahangir bəyə*). Komediya başlanır, görək axırı necə olacaq, sən danışma.

Əhməd. Xudaya! Tövbə, tövbə əstəğfürullah! Qələt eləmişəm, tövbə!.. Min kərə yalan deyib, and içib, din-imanı satıb bu kişinin evin tar-mar eləmişəm, el içində rüsvay! Təqsirimdən keç, xudaya!.. Aslan bəy müsəlman deyil, müsəlmanlıq nişanəsi bilmərrə onda tapılmaz. Müsəlman olan kəs özgə malın haram it qanı hesab elər... Cabbar bəy, ixtiyarın var məni öldürməyə, qardaşım!

Cabbar bəy. Səndə, qardaşım, təqsir yoxdur. Hər nə təqsir var, bu Cahangir bəydədir. Bu mənim evimi yıxdı, adını millətpərəst qoyub yurdumu tar-mar elədi. Allah bunun yurdunu tar-mar eləsin! Hər iki dünyada üzünü qara eləsin!

Cahangir bəy. Ev yıxanın evini Allah yıxsın, kişi!.. Vallah, billah, Aslan bəy məni inandırdı ki, o yerləri on beş manatdan artığa alan olmaz. Mən nə bilim ki, yerin qiyməti bir belə artacaq!

Qurban. Dərd deyəndə mənim dərdimdir. Kül mənim bu qocalmış başıma! Mənim də evimi yıxan bu kor məlun oldu. Allah bunu olmayan bəlaya salsın!.. "Axirətini axtar" deyə-deyə məni o günə saldı ki, camaat içinə çıxa bilmirəm, qohum-əqrəbadan utanıram. Hər kim məni görür, məzəmmət eləyir. Qorxudan evdən çölə çıxa bilmirəm, kor-peşman, başıma döyə-döyə qalmışam... Bir də, qardaşlarım, bu dağılmış ev məni başdan çıxardı: kim bilsin, dedim, bu zinət, dövlət sahibi, özü də müsəlman, adam aldatmaz... Bir çuxa ilə məni aldatdılar. (*Quluya.*) Bu məlun oğlu məlun!..

Qulu. Qoca, bəsdir! Çox da uzun eləmə! Yoxsa yaxşı olmaz!

Cabbar bəy (*Quluya.*). Qardaşım, görürsən alovlanıb yanırıq, zülm ərşə dayanıb, a kəmfürsət, birəhm, Allahsız tayfa, hələ diliniz də var danışmağa?!

Qurban. Aslan bəyin evlərinə baxırsan, şücaətə baxırsan, deyirsən ki, belə adam ömründə heç kimi aldatmayıb və aldatmaz. Kim bilsin ki, o büsatlar, o bəzək, o şücaət hamısı adam aldatmaqdan ötrüdür və bizim kimi avam, fəqir-füqəraların qulaqların kəsməkdən əmələ gəlibdir. Vay, Aslan bəy! Artıq sözüm yoxdur! Allah görüm səni görünməyən bəlaya salsın, balam! Mənim kimi əli qoynunda qalasan, balam! Həmişə xəcalət içində olasan, balam!.. Yandım töküldüm!..

Paşa. O xəcalət çəkən olsaydı, belə kəndirbazlıq eləməzdi. Həya elərdi, utanardı, Allahdan qorxardı. Qardaşlarım, nifrin tökməkdən, föhş eləməkdən iş aşmaz, dərdinizə dərman axtarın eviniz yıxılıbdır.

Cabbar bəy və Qurban. Dədəmizə od vurublar, ciyərimizi yandırıblar.

Əhməd. Aslan bəy vəd eləyib Laçın bəy altmış desyatin yer "Qopartma" qışlağından, Cahangir bəyə on desyatin yer bu kişinin (*Cabbar bəyi göstərir*) yerindən, mənə də iki min manat pul. Evi abad olsun. Mən istəmirəm. O pul it qanından haramdır.

Cabbar bəy. Əhməd, danışma! Danışma, başına dönüm, yoxsa bu saat ciyərim od tutub yanar!

Qurban. Qoy desin, qoy desin, iş aşkar olmaq gərək... Belə məlum olur ki, bunlar bir dəstə quldur-qaçaqdırlar... Vallahı gözünün içinə vuracağam gülləni. Bir sərçəcən ömrüm yoxdur, qoy hər nə istəyirlər mənlən eləsinlər...

Laçın bəy. Əhməd, sən ki, balam, şeytana papaq tikirsən, sən nə üçün avam danışırsan? Məgər bilmirsən ki, Aslan bəy öz işini müvafiqi-qayda görüb, gedib öz kefinin dalıncan? Sən nə üçün ortalıq qarışdırırsan?!

İmamqulu (*daxil olub*). Salam əleyküm. Nə çox qonağın var, a Qulu? Cənab Aslan bəy hələ təşrif gətirməyiblər? Bilmək istərdim ki, görək mənə kömək etmək üçün qurduğu fən, nə üçün axırı belə yaxşı çıxmadı?

Paşa. A bəy, görünür ki, bu millətpərəstlər bir balaca sizə də toxuyublar... Buraya cəm olanları bir bəlaya salıblar ki, heç yerdə və heç millətdə görünməyibdir.

İmamqulu bəy. Mən də oyun, fən, "birjavay iqra" bəlasına düçar olmuşam. Aslan bəy xeyirxah olub iyirmi desyatin yerimi, adına fən qoyub alıb üç yüz manata desyatini. Qabaqcan satıb yəhudiyə, hər desyatini iki min manata, on günün ərzində otuz dörd min manat nəqd

qoyub cibinə. Buyurdu ki, nəcib övladsız, sizə kömək lazımdır, Allah qoysa, deyirdi səni Parisə vıstavkaya aparacağam... Xa, xa, xa!.. Nəcabətindən dəm vururdu ağam...

Laçın bəy. А меня уверял, что сделка с Имамкули беком не состоялась... Вот мерзавец![1]

İmamqulu bəy. Триста четыре тысячи, триста четыре![2] Beş gündə. Ağızda deyilir, qardaşım, zarafat deyil!..

Cahangir bəy. Bu iş heladir ki, demək olur: yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım.

İmamqulu bəy. Gəlmişdim soruşam ki, bəy "birjavay iqra" nə deyən sözdür? Vallahı deyirəm, məni ancaq aldatmaq yandırır, nəinki pul. Ona görə mən gərək vəkilləri bir-bir görəm və bu işə bir əlac tapam.

Paşa. Mən əlacını sizə göstərim... Prokuror. Heç o yan-ba yanı görmək lazım deyil... Juliklik zakonda yoxdur və ola da bilməz... Doxsan yaşında qoca yazdığı kağız divanda qəbul olmaz.

Qurban. Vay, bəlaya düçar olan canım vay!..

Cahangir bəy. Bilirsiz nə var? Mən belə qanıram ki, siz piş əzvəqt təşvişə düşürsünüz, səbr eləyin, qoyun Aslan bəy gəlsin. Hərgah o vəd elədiyi məbləğləri verməsə, baş üstə, mən də sizə köməkçi.

Əhməd. Aslan bəy hərgah bir kəsə qəpik versə, onu fors üçün verir. Vəssalam. Fəqir-füqəraya qəpik də verməz və hərgah bir ianət eləmiş olsa, ölənəcən dağ böyüklükdə minnət qoyacaq o şəxsin boynuna, peşman eləyəcək, o biçarə bilməycək necə qurtarsın o minnətdən.

Cabbar bəy. Mən evi yıxılmışa, bu Cahangir bəyin dövlətindən yüz min manat əvəzinə gərək çataydı 1590 manat. Bir əlli-altmış çatıb, qalanı durur. Amma bu evi yıxılmış kağıza qol qoydurub ki, guya pul tamam-kamal çatdı. Belə yıxıb mənim evimi bu evi yıxılmış, bu yurdu itmiş! (*Cahangir bəyə.*)

Qurban. Mən evi dağılmışa, bu vəkilimin dövlətindən iki yüz, üç yüz min manat əvəzində gərək çataydı əvvəl-axır iki min manat. Həzərat, and olsun sizi, məni yaradana, necə ki, deyirəm, elə də var. O iki min manatdan mənə nə çatıb bilmirəm. Bir yol veriblər beş

[1] Laçın bəy – Məni də inandırmışdı ki, İmamqulu bəylə saziş baş tutmayıb. Əclafa bax!

[2] İmamqulu bəy – Otuz dörd min, otuz dörd!..

manat. Bir yol on. Hər kənddən gələndə beş-on manat veriblər. Bir-iki yol da bu Şeytan Qulu mənə qənd alıb verib... Kağıza mən də qol qoymuşam. Öz əlimlə yurd-yuvamı tar-mar eləmişəm.

Cahangir bəy. Haqdan keçmək olmaz, qardaşlarım, hər ikiniz doğru deyirsiniz, yalan yoxdur.

Laçın bəy. Bəs Hümmət nə eləsin? Özü şəhər əhli ola-ola, vağzal yanında yerini dörd min manata satıb, bir qəpik də pul almayıb. Yerini doxsan min manata satıblar.

Paşa. Bu oldu aşkar quldurluq. Dəxi nə durmusuz, düz gedin prakurora, yainki qubernatora, vəssalam. Boş-boş danışmaqdan çifayda?.. Nə durmusuz? Yoxsa it qulağın kəsəndən qorxar?.. Sizin evinizi yıxanların ümdəsi Aslan bəyin evinin bəzəyi, sonra bu Cahangir bəy, bu Şeytan, Laçın bəy, bu Əhmədin özü.

Əhməd. Doğru deyirsən, doğru deyirsən, qardaşım. İndi neyləmək gərək? Əlacı bunları qırmaqdır, yoxsa divandan bizə haray çatmaz.

Laçın bəy. Kül olmuşdu Aslanın başına ki, öz işini möhkəm aparmaya idi.

İmamqulu. Demək əl çək, get işinin dalıncan, vəssalam. Artıq nə danışmaq, əlac-məlac tapılmaz.

Paşa. Əlacı? Prakuror, prakuror, prakuror, vəssalam! Elə iş zakonda keçməz.

Əhməd. Belə deyil. Hərgah iş başlamaq istəsən, gərək vəkil tutasan. Sən beş verəsən, o həmin vəkilə min verər. Nə itirir? İşi puç elər, hələ artıq xərc də sizə qalar. Belə deyil? Bu müsibəti tapşıraq xudavəndi-aləmin divanına və müsəlman qardaşları xəbərdar edək, onlar bu qapıya yaxın gəlməsinlər. Saniyən, millətpərəstlikdən dəm vurur öz xeyirlərini mülahizə edən şəxslərdən qaçsınlar, əlavə, bəzəkli evdən qorxsunlar. Çünki bəzəkli evlərdə insaf, mürüvvət, rəhm az-az tapılır və bu işlərdən ötrü təklif edirəm: buyurun məscid qapısına, Allah qapısına.

Qurban. Çək, qardaşım, çək bizi Allah qapısına... Gedək. Mən axunda deyəcəyəm ki, axund, bizim vilayətə bir belə qulaqkəsən gəlibdir, aman günüdür, əlac, dərman, başına dönüm.

Cabbar bəy. Mən özüm münacat verəcəyəm, mən özüm minbərdə danışacağam, şəhərbəşəhər gəzəcəyəm, kəndbəkənd gəzəcəyəm, ölənəcən çalışacağam.

İmamqulu. Mən də, qardaşlarım, car çağırtdıracağam: ay müsəlman qardaşlar, oyuna, fənnə girməyin, qorxun "Birjavay iqradan"... Carçı qaban İskəndəri gətirdəcəyəm, dəniz qırağından başlayıb çıxaracağam şəhərin bu başına, sonra o başından bu başına. Bağır, başına dönüm, bağır! Elə bağır ki, qulaq tutulsun.

Paşa. Mən də, siz öləsiz, buradan düz gedəcəyəm Avanes kirvənin yanına, bircə abbası qoyacağam ovcuna, bir yaxşı ərizə yazdırıb verəcəyəm prakurora. Aslan bəyin, Laçın bəyin, Cahangir bəyin və bu Şeytanın əlindən. Vəssalam, nəğmə tamam. Deyəcəyəm buyurun Bayıla, mazut oğurlayanların qulluği-şərifinə. İndi buyurun gedək...

Qurban (*gedə-gedə Quluya.*). Tfu, gözünün içinə, məlun oğlu məlun! (*Gedirlər.*)

Bu halda bir qoca ağsaqqal kişi əlində ağac və bir neçə jandarm daxil olurlar, onlardan biri deyir: "Qanun hökmünə görə dustaq edərəm sizi". Laçın bəy, Cahangir bəy, Qulu bəy hərəsi bir şəklə düşür.

Cəmən. Bu yaxşı iş olmadı.

Pərdə

1898-1900

VAY ŞƏLƏKÜM MƏƏLLƏKÜM

(*Məhzəkə, 1 məclisdə*)

ƏFRADİ-ƏHLİ-MƏCLİS

Xanmirzə bəy – dövlətli cavan oğlan
Almas, Balaqardaş } – onun yoldaşları
Karapet – yekəburun, xaşalqarın, şərabxanaçı
Əliheydər – qoca kişi, Xanmirzə bəyin dayısı
Xanəndə Mirzə Səttar
Tarzən Poqos

Əhvalat vaqe olur şərabxananın dal otağında. Xanmirzə bəy, Balaqardaş və Almas daxil olurlar otağa.

Almas. Karapet, vu adə Karapet!(*Çağırır.*)

Balaqardaş. Vu adə Karapet! Ölmüsən bəgəm?

Xanmirzə bəy. Dərgah qapısı açıq olanda köpəgin yuxusu gələr, buna deyiblər a.

Almas (*qapı tərəfə gedib çağırır*). Karapet, Karapet!

Karapet. Seças.

Almas. Sənin "seças"ına qurban olum, de gəl də! Verün də!

Karapet (*daxil olur*). Mənim ağalarım, siz buraya xoş gəlibsiniz, səfa gətirmisiniz. Mənim bu mənzilim sizə qurbandı.

Almas. Artıq danışmaq yeri deyil, Karapet (*əlilə vurur qarnına.*) Belə sənin dümbəginə qurban olum, acından qarnımız cur-cur eləyir. Tərpən görək, yeməgə-içməgə nəyin var?

Karapet. Sizin canınız üçün bir elə basdırmam var ki, ölü yesə dirilər. Şərablarım var ki, heç Yer üzündə tapılmaz.

Xanmirzə bəy. Kababdan irəli bir az çörək-pəndir, yanının həməsalahilə gətir, qoçaq.

Balaqardaş. Dayanma, Karapet, canım sənə qurban, o zəhrimarı tezcə gətir, yoxsa ürəgimin ortası zoqquldayır.

Karapet. Bu dəqiqə hamısı hazır olar. Xanmirzə bəy ki, buraya təşrif gətirib, görün bu gecə sizə nələr verəcəgəm, barmaqlarınızı yalayasınız...

Almas. Ta uzun eləmə, canım, axır sənə qabaqcadan dedim ki, acından qarnımız cur-cur eləyir. Di get də (*dalından itələyir*), get, qoçum Karapet, get!

Karapet. Gedirəm. (*Gedir.*)

Qonaqlar hamısı səndəllərin üstünə yıxılmış.

Balaqardaş. Xanmirzə bəy, sən öləsən, bir həftə bundan irəli, haman bu otaqda, birisi də yanımda, ölümünə vurmuşam! Nə qədər vurmuşam ta bilmirəm... O yetimin özünə də o qədər içirtdim ki, yazıq lap məst kimi qaldı, tərpənməyə taqəti olmadı. Yalvardıqcan ki, "Qadaşka, pajalska damoy", demişəm izdoxnet, olmaz. Halətim özgə halətdi, Xanmirzə! Pəh, pəh, pəh.

Xanmirzə bəy. Balam, sən həftədə bir yol o halətə düşürsən, amma mən yetim, mən bədbəxt neyləyim ki, həftədə beş yol o halətə düşürəm.

Almas. Canım, dünya beş gündür, beşi də qara, axırda ölüm... Əlinə düşdü vur yerisin... Türklər misalıdır:

Əbləh odur dünya üçün qəm yeyə,
Tarı bilir kim qazana, kim yeyə.

Balaqardaş. Xanmirzə bəy, kef çəkəsən İranda. Allah sənə də qismət eləsin, görəsən, zalım uşaqlarının kefi kef deyil, bir əlamətdi; məclis arəstə, saqi hərəkətdə, şərab. Pəh, pəh, pəh. Məhz bir cəvahir, şərabın məğzi piyalədə, ahu balası kimi saqilərin əlində, dəmbədəm mütrüblər ilə süzməkdə. Axşamdan sübhə kimi. Sən ölməyəsən, Almas, heç yerdə o saqini görməmişəm.

Almas. Vodə. Vay, vay Karapet, yolunu gözləməkdən gözümün nuru getdi ki! Gəl də!

Karapet. Seças, seças!

Almas. Gəl, gözüm gəl, nazım gəl!

Xanmirzə bəy. Balaqardaş, yaxşı bilirəm, görmüşəm İranın kefi necə olur. Dənizin qırağında tacirbaşı Məşədi Tarverdinin mənzilində olmuşam.

Karapet (*daxil olur, əlində padnos*). Balaqardaş, zəhmət olmasa bu ustulu bir az ortaya çək hələ... Yaxşıdır, ömrün uzun olsun... Çox yaxşı.

Balaqardaş. Vu adə, Karapet, sənin bir malay nökərin var idi, o necə oldu?

Karapet. Heç soruşma, o yanımda olanda işlərim özgə cürə gedirdi.

Xanmirzə bəy. Sən məssəbin, bu şərablardan bir az dad. Gör heç ömründə bir belə şey görmüsənmi?

Almas (*rumkanı götürür*). Bu nədi vədə?! Bu heç adamın boğazını da yaşlamaz ki! Yetimdoyuranı gətir, axmaq.

Karapet (*mizin qutusundan dörd böyük rumka çıxarıb*). Bu da sənin yetimdoyuranın, buyur.

Almas (*rumkaları doldurur*). Götürün görək, ya Allah! Xanmirzə bəy, sağ ol. Karapet, hı, götür görək.

Balaqardaş. Sağ ol qardaş!

Karapet. Xanmirzə bəy, heç bildin bu nə araqdı? Buna hulu arağı deyirlər, belə arağı hər adama mən vermirəm. Din haqqı, bu sənin xatırın üçündür...

Xanmirzə bəy. Doğrudan gözəl araqdı. Şorabalar da yaman deyil. (*Yeyirlər.*)

Almas (*zakuskadan sonra*). Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu (*rumkaları doldurur*). Qovzuyun görək, ya Allah!

Xanmirzə bəy. Hər kim kimi sevər, onun sağlığına... Mən içdim, sağ olun...

Balaqardaş. Məstanə xumar gözlü yetimcə balamın sağlığına. (*İçirlər.*)

Almas. Canım qurban, malım qurban, sağlığına!

Karapet. Mən də bunu içirəm, Xanmirzə bəy, o yoğunca çopur var ha, onun sağlığına.

Xanmirzə bəy. Vu adə. O hansı yoğuncadır?

Karapet. O bir yanı da axsaq yoxdurmu, onu deyirəm.

Xanmirzə bəy. Ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha!.. Vu adə, Karapet, sən nə bic lotusan!

Karapet. Ah, yola ki aparır, bəsdir də, artıq nə lazım?..

Almas (*rumkaları doldurur*). Balaqardaş, Karapet, qovzuyun Xanmirzə bəyin sağlığına. Eksterni... sənin sağlığına.

Balaqardaş. Xanmirzə bəy! Eksterni sənin sağlığına.

Karapet. Atam Xanmirzə bəy, canım Xanmirzə bəy! Eksterni sənin sağlığuva!

Balaqardaş (*zakuskadan sonra*). Xanmirzə bəy, belə sənin qadon alım, dərdin alım, özün bilirsən də... Ürəgim nazikdi. Bağışla, qurban sənə.

Xanmirzə bəy (*oxuyur.*)

Ey dil, bu qədər yar kim, etdi cəfa sana, (*dübarə*)
Hərgiz şikayət eyləmədin, mərhaba sana.

Karapet. Açılma sabah, banlama xoruz!

Balaqardaş. Arasın kəsmə, zarı, qurban sana, zarı! Öldür bizi, yıx atamın evini, yıx!

Xanmirzə bəy. Qoy bir şərab gəlsin, deyəcəgəm. Çox deyəcəgəm. Karapet, gör kabab necə oldu? (*Karapet gedir.*)

Balaqardaş. Doğru söz, qardaş, mən arağı şərabdan artıq sevirəm.

Almas. Eləsə, vur gəlsin. (*Bir də rumkaları doldurub götürür.*)

Xanmirzə bəy. Gəlir, Balaqardaş, qovza, ya Allah. (*İçirlər.*)

Oxuyur –

Bilməm nə etmisən bu üzü qarə könlümə,
Yüz min cəfa görüb, genə eylər vəfa sana.

Karapet (*o biri otaqdan*). Açılma sabah, banlama xoruz!

Almas. Vu adə, Xanmirzə bəy, dəxi nə durmusan, bir yol öldür məni, qurtar getsin. Evin yıxılmasın, məndə can qalmadı ki! Canım qurban, malım qurban, vu adə, vallah sənin kimi oğlan yer üzündə tapılmaz.

Balaqardaş (*Alması tutur*). Gərək öpəm, öpməsəm olmaz. (*Öpür, oxuya-oxuya.*)

Xanmirzə bəy. Karapet, kabab! Gəl qoçum, tez ha, tez...

Karapet (*kababı, şərabı gətirir*). Anan ölməsin, Karapet, bu nə kababdır? Bu kabab deyil ki! Bu marmaladdı, nə şakaladdı... Ə, Xanmirzə bəy, bircə tikə götür, heç gör özgə yerdə görmüsən belə kababı?.. (*Kababdan yeyirlər.*)

Hamısı. Pəh, pəh, pəh, pəh! Bərəkallah, Karapet! Afərin, Karapet! Çox sağ ol, Karapet!

Xanmirzə bəy (*yeyəndən sonra, əlində şərab*). Candildən eksterni Karapetin sağlığına, götürünüz.

Almas (*əlini Karapetin qarnına vurur*). Bu dümbəginə qurban olum.

Karapet. Yaxşımı, sağ ol, nazım. Sənin sağlığına, vur.

Balaqardaş. Öpməsəm olmayacaq (*öpur*), oxay, can Karapet.

Karapet. Allah sizi mənə çox görməsin. İçiniz, başınıza gönüm, nuş olsun (*özü də içir*). Of, gəl, kepim, gəl! Açılma sabah, banlama xoruz...

Xanmirzə bəy. (*oxuyur*) –

Müştaqdır könül səri-kuyin minasına,
Ey, yüz min mənim miskin fəda sana.

Karapet. Ura, ura... Açılma sabah, banlama xoruz...

Almas. Xanmirzə bəy, qadon alım, göndər gəlsinlər (*oxuyur*) –

Fayton gəlir qoşa-qoşa,
Biri Saşa, biri Maşa.

Xanmirzə bəy. Qoysana getsinlər cəhənnəmlərinə. Karapet, ayağa dur. Bu yaxında Samulun nömrələrində sazəndələr çalıb-oxuyurlar, get olara de ki, Xanmirzə bəy sizi çağırır, bu saat gəlsinlər.

Almas. Zanyat-manyat bilmirəm ha, Karapet! Gəlməsələr lap cərimə çəkdirrəm. Görürsən bu nəştəri? (*Xəncəri göstərir.*)

Karapet. Xanmirzə bəyin adı olan yerdə ağızları nədi gəlməsinlər. Bu saat gətirrəm, gələr. (*Haləti məstanə olur.*)

Xanmirzə bəy. Vu adə, Almas, tök görək.

Almas (*şərabı tökür*). Xanmirzə, dur görüm. Balaqardaş, tərpən görüm.

Xanmirzə bəy. Dünyada qəribə axmaq adamlar var. Bu gün məni tutub güclən müsəlman teatrına aparmaq istəyirdilər. Nədi ki, bəs, kasıb mütəəllimlərə pul yığacayıq. Mən kefimdən qalacağam, nə üçün? Kasıb uşaqlara ianə üçün... Ay özün öləsən.. Yeri ha, yeri.

Almas. Biclik eləyirlər, bu canım ölsün ki, hamısı pul tələsidi.

Balaqardaş. Bu kefin bir dəqiqəsini vermərəm yüz elə teatra. Qoysana getsinlər cəhənnəmə... Eşitdik də, götürün a...a... Bu sözlər bicadır.

Xanmirzə bəy. (*oxuyur.*) –

Olsam qulami hinduyi-xalın, deyil əcəb,
Sən şahi-hüsn, cümleyi-aləm gəda sana.

Almas. Xanmirzə bəy, ay marmalat Xanmirzə bəy, ay şakalad, canım qurban, malım qurban.

Balaqardaş. Oğulları oğul, qənd-şəkər noğul, de noğul, vu adə, götür, bircə ağzından öpüm (*öpür.*), oxay!

Xanmirzə bəy. Bu yaxında məni bir yerə çağırmışdılar, sən öləsən, lap o obrazovonlılardan mənə o qədər hörmət elədilər, o qədər hörmət elədilər, özüm də utandım. Gətirtmişdilər yaxşı, cürbəcür zakuskalar, içkilər, yaxşı gözəl xanımlar, hərəsi bir tərəfdən qolların salıblar boynuma, hər bir sözün başında misyo bəy, kakoy tı duşka, kakoy tı krasiva...

Almas. Canım, bir kəlmə danış olardan. Zalım uşaqlarının nazqəmzəsi adamın ağlını aparır.

Balaqardaş. Ələlxüsus ki, bir az içəndən sonra gözlərin süzdürürlər. Pəh, pəh, pəh! Məstanə xumar gözlər. Ölürəm, ay ölürəm! Yanıram, ay yanıram, gəl ağrıvı alım!

Xanmirzə bəy. Dərdimi artırdın, ver gəlsin görək qəza başımıza nə gətirəcək.

İçirlər. Xanmirzə bəy oxuyur.

Sən çəkmədin, məhəbbətü mehrü vəfadan əl,
Hərçənd yar qıldı dəmadəm cəfa sana.

Balaqardaş. Yox, qardaş, belə olmaz, canımı gərək sənə qurban edəm. Bu saat de görüm kimdir sənin düşmənin. Kimi istəyirsən ki Yer üzündən yox olsun, bu saat gedib onu iki parça eləyim? De görüm kimdir düşmən, boğazını qopardım!

Almas. Vu adə, dəlisən-nəsən, kim cürət edib, Xanmirzə bəyin yel olub yanından ötə bilər? Hər kimdir, çıxsın meydana.

Xanmirzə bəy. Nə qədər varımdır verəcəm kefə, axırda nə olacaq olsun, özümdən suvay da özümə düşmənim yoxdur. (*Oxuyur.*)

Ömrümdə bir gün olmadı aram rahətim,
Ol vaxtdan ki, oldu könül mübtəla sana.

Balaqardaş. Can... can... can, başına dönüm!

Karapet (*çöldə*). Açılma sabah, banlama xoruz!

Almas və Balaqardaş. Ura, ura... bərəkallah, Karapet... Sağ ol, Karapet. (*Karapet və xanəndələr daxil olurlar.*)

Karapet. Sən öləsən, Xanmirzə bəyin adını verən kimi qoçaqlar o saat qalxdılar, heç kim də dinə bilmədi.

Mirzə Səttar. Bu nə sözdü, Xanmirzə bəyin adı gələn yerdə biz başımızdan keçməgə hazırıq.

Tarzən Poqos. Hərgah yüz manat da zərərimiz olsaydı, genə Xanmirzə bəyin adı gələndə yerdə bizi zəncirlə də saxlamaq olmazdı.

Xanmirzə bəy. Çox sağ olun, əyləşin görək. Karapet, kabab, çaxır gətir!

Karapet. Seças, qurban sənə. (*Gedir.*)

Xanmirzə bəy. Almas, yağla boğazların.

Almas şərab təklif edir. Mirzə Səttar xahiş etmir, Poqos qəbul edir.

Poqos (*əlində şərab*). Xanmirzə bəy, Allah səni və yoldaşlarını həmişə belə kefdə eləsin, sizin sağlığınıza. (*İçir. Xanəndələr segah çalırlar.*)

Xanmirzə bəy, Almas, Balaqardaş (*dalbadal*). Ay sağ ol, dəstxoş, bərəkallah, afərin!

Xanmirzə bəy. Dayan, birin də mən oxuyum. (*Oxuyur*) –

Gər əndəlib səcdeyi-ruyin qılar müdam,
Az qaldı eşqdən deyim, ey büt, xuda sana.

Poqos. Maşallah, pəh, pəh, pəh, pəh, pəh, pəh...

Xanəndə Mirzə Səttar. Xanmirzə bəydən sonra dəxi mən qələt elərəm ağzımı açmaram. Pəh, pəh! O guşələri gördün Poqos? Pəh, pəh, pəh! Afərin, Xanmirzə bəy, afərin!

Xanmirzə bəy. Şikəstə, Mirzə Səttar, şikəstə. (*Şikəstə çalınıb-oxunur.*)

Balaqardaş. Vu adə, canım çıxdı ki... Zarı qurban sana, zarı... Karapet, çaxır, kabab gətir.

Mirzə Səttar bir-iki şikəstə oxuyandan sonra şələküm-məəlləküm çalır. Balaqardaş qalxır oynamağa, Xanmirzə bəy də, Almas da birdən yıxıla-yıxıla dururlar oynamağa.

Xanmirzə bəy. Karapet, sən də gəl! Tez!..

Dördü də bir yerdə oynayırlar. Əliheydər daxil olur. Piyanlar Əliheydərin gəlməyini bilmirlər. Bir azdan sonra Əliheydər işarə edir xanəndələrə, sakit olurlar. Oynayanlar hərəsi bir tərəfə yıxılırlar, Karapet çıxır.

Əliheydər. Əstəğfürullah rəbbi və ətubi ileyh! Pərvərdigara, bu nə işdir! Bu nə müsibətdir! Belə də bihəya, bidin işlər olarmı?! Xudaya, müsəlman balaları bu surətdə?! Kaş kor olaydım, kar olaydım, bu haləti gəlib görməyeydim... Xanmirzə, sübhdən səni axtarıb, indi səni nə halətdə tapıram? Sənin atan tamam ömründə bir dəqiqə namazını keçirməyib, oxuduğu Quran olub, gecə-gündüz əlləşib, dövlət qoyub gedib ondanmı ötrü ki, sən Allah yolundan, peyğəmbər əmrindən çıxıb, şeytana qulluq edəsən?!

Xanmirzə bəy (*istəyir qalxsın, bacarmır*). Ö... öz malımdı... get... ki, yox...sa, Ağa Əliheydər indi...

Əliheydər. Varmı Yer üzündə bir heyvan, hansı ki, bu halda sizdən murdar, bədbuy, bədru olsun? Peyin içində ağnayan donquz kimi murdar olubsunuz. Allahın qotur iti sizdən min kərrə təmizdir. Bacım oğluna baxınız... Tfu, tfu.

Poqos. Ağa Əliheydər, nahaq yerə özünüzü bihörmət edərsiniz, qoyun qalsın sabaha.

Əliheydər. Beş yetimin güzəranını görün hansı yolda puç edir bu məlun... Xəsərəddünya, tfu, sənin gözünün içinə!

Mirzə Səttar. Ağa Əliheydər, məsləhət deyil, buyurunuz gedək.

Əliheydər. Yoldaşlarına baxınız, atalarından bixəbər juliklər! Vallahi əlimi murdarlamaq istəmirəm, yoxsa başınıza ip salıb, it ölüsü kimi sizi buradan sürüyərəm.

Almas (*başını qalxızıb, dura bilmir*). İxtiyarı yoxdur.

Mirzə Səttar. Nahaq yerə özünüzü incitməyin, belə müsibətə düçar olan çoxdur. Ay rəhmətlik oğlu, kimdir içməyən?! Hamballar

da, dəlləklər də içirlər, suçular da, daşçılar da. Şəhərdə yüzdən bəlkə otuzu içmir. Bilirəm ürəgin yanır, amma genə nə etməli? Qalsın sabaha.

Əliheydər. Müsəlmanlığı bu hala salan, sənin görüm evin bərbad olsun, hər iki dünyada üzün qara olsun! Vay, şəriət əldən gedib; bizi zülmətə qərq edən şəriət. Bağrım çatlayır, nəfəsim darıxır. Səbəb, səni görüm olmayan bəlaya düçar olasan!

Poqos və Mirzə Səttar. Doğru buyursan, ancaq nə etməli? Buyurunuz gedək, (*Gedirlər.*)

Karapet (*daxil olub yatanlara baxır*). Zalım uşaqları içəndə əti kəsilmiş kimi içirlər. Bunları bu hala salan o şələküm-məəlləküm oldu. Qarınları çaxır kimi çalxalandı, çaxır vurdu başlarına. (*Ayağı ilə vurur.*) Almas! Kişi getdi, dur gedək. (*İstəyir qalxızsın, dura bilmir.*) Ölüb aa! Balaqardaş! Balaqardaş! (*Həmin qərar ilə*) Uçub! Guruldayıb. Xanmirzə bəy, dayın getdi. Qalx görək, nə var. Cənab bəy də təşrif aparıb. Yox, bu yaxşı olmadı, iş çətinə düşdü. İndi mən necə eləyim? Gecə keçib. Bunları da burada tərpətməgə doqquz həmşəri gərək. (*Bağırır.*) Almas! Almas! Dur görək də!..

Almas. Yatıra... am... de... də... öl... dü... rü... m.

Karapet. Ay özün öləsən, öldürdün ha! Balaqardaş! Balaqardaş! Xanmirzə bəy, Xanmirzə bəy...

Xanmirzə bəy. Hm.., hm.., hm.., hm...

Karapet. Çor, zəhrimar, hm... Əlac yoxdur, gərək yatıb qalsınlar burada. Canım, yatınız, gecəniz xeyrə qalsın. Sabah Allah qoysa, bir də verim cəmdəginizə. Hesabın da birdən çəkərəm. Yox, belə deyil... Gecə durub dükanı yarıb gedərlər. Yaxşısı budur ki, sürüyüm bunları çulana, ağzını bağlayım, sabahı açaram. (*Sürüyür çulana, ağzına qıfıl vurur.*) Bu kababları da, şərabları da aparım çopurum yesin, içsin bunların sağlığına, sonra da girsin mənim qoynuma. (*Götürür aparır.*)

Pərdə

NƏ ƏKƏRSƏN, ONU BİÇƏRSƏN

(*Qəziyyə, 4 məclisdə*)

ƏHLİ-MƏCLİS

Səfdərqulu – otuz yaşında, Avropa libasında
Sərvinaz xanım – onun anası
Göhər xanım – onun arvadı
İsmayıl bəy – Göhər xanımın qardaşı, otuz beş yaşında
Nurəddin ağa – İsmayıl bəyin qoca dayısı
Rəşid, Mərdan } – İsmayıl bəyin nökərləri
Heydər – Sərvinaz xanımın qardaşı
Hacı Cəfər – tacir
Nurcahan – qoca arvad
Xəlil – Səfdərqulunun aşnasının evində nökər, iranlı
Məşədi Əli

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Əhvalat vaqe olur Göhər xanımın otağında... Sərvinaz xanım, Göhər xanım səndəl üstə oyləşmişlər.

Sərvinaz xanım (*Göhər xanıma*). Allah mənim oğluma insaf versin... Neyləyim, a başına dönüm?.. Vallah, billah, savaşıram da, yalvarıram da, əlac olmur... Bir az artıq-əskik də danışanda atam, anam qalmır... Sən də vaxt-bivaxt oturub-durub deyirsən ki, gedəcəyəm, qalmayacağam. Mən başıma nə kül töküm?

Göhər xanım. Mən bu iki ilin ərzində oğlundan bir xoş sifət görməmişəm. "Mırıldama, artıq danışarsan, dişlərini tökərəm"... Rəftarı belə olub... Canım, səbrdir, zülmdür, bəsdir. İndiyədək abır, ismət saxladıb məni. İndi dözə bilmirəm. Xilas olub getməkdən suvay əlac qalmayıb...

Sərvinaz xanım. Genə səbr lazımdır, qadan alım. Nə etmək gərək? Bizim bu xaraba şəhərimizdə az adam tapılar ki, xarici qızı saxlamasın.